

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU

ODSJEK ZA POVIJEST

Ante Bogdan

KNINSKA BITKA 1944.

Diplomski rad

Mentor: *dr. sc.* Višeslav Aralica

U Zagrebu, 16. srpnja 2014.

Sadržaj

UVOD.....	4
I DIO: VOJNO-POLITIČKA SITUACIJA NA EUROPSKIM BOJIŠTIMA SREDINOM 1944. I PLANovi ZARAČENIH STRANA U DALMACIJI TIJEKOM DRUGE POLOVICE 1944.....	5
WERMACHT.....	6
NOVJ.....	10
VOJSKA NDH.....	14
DINARSKA ČETNIČKA OBLAST.....	18
II DIO: POVLAČENJE NJEMAČKO-KVISLINŠKIH SNAGA IZ DALMACIJE I NJIHOVO UTVRĐIVANJE U RAJONU KNINA.....	23
BORBE U SREDNJOJ I SJEVERNOJ DALMACIJI KAO UVOD U KNINSKU BITKU.....	24
USPOREDNA ANALIZA NJEMAČKE OBRANE I OFANZIVNIH POZICIJA NOVJ PRED BITKU ZA KNIN.....	29
1. NJEMAČKO-KVINSLIŠKE SNAGE.....	29
1.1. BROJNO STANJE I GUBICI DO PRED BITKU ZA KNIN.....	29
1.2. RASPOLOŽIVE SNAGE.....	33
1.3. PLAN OBRANE I RASPORED SNAGA.....	36
1.4. PREDNOSTI I NEDOSTACI NJEMAČKE OBRANE.....	41
2. NOVJ.....	42
2.1. BROJNO STANJE I GUBICI PRED BITKU ZA KNIN.....	42
2.2. RASPOLOŽIVE SNAGE.....	44
2.3. PLAN NAPADA I RASPORED SNAGA.....	47
2.4. PREDNOSTI I NEDOSTACI OFENZIVNIH POZICIJA NOVJ.....	49
III. DIO: BORBE ZA KNIN.....	50
PRVA FAZA (7 – 25. studenog 1944.).....	51
1. NEUSPJEŠNI POKUŠAJ ZAUZIMANJA KNINA I NJEMAČKI PROTUNAPAD (7 – 15. studenog).....	51
2. POSLJEDICE PRVIH BORBI ZA KNIN.....	55
3. PRIVREMENO ZATIŠJE I NOVI ODNOS SNAGA (15 – 25. studenog).....	57
DRUGA FAZA (25. studenog – 1. prosinca 1944.).....	60

1. KONCENTRIČNI NAPAD JEDINICA 8. KORPUSA NA NOVU LINIJU NJEMAČKE OBRANE (25 – 28. studenog).....	60
2. POSLJEDICE BORBI I POČETAK NJEMAČKO-ČETNIČKOG POVLAČENJA IZ RAJONA KNINA (28. studenog – 1. prosinca).....	65
TREĆA FAZA (1 – 4. prosinca 1944.).....	67
1. ULAZAK JEDINICA 8. KORPUSA U KNIN I POSLJEDNJE BORBE S OSTACIMA KNINSKE GRUPACIJE U RAJONU PAĐENA I DEBELOG BRDA (1 – 4. prosinca).....	67
2. UKUPNI GUBICI I POSLJEDICE KNINSKE BITKE.....	73
ZAKLJUČAK.....	76
IZVORI I LITERATURA.....	78

KNINSKA BITKA 1944.

SAŽETAK

Kninska bitka jedna je od najznačajnijih bitki na tlu Jugoslavije u Drugom svjetskom ratu. Vođena je od 7. studenog do 4. prosinca 1944. godine između dijelova 15. brdskog armijskog korpusa *Wehrmachta* (uključujući ustaško-domobranske i četničke snage) i glavnine 8. korpusa Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije zbog prevlasti nad kninskom „tromedom“, strateški vrlo važnim područjem gdje se spajaju glavne komunikacije Dalmacije, Like i Bosne. Od ukupno 55 000 – 60 000 vojnika koji su sudjelovali u bici čak četvrtina je poginula, ranjena ili zarobljena. Nijemci su pretrpjeli najveće gubitke; njihove dvije divizije teško su stradale, a jedna je u potpunosti uništena zajedno s gotovo polovicom ljudstva Dinarske četničke oblasti (ukupno 10 840 vojnika). Gubici NOVJ bili su znatno manji (3 242 vojnika). Rezultat bitke bio je težak poraz *Wehrmachta*, protjerivanje ustaške vlasti te uništavanje jakog četničkog pokreta u sjevernoj Dalmaciji od strane NOVJ. Zauzimanjem Knina 8. korpus NOVJ oslobodio je čitavu Dalmaciju i omogućio stvaranje jedinstvenog operativnog područja sve do Istre i Slovenije. Gubitak Knina za *Wehrmacht* je imao teške posljedice jer je u sistemu obrane južno od Save stvorena velika rupa koju, poslije teških gubitaka u Kninskoj bici, Nijemci više nisu mogli zatvoriti.

Ključne riječi: 1944., Dalmacija, Kninska bitka, Narodnooslobodilačka vojska (NOVJ), *Wehrmacht*.

BATTLE OF KNIN 1944.

ABSTRACT

Battle of Knin is one of the most significant battles in Yugoslavia during World War II. It was held from 7th of November till 4th of December 1944. It was led between the 15th mountain corps of Wehrmacht (including ustasas, Croatian Home Guard and chetniks) and main of the 8th corps of People's Liberation Army of Yugoslavia for the dominance over the area of Knin, which was strategically important as a main communication center between the regions of Dalmatia, Lika and Bosnia. From the total of 55,000 to 60,000 soldiers who participated in the battle fourth was killed, wounded or captured. In this battle Germans suffered the major casualties; two of their divisions were severely damaged and one was completely destroyed along with nearly half of the Dinara Chetnik division (total 10,840 soldiers). People's Liberation Army of Yugoslavia losses were significantly lower (3242 soldiers). The main result of the battle was severe defeat of Wehrmachts, the expulsion of the Ustasha government and liquidation of the strong Chetnik movement in northern Dalmatia. By taking Knin 8th corps of NOVJ freed whole of Dalmatia and enabled the creation of a singular operational area all the way to Istria and Slovenia. Loss of Knin had a huge consequences on Wehrmacht and it created a hole in the defense system south of Sava which Germans couldn't close.

Key words: 1944., Battle of Knin, Dalmatia, People's Liberation Army of Yugoslavia, *Wehrmacht*.

UVOD

U prosincu ove godine navršava se 70 godina od završetka Kninske bitke, jedne od najvećih i najznačajnijih bitki na tlu Jugoslavije u Drugom svjetskom ratu. Premda su njene posljedice bile dalekosežne, Kninska bitka ipak je (neopravdano) ostala u sjeni drugih operacija koje je NOVJ izvela pred kraj rata te je tijekom vremena polagano padala u zaborav. Na 40. godišnjicu bitke u Kninu organiziran je okrugli stol na kojem su sudjelovali zapovjednici i politički komesari 8. korpusa NOVJ iz vremena „Kninske operacije“. Rezultat toga bila je knjiga *„Kninska operacija – učesnici govore“* (Vojnoizdavački zavod, Beograd, 1985.) u kojoj su objavljeni svi važniji radovi na temu bitke, kao i svjedočanstva preživjelih sudionika. To je bila prva, ali i zadnja historiografska analiza Kninske bitke koja će nakon demokratskih promjena u Jugoslaviji te uspostavljanja samostalne Republike Hrvatske biti potpuno marginalizirana i zaboravljena.

Cilj ovog rada je revitalizacija Kninske bitke, ali i njen prikaz iz jedne nove perspektive, bez ideološke pristranosti. Sve četiri zaraćene strane (Wehrmacht, vojska NDH, četnici i NOVJ) podjednako su zastupljene, a njihova usporedna analiza izvršena je na temelju relevantne literature i dostupnih izvora. To se odnosi i na terminologiju koja je objektivna i „očišćena“ od nekih pejorativnih termina koje nalazimo u većini jugoslavenske literature („domaće izdajice“, „suradnici okupatora“ i sl.). No, u pojedinim slučajevima upotrebljeni su nazivi koji nisu mogli biti zamijenjeni „neutralnim“. Primjerice, termin „kvislinške snage“ korišten je iz praktičnih razloga (ne ideoloških), dok su pridjevi „kontrarevolucionaran“ i „protukomunistički“ mijenjani ovisno o strani koja se spominje (za Nijemce ustaše i četnici predstavljaju protukomunističke, a za NOVJ kontrarevolucionarne snage). Za vojne formacije i činove također vrijedi pravilo o strani koja ih je koristila (bataljun/bojna, brigada/zdrug, major/bojnik, štab/stožer) dok su neki prevedeni u duhu hrvatskog jezika (npr. artiljerijski puk/topnički puk, četa/satnija, pioniri/inženjerija).

Velik broj autora za borbe u rajonu Knina u studenom i prosincu 1944. pogrešno koristi termin „Kninska operacija“. „Kninska operacija“ (ili direktiva br. 3) ne odnosi se samo na bitku za Knin već na sve borbe koje je 8. korpus NOVJ vodio od 26. listopada do 9. prosinca 1944., dakle od oslobođenja Splita do zauzimanja Otrića. Stoga taj naziv nije kompatibilan s predmetom ovog istraživanja. Središnje istraživačko pitanje odnosi se na borbe u Kninu i njegovoj široj okolini i zato je naslov rada „Kninska bitka 1944.“

I DIO

**VOJNO - POLITIČKA SITUACIJA NA EUROPSKIM BOJIŠTIMA
SREDINOM 1944. I PLANovi ZARAĆENIH STRANA U DALMACIJI
TIJEKOM DRUGE POLOVICE 1944.**

WEHRMACHT

Premda je njemačka vojska sredinom 1944. godine još uvijek predstavljala vrlo jaku i izuzetno dobro organiziranu silu, vrijeme *blitzkriega* i velikih ofenzivnih operacija bilo je završeno. Godinu dana prije, nakon poraza u Sjevernoj Africi te u bici kod Kurska, njemački vojni stratezi suočili su se s najvećim strahom – istovremenom borbom na tri bojišta uz potpunu brojčanu nadmoć protivnika. Izlaskom Italije iz rata taj strah postao je realnost.

U lipnju 1944. počele su velike savezničke operacije na svim bojištima Europe. Angloameričke snage probijaju njemačku crtu obrane u Italiji i zauzimaju Rim 4. lipnja, a samo dva dana poslije uspješno izvode desant u Normandiji (operacija „*Overlord*“) s namjerom oslobađanja Francuske i brzog izbijanja na zapadnu granicu *Reicha*. Otprilike u isto vrijeme Crvena armija započinje masovnu ofanzivu protiv njemačke Grupe armija Centar (operacija „*Bagration*“). Rezultati neprijateljskih operacija za Njemačku i njene nepouzdate saveznike bili su katastrofalni: Angloameričke jedinice oslobađaju velik dio Francuske i 25. kolovoza zauzimaju Pariz, a istog dana Crvena armija ulazi u Bukurešt, čime iz njemačkog tabora izbacuje Rumunjsku (kasnije Bugarsku i Finsku). Da bi situacija za Nijemce bila još gora, navedene zemlje (pod pritiskom SAD-a i Moskve) uskoro objavljuju rat donedavnom savezniku.

Uspjesi Saveznika natjerali su Vrhovno zapovjedništvo njemačke vojske na sveobuhvatne promjene u sustavu vojne organizacije na Istoku i Jugoistoku tijekom druge polovice 1944. godine. OKW¹ postaje itekako svjestan potrebe za čvrstom, ali i fleksibilnom obranom na svim bojištima kako bi koliko-toliko ublažio strahovite gubitke u borbama tijekom 1943/44. Situacija na Jugoistoku bila je za *Wehrmacht* najveća nepoznanica jer do sredine 1944. sve svoje vojne planove zasniva na pretpostavci da najveća opasnost na ovom bojištu prijeti od Savezničkog iskrcavanja na Jadranu (pogotovo u Dalmaciji), tj. otvaranje nekog „novog solunskog fronta“, od čega je strahovao velik broj njemačkih časnika poučen iskustvima iz „Velikog rata“.² Stoga je kapitulacija Italije 1943. izuzetno zabrinula OKW jer je cijela jadranska obala u tom trenutku ostala gotovo u potpunosti nezaštićena.

¹ Vrhovno zapovjedništvo (njemačkih) oružanih snaga (njem. *Oberkommando der Wehrmacht*).

² Tek u izvještaju zapovjedništva Jugoistoka OKW-u od 5. listopada 1944. vidimo da Nijemci više ne računaju na veliko savezničko iskrcavanje u Dalmaciji. *ZBORNIK DOKUMENATA I PODATAKA NOR-a; TOM XII; KNJIGA 4 - Dokumenti jedinica i ustanova nemačkog Rajha 1944. i 1945. godina*, Vojnoistorijski institut, Beograd, 1979., str. 633.

Iako je kapitulacija Italije bila težak udarac za Treći *Reich*, ipak nije bila neočekivana. To vidimo po brznoj i uspješnoj intervenciji njemačkih postrojbi u Dalmaciji koje su za cilj imale razoružati talijansku vojsku, zauzeti njene utvrđene položaje te organizirati obranu protiv mogućeg angloameričkog iskrcavanja na jadranskoj obali. Premda su od druge polovine 1943. do lipnja 1944. Nijemci u Jugoslaviji izveli nekoliko značajnih ofanzivnih operacija (uključujući i Drvarsku), definitivno su odustali od širih akcija sa radikalnim ciljevima, držeći se napada u strategijskoj defanzivi s ciljem osiguranja objekata od primarne važnosti (poput velikih gradova i komunikacija koje su povezivale jedinice *Wehrmachta* u Jugoslaviji s onima u Grčkoj).³ OKW je dobro procijenio situaciju koja se u kasno ljeto 1943. odvijala na Jugoistoku.

No, kolaps Istočnog bojišta na južnom krilu Crvene armije sredinom 1944. Nijemci su dočekali nespreni. To najbolje vidimo po sustavu obrane koji se protezao na liniji Dunav - Beograd – Vinkovci – Novi Sad; tu se našla najslabija i najlošije organizirana njemačka grupacija.⁴ To je uvidio i zapovjednik Jugoistoka (Grupe armija „F“), feldmaršal Maximilian von Weichs, koji u izvještaju od 20. rujna 1944. upozorava OKW na bezizlaznu situaciju u kojoj se našla Grupa armija „E“ general-pukovnika Alexandera Löhra u Grčkoj. Weichs od načelnika OKW-a Alfreda Jodla traži dopuštenje o povlačenju Grupe armija „E“ prema Mađarskoj čime bi se, iako uz neugodne gubitke u ljudstvu i teškom naoružanju, zajedno s jedinicama iz Albanije mogla organizirati jaka obrana na liniji Skadar – Skoplje - Leskovac.⁵ Premda tvrdi da je „*čvrsto uvjeren da (Njemačka) može postati gospodar situacije*“, Weichs isto tako upozorava da se ne smije izgubiti iz vida njena ozbiljnost koja je „*naročito vidljiva posljednjih dana*“.⁶ Prethodnice Crvene armije već su se prebacivale preko granice „stare“ Bugarske i započinjale borbu s njemačkim jedinicama. Osim spomenutog, Weichs se osvrće i na pojačanu aktivnost „crvenih jedinica bandi“ na Balkanu, koje napadima na komunikacije i važnija uporišta ometaju opskrbu i razmještaj njemačkih jedinica.

U ovakvim okolnostima bilo je od velike važnosti organizirati čvrstu obranu prema južnom krilu Crvene armije. Taj zadatak povjeren je Drugoj oklopnoj armiji koja je također

³ COLIĆ Mladenko, *Pregled operacija na Jugoslovenskom ratištu 1941 – 1945.*, Vojnoistorijski institut, Beograd, 1988., str. 195.

⁴ ANIĆ Nikola, *Hitlerov Wehrmacht u Hrvatskoj - Od travnja 1941. do svibnja 1945.*, Dom i svijet, Zagreb, 2009. str.155.

⁵ Ovaj plan obrane nikad nije zaživio zbog neočekivano brze ofanzive Crvene armije i NOVJ u Srbiji. ZBORNIK DOKUMENATA I PODATAKA NOR-a; TOM XII; KNJIGA 4 - Dokumenti jedinica i ustanova nemačkog Rajha 1944. i 1945. godina, Vojnoistorijski institut, Beograd, 1979., str. 606.

⁶ ISTO, Str. 607.

nastavila osiguravati i jadransku obalu sa značajno manjim jedinicama (jer je novi plan OKW-a nalagao postupno povlačenje s Jadrana u svrhu grupiranja snaga radi obrane Istoka). Krajem kolovoza i početkom rujna Druga oklopna armija iz sjeverne je Dalmacije prebacila 92. motoriziranu brigadu i puk „Brandenburg“ u rajon Beograda, a daljnjim planom bilo je predviđeno napuštanje čitave Dalmacije, pri čemu bi se na Istok poslale i dvije snažne njemačke postrojbe koje su djelovale na ovom području – 118. lovačka i 264. pješачka divizija.⁷

U izvještaju zapovjedništva Jugoistoka od 5. lipnja 1944. jasno se vidi da Nijemci računaju na veće operacije NOVJ u Dalmaciji te da će nastojati pod svaku cijenu držati čvrstu obranu na strateški važnijim pozicijama duž jadranske obale. U svrhu jače koncentracije snaga na dalmatinskom kopnu te pojačavanja obrane u rajonu Beograda, Štab Druge oklopne armije naredio je krajem kolovoza 118. diviziji evakuaciju srednjodalmatinskih otoka Brača, Hvara i Korčule.⁸ Napuštanje cijele Dalmacije za OKW tada još nije dolazilo u obzir zbog mogućnosti savezničkog iskrcavanja na Jadranu. No, kako je bilo sve izvjesnije da do angloameričkog iskrcavanja neće doći, držanje jačih jedinica koje ovdje neće biti dovoljno iskorištene Nijemcima je predstavljalo luksuz koji si nisu mogli priuštiti, pogotovo zbog jačanja sovjetske ofanzive na Istoku. Weichs je na vrijeme uvidio ovaj problem no nije bio nadležan dati odobrenje za napuštanje jadranske obale. Svoj prijedlog morao je uputiti OKW-u. Za razliku od prethodnog, o obrani na liniji Skadar – Skoplje – Leskovac, novi Weichsov plan sastojao se od evakuacije čitave istočne obale Jadranskog mora od Valone do Senja te organiziranja obrane u unutrašnjosti. Na ovu pomjenu u sustavu obrane Weichs se odlučio zbog novonastale situacije krajem rujna i tijekom prve polovice listopada, kada su u združenoj ofanzivi Crvena armija i NOVJ postigle značajne uspjehe protiv sve slabijih postrojbi *Wehrmachta* na Balkanu i kada je bilo očito da će se Nijemci uskoro morati povući iz rajona Beograda. Tako je nastala nova njemačka crta obrane na Balkanu, tzv. „Zelena linija“⁹.

„Zelena linija“ trebala je postati čvrst bedem protiv jedinica Crvene armije i NOVJ zahvaljujući koncentriranju značajnih vojnih efektivna na terenu izrazito povoljnom za obranu grebenom Velebita od Rijeke i Senja do Knina te od Livna i Mostara do Nevesinja i Gackog. Obranu ovog područja imale su preuzeti tri divizije *Wehrmachta* čiji su borački sastav činili

⁷ TERZIĆ Velimir, *Oslobodilački rat naroda Jugoslavije, Knjiga 2 (Od Drugog zasjedanja AVNOJ-a do konačne pobjede)*, Vojnoistorijski institut, Beograd, 1965., str. 401.

⁸ RADOŠEVIĆ Todor, *Ofanziva za oslobođenje Dalmacije*, Vojnoistorijski institut, Beograd, 1965. str. 22.

⁹ Njem. linija „Grün“.

pretežno Hrvati: 373. (hrvatska) pješачka divizija „Tigar“ (ojačana jednim pukom 264. divizije), 369. (hrvatska) pješачka divizija „Vražja“ (ojačana jednim pukom 118. divizije) i 392. (hrvatska) pješачka divizija „Plava“.¹⁰ Iz ovdje navedenih planova i razmještaja postrojbi moglo bi se zaključiti da je područje sjeverne Dalmacije i Like u širokom sustavu vojne organizacije *Wehrmachta* igrala tek sporednu ulogu. No, ono je ustvari bilo vitalni dio „Zelene linije“, koja je predstavljala zadnju jaku crtu obrane prema rijekama Savi i Uni, tj. prema unutrašnjosti NDH, što njemačkim jedinicama na Srijemskom bojištu postaje jedina odstupnica. Njenim probijanjem *Wehrmacht* bi se našao u iznimno nepovoljnom položaju jer sjevernije od Velebita nije bilo moguće organizirati kvalitetnu obranu, pogotovo ne tako brzo i sa tada raspoloživim snagama. „Zelena linija“ bila je zadnja prava crta njemačke obrane u NDH.

Hitler je Weichsov plan o obrani na liniji „*Grün*“ odobrio tek 10. Listopada, a za početak povlačenja s dalmatinske obale, poznatog kao operacija „*Herbstgewitter*“, određuje 17. listopad.¹¹ Vrijeme koje je *Wehrmacht* izgubio čekajući odobrenje iz OKW-a kasnije se pokazalo presudnim jer je ofenziva NOVJ na srednjodalmatinskim otocima, južnoj Dalmaciji i u Ravnim kotarima u to vrijeme bila u punom zamahu. Nijemci su računali na povlačenje bez većih sukoba i nepotrebnog gubitka ljudstva, tehnike i ratnog materijala. Stoga ih je neugodno iznenadila brzina kojom je NOVJ zauzela položaje na srednjodalmatinskim otocima, kao i žestina kojom se obrušila na njihova uporišta i komunikacije u zaleđu.¹²

¹⁰ Zajedno s ustaško-domobranskim snagama. ZBORNIK DOKUMENATA I PODATAKA NOR-a; TOM XII; KNJIGA 4 - Dokumenti jedinica i ustanova nemačkog Rajha 1944. i 1945. godina, Vojnoistorijski institut, Beograd, 1979., str. 632 - 633.

¹¹ RADOŠEVIĆ Todor, *Ofanziva za oslobođenje Dalmacije*, Vojnoistorijski institut, Beograd, 1965. str. 23.

¹² Težak poraz na srednjodalmatinskim otocima priznaje i Schraml. Uz to ističe i neugodne posljedice gubitka ovog važnog priobalnog područja (prisilno povlačenje iz važnog lučkog grada Splita te sve veći pritisak na 373. diviziju s juga). SCHRAML Franz, *Hrvatsko ratište; njemačko-hrvatske legijske divizije - 369., 373., 392. pješ. div. (hrv.) - njihove izobrazbene i doknadne izobrazbene postrojbe*, B&S d. o. o., Zaprešić, 1993., str. 181.

NOVJ

Polazeći od pretpostavke da će uspjesi Crvene armije tijekom kolovoza i rujna 1944. uskoro dovesti do potpunog njemačkog povlačenja s Jugoistoka, Vrhovni štab NOV i POJ¹³ započeo je s izradom planova za konačno oslobođenje Jugoslavije kako bi NOVJ kraj rata dočekala u što boljoj poziciji naspram zapadnih Saveznika i kontrarevolucionarnih snaga. Naime, kako je poraz Njemačke bio sve izgledniji, tako je među pripadnicima kvislinških pokreta i raznih prijeratnih građanskih stranki rastao strah od poslijeratnog uređenja Jugoslavije u kojoj bi potpunu dominaciju imali komunisti. Stoga dolazi do dodira između dijela članova HSS-a, ustaškog vodstva, crnogorskih separatista, Mihailovićevih četnika i slovenskih kvislinga.¹⁴ S druge strane, Vrhovni štab bio je u stalnom strahu i od iskrcavanja zapadnih Saveznika na dalmatinskoj obali koji bi mogli pružiti zaštitu neprijateljima komunističke NOVJ, u prvom redu četnicima.¹⁵ Stoga je NOVJ morala što prije početi s ofanzivnim djelovanjem kako bi zapadni dio zemlje oslobodila prije dolaska anglo-američkih jedinica iz Italije (koje bi se mogle spojiti s jugoslavenskim kontrarevolucionarnim snagama u povlačenju).¹⁶ Planovi NOVJ najviše su ovisili o raspletu situacije na južnom krilu Crvene armije. Sudbina Dalmacije odlučivala se na jugoslavenskoj granici s Rumunjskom i Bugarskom.

Premda je bilo izvjesno da Nijemci neće moći zadržati sovjetsku ofanzivu, Vrhovni štab je bio izuzetno oprezan te nije htio donijeti ishitrenu odluku. Pošto je *Wehrmacht* u Dalmaciji još uvijek imao brojčanu i tehničku nadmoć te bolje strateške pozicije, ofenzivno djelovanje NOVJ na kopnu još nije dolazilo u obzir. No, kada je u rujnu 1944. Crvena armija konačno probila njemačku liniju obrane na Jugoistoku i upala u Bugarsku, Vrhovni štab

¹³ Vrhovni štab Narodnooslobodilačke vojske i partizanskih odreda Jugoslavije.

¹⁴ JELIĆ-BUTIĆ Fikreta, *Četnici u Hrvatskoj 1941-1945*, Globus, Zagreb, 1986., str. 243.

¹⁵ Anić spominje borbu na Popovu polju (južna Hercegovina) u kojoj 2. dalmatinska brigada zaustavlja više od 2 000 četnika pod zapovjedništvom majora Vojislava Lukačevića „koji su kanili upasti u oslobođeni Dubrovnik i spojiti se s tamošnjim Savezničkim snagama koje su došle po odobrenju maršala Tita“. Tu tvrdnju potvrđuje i dnevni izvještaj zapovjedništva Glavnog stožera NDH od 24. rujna 1944. gdje stoji da se u široj okolici Dubrovnika prikupljaju četničke snage „s vjerojatnom namjerom napadaja na ovo mjesto“. HDA, MINORS NDH, Glavni stožer, Operativni odijel, Dnevno izvješće, Broj: 268/44.

¹⁶ Neprijateljska propaganda zadavala je mnogo problema NOVJ koja se, osim u borbenom, morala jače angažirati i na vojnom planu. Tijekom srpnja i kolovoza 1944. partijske organizacije NOP-a pojačale su aktivnost u cijeloj Dalmaciji s ciljem legitimacije NOP-a među lokalnim stanovništvom, zadobijanjem njegova povjerenja te bolje organizacije mjesnih, općinskih, kotarskih i okružnih organa vlasti. Vrhunac političke djelatnosti ostvaren je 10. listopada kada je na otoku Hvaru održana i Oblasna konferencija JNOF za Dalmaciju. KVESIĆ Sibe, *Dalmacija u narodnooslobodilačkoj borbi*, Lykos, Zagreb, 1960., str. 704 – 708.

izdaje direktivu 8. korpusu NOVJ da počne sa širim borbenim akcijama kako bi se u pogodnom trenutku mogao prebaciti na kopno i zagospodariti situacijom u Dalmaciji.¹⁷

Uspješna provedba plana o oslobađanju Dalmacije ovisila je o dvije bitne stavke. Prva je bila presijecanje pomorskih komunikacija neprijatelja i osiguravanje otočne baze za iskrcavanje na kopno. Strateški najpogodnije područje gdje su jedinice 8. korpusa mogle izvršiti ovaj zadatak bio je akvatorij srednjodalmatinskih otoka. U borbi s dijelovima 118. lovačke i 369. pješačke divizije *Wehrmachta*, 26. divizija (iz sastava 8. korpusa NOVJ), tijekom kolovoza i rujna 1944. oslobodila je otoke Brač, Hvar, Korčulu, Mljet, Šoltu te dio poluotoka Pelješca, uzrokovavši time velike probleme Nijemcima koji nisu očekivali da će već otprije planiranu evakuaciju spomenutih otoka morati izvršiti tako brzo, pod borbom i uz osjetne gubitke. Na konferenciji zapovjednika Druge oklopne armije *Wehrmachta* sa zapovjednicima 118. i 369. divizije (u sklopu 5. SS brdskog korpusa) te predstavnicima Štaba Pomorske komande južne Dalmacije, konstatirano je da je u prvoj polovici rujna pomorska prevlast sve do obale nepovratno prešla u ruke savezničke mornarice i NOVJ.¹⁸ Ispravno procijenivši da će 26. divizija svoju borbenu djelatnost uskoro prebaciti na kopno, Štab Druge oklopne armije krajem rujna izdao je naredbu da se dalmatinska obala mora braniti do posljednjeg čovjeka.¹⁹ Što se tiče NOVJ, oslobađanje srednjodalmatinskih otoka bilo je od velikog značaja jer je, osim prekida neprijateljskih pomorskih komunikacija, 26. diviziji stvorilo uvjete za iskrcavanje na kopno, a mornarici slobodno djelovanje prema sjevernom Jadranu.²⁰ Time je NOVJ u Dalmaciji počela preuzimati inicijativu u svoje ruke što je dovelo do porasta morala i priliva novih boraca.

Dok je 26. divizija vodile borbe na Pelješcu i srednjodalmatinskim otocima, ostale jedinice 8. korpusa (9., 19. i 20. divizija) izvršavale su drugu stavku plana koji je prethodio iskrcavanju na kopno: vršenje napada na komunikacije i manja utvrđenja neprijatelja u unutrašnjosti s ciljem dezorganizacije njegova (skorog) povlačenja na relaciji Šibenik – Drniš – Knin – Donji Lapac – Bihać. Djelovanje 8. korpusa u dalmatinskom zaleđu i južnoj Lici ostavljalo je velik utisak na neprijateljske postrojbe, pogotovo na one koje se nisu ni htjele

¹⁷ TERZIĆ Velimir, *Oslobodilački rat naroda Jugoslavije, Knjiga 2 (Od Drugog zasjedanja AVNOJ-a do konačne pobjede)*, Vojnoistorijski institut, Beograd, 1965., str. 402.

¹⁸ Konferencija je održana 15 - 18. rujna 1944. RADOŠEVIĆ Todor, *Ofanзива za oslobodjenje Dalmacije*, Vojnoistorijski institut, Beograd, 1965. str. 120.

¹⁹ Ova naredba počela se provoditi od 29. rujna. Tada još nije bio na snazi plan o organizaciji obrane na „Zelenoj liniji“ (Hitler ga je odobrio tek 10. listopada) te su Nijemci nastojali što duže zadržavati pozicije na dalmatinskoj obali kako ne bi izložili bok jedinicama što su se povlačile iz Grčke. ISTO, str. 121.

²⁰ ISTO, str. 120 – 121.

boriti – domobranske. Tako primjerice iz rujanskih izvještaja 4. brigade 9. divizije, koja je djelovala na području Knin – Lapac, možemo zaključiti da je stalna aktivnost NOVJ na ovom području za regularnu vojsku NDH predstavljala velik izazov jer su njene postrojbe pri svakom jačem napadu, gotovo bez borbe, polagale oružje. Tako u depeši Štaba 9. divizije Vrhovnom štabu Hrvatske stoji da je sredinom rujna, samo tijekom napada na Donji Lapac, na stranu NOVJ prešlo čak 366 domobrana s časnicima i dočasnicima te cjelokupnom bojnom opremom.²¹ Ovaj problem bio je izražen i na području Ravnih kotara te u trokutu Benkovac – Obrovac – Knin (područje Bukovice). Upravo ovdje su i počele šire kopnene operacije 8. korpusa s ciljem razvlačenja njemačke obrane, razbijanja četničkih i ustaških jedinica te uspostavljanja narodne vlasti na oslobođenom teritoriju. Najveće borbe vođene su za Benkovac, koji je bio najvažnija točka na komunikaciji Knin – Zadar. Njegovu važnost dokazuje i brojka od oko 1000 branilaca (Nijemaca, ustaša i četnika) koji su dobro znali da bi njegovim zauzimanjem NOVJ odsjekla Zadar, a u Ravnim kotarima nepovratno promijenila odnos snaga u svoju korist. Značajnije borbe vođene su i na relaciji Zadar – Gračac (kod Zemunika, Donjeg Karina i Obrovca) te na dijelovima komunikacije Zadar – Drniš (Đevrske, Smrdelje i Roški slap). Tokom rujna i listopada 1944. jedinice 8. korpusa postigle su značajne uspjehe na ovom području, ne samo osvajanjem Benkovca i većeg dijela Ravnih kotara već i razbijanjem tamošnjih četničkih i ustaških postrojbi (u tim borbama uništen je Ustaški Zadarski poluzdrug). Time je sve svoje snage mogao usmjeriti prema Zadru ili prema njemačkim jedinicama koje su se s ostacima kvislinških snaga sabile na uski pojas oko same morske obale, na relaciji Bribirske Mostine – Đevrske – Smrdelje – Skradin ukupne dužine od oko 16 kilometara.²²

U ostatku Dalmacije jedinice 8. korpusa vršile su većinom demonstrativne napade na posade manjih neprijateljskih uporišta u Cetinskoj krajini i Petrovom polju s ciljem njihova slabljenja i potiskivanja u gradove (Sinj i Drniš). Važno je spomenuti i višestruke napade dijelova 20. divizije na jake njemačke snage u Aržanu (važna komunikacija Dalmacije s Hercegovinom) te borbe 9. divizije s druge strane Dinare, u Livnu i Tomislavgradu. Ovim akcijama 8. korpus je stvorio povoljne uvjete za razbijanje neprijateljskih snaga u širem rajonu Sinja.²³

²¹ ZBORNIK DOKUMENATA I PODATAKA NOR-a; TOM V; KNJIGA 33 - *Dokumenti jedinica Narodnooslobodilačke vojske i partizanskih odreda Jugoslavije - Borbe u Hrvatskoj 1944. godine - Septembar*, Vojnoistorijski institut, Beograd, 1964., str. 294.

²² RADOŠEVIĆ Todor, *Ofanziva za oslobođenje Dalmacije*, Vojnoistorijski institut, Beograd, 1965. str. 69.

²³ ISTO, str. 96.

Premda je NOVJ sredinom rujna bila izuzetno uspješna u borbama na priobalju i na jugu, u sjevernoj Dalmaciji i Lici trpjela je značajne gubitke od prekaljenih njemačkih te dijela ustaških i četničkih postrojbi. U izvodu iz knjiga predatih depeša Glavnog štaba NOV i PO Hrvatske o borbama i radu jedinica 1. – 30. rujna 1944. često se spominju neuspjesi u napadu na neprijateljska uporišta iz razloga što Nijemci na ovom području daju jak otpor te zato što se stalno pojačavaju novim postrojbama iz pozadine.²⁴ Iz spomenute dokumentacije može se zaključiti da *Wehrmacht* nije jednakom žestinom branio dalmatinsku obalu i njeno zaleđe (uključujući i Liku). Dok su u obalnom pojasu doživjele neuspjeh samo u borbi za otok Drvenik, jedinice 8. korpusa u dalmatinskom su zaleđu naišle na jak otpor neprijatelja, posebno na komunikaciji Zadra s Kninom i Gračacem. Razlog neuspjeha NOVJ u Benkovcu²⁵, Obrovcu, Donjem Karinu i Zemuniku bio je vrlo jednostavan – ta uporišta branile su većinom njemačke postrojbe. Slično je bilo i u neuspješnim napadima na Aržano (koje je branila zagrižena njemačka posada od oko 600 vojnika) ili na Tomislavgrad (koje su osim Nijemaca branile jake i dobro opremljene ustaške jedinice).

Unatoč svemu, 8. korpus ipak je uspješno izvršio sve stavke plana koji je trebao prethoditi iskrcavanju na kopno. Iskoristivši povoljnu vojno-političku situaciju na europskim bojištima, Vrhovni štab se našao u povoljnoj strateškoj poziciji te je mogao samostalno odlučivati gdje i kada će napasti neprijateljsku obranu u Dalmaciji. Borbe koje je NOVJ vodila s njemačkim postrojbama od kraja kolovoza do početka listopada 1944. pokazale su da je izrasla u jaku i respektabilnu vojsku koja će uskoro potpuno preuzeti inicijativu te započeti operaciju oslobođenja srednje i sjeverne Dalmacije.

²⁴ Ponajviše zbog toga što je na ovom području bila važna njemačka komunikacija s pozadinom (Knin - Donji Lapac – Bihać). ZBORNIK DOKUMENATA I PODATAKA NOR-a; TOM V; KNJIGA 33 - *Dokumenti jedinica Narodnooslobodilačke vojske i partizanskih odreda Jugoslavije - Borbe u Hrvatskoj 1944. godine - Septembar*, Vojnoistorijski institut, Beograd, 1964., str. 525 – 561.

²⁵ Premda su dijelovi 19. divizije (5. i 6. brigada) naposljetku ipak zauzeli Benkovac, ostaje činjenica da je cijela operacija vođena iznimno nespretno te da je koordinacija između ovih dviju postrojbi bila na jako niskoj razini. Primjerice, 6. brigada započela je napad noć ranije, što je dovelo do „prijateljske vatre“ prema dijelovima 5. brigade. Također, poslije prvog zauzimanja grada (10. rujna) preko 100 neprijateljskih vojnika dva se dana uspješno skrivalo u kanalizaciji – točno toliko trajala je vlast NOVJ u gradu. RADOŠEVIĆ Todor, *Ofanзива за oslobođenje Dalmacije*, Vojnoistorijski institut, Beograd, 1965. str. 41 - 50, 56 - 63.

VOJSKA NDH

Gospodarsko, vojno i političko stanje u NDH tijekom druge polovice 1944. bilo je iznimno loše. Saveznički zrakoplovni napadi na gradove, industrijska postrojenja (pogotovo rafinerije), željezničke čvorove i prometne linije te porast inflacije sa svim svojim popratnim pojavama (oskudica, crna burza, korupcija) utjecali su na pojačan osjećaj malodušnosti koji se najbolje očitovao u sve većem općem neraspoloženju prema ustaškoj vlasti te njemačkim vojnim i civilnim službenicima. Opadanje morala u svim strukturama društva brzo se prenijelo i na vojsku, koju potresaju brojne afere vezane uz suradnju.²⁶ Sve veći broj domobrana i oružnika napuštao je položaje ili pristupao u NOVJ. Njemački izvori, referirajući se na podatke s hrvatske strane, spominju da je samo u prvoj dekadi rujna na neprijateljsku stranu prešlo između 4 000 i 4 500 pripadnika vojske NDH, i to ne kao pojedinci već kao formacijske jedinice (ovako velike brojke ukazuju na uspješnost Titovog tzv. „posljednjeg poziva“ domobranima s kraja kolovoza 1944.).²⁷ Nijemci primjećuju da je i među ustaškim vlastima, koje imaju sve manje pristalica, prisutno kolebanje i oportunizam uzrokovani lošim stanjem na bojištima u Italiji i Francuskoj. Također, upozoravaju i na sve veću nepopustljivost vodstva NDH u pojedinim slučajevima „u kojima bi se godinu dana prije odmah popustilo“.²⁸ Ustaške vlasti više nisu vjerovale u njemačku pobjedu i to je glavni razlog sve većeg suprotstavljanja donedavno neupitnom autoritetu Trećeg Reicha.²⁹

Ustaško vodstvo bilo je svjesno ozbiljnosti situacije koju je donio prodor Crvene armije na Jugoistoku. Iako iz današnje perspektive izgleda nevjerojatno, Nijemci upozoravaju da se u Zagrebu strahovalo i o političkom držanju Turske „čije bi preokretanje dovelo do zaoštavanja odnosa na Balkanu, a time bi postala realna prijetnja približavanja rata i sa te strane“.³⁰ Sumnju da su svojom politikom igrali na krivu kartu vlasti NDH prvi put su osjetile

²⁶ U izvještaju *Operativnog odjeljenja njemačkog opunomoćenog generala u NDH* od 18. srpnja 1944. spominje se streljanje 22 policajca kojima je bilo povjereno čuvanje visokih službenika vlasti NDH „zbog veza s partizanima i davanja priloga za Crvenu pomoć“. Prema njemačkim izvještajima, tijekom prve polovice srpnja na optuženičkoj klupi se zbog suradnje s NOVJ našlo oko 60 osoba iz ustaških krugova, među njima i dva časnika iz Vrhovnog stožera ustaške vojnice. *ZBORNIK DOKUMENATA I PODATAKA NOR-a; TOM XII; KNJIGA 4 - Dokumenti jedinica i ustanova nemačkog Rajha 1944. i 1945. godina*, Vojnoistorijski institut, Beograd, 1979., str. 423 - 431.

²⁷ ISTO, str. 593 - 594.

²⁸ ISTO, str. 424.

²⁹ Sve veća njemačka suradnja s četnicima te zločini 7. SS divizije „Prinz Eugen“ u Dalmaciji iz ožujka 1944. (u selima Cetinske krajine) također su pridonijeli sve većim neslaganjima između ustaškog vodstva i njemačkih vojnih vlasti u NDH.

³⁰ *ZBORNIK DOKUMENATA I PODATAKA NOR-a; TOM XII; KNJIGA 4 - Dokumenti jedinica i ustanova nemačkog Rajha 1944. i 1945. godina*, Vojnoistorijski institut, Beograd, 1979., str. 460.

nakon proboja njemačke obrane u Italiji i Normandiji. Uspjesi Crvene armije u rujnu sumnju su pretvorili u paničan strah koji se smirio tek stabiliziranjem Srijemskog bojišta. No, najveću opasnost ustaškoj vlasti predstavljao je Narodnooslobodilački pokret, kojeg sama nije mogla uništiti.³¹

U Dalmaciji je slabost vojske NDH posebno dolazila do izražaja, i to zbog male potpore stanovništva, neadekvatne opskrbe, slabog naoružanja, niskog borbenog morala te čestih napada sve jačeg neprijatelja. Plan vojnog vrha NDH bio je popuniti i ojačati njemačku obranu u Dalmaciji no postrojbe ustaško-domobranske vojnice ovdje su bile toliko slabe da ih Nijemci gotovo nigdje nisu mogli upotrijebiti u borbi. Mirko Blažević, zamjenik zapovjednika 7. ustaškog zdruga (stacioniranog u Drnišu) u veljači i ožujku 1944., u dvama izvještajima upućenim stožeru Ustaške vojnice, navodi da su postrojbe koje je zatekao u Drnišu „*prije sve nego vojska*“ te da ih Nijemci gledaju „*samo sa sažaljenjem*“.³² Osim nediscipline, slabe opremljenosti te niske borbene vrijednosti, pripadnici 7. ustaškog zdruga bili su i loše obučeni u rukovanju oružjem pa je bilo mnogo slučajeva samoranjavanja i pogibije, posebno ručnim granatama.³³ Časnici u 7. ustaškom zdrugu bili su uglavnom ustaše „povratnici“, nedovoljno sposobni za obnašanje zapovjednih funkcija te skloni pijančevanju i pljački, što je kod lokalnog stanovništva i običnih vojnika stvaralo veliko nezadovoljstvo, o čemu svjedoči i sam Blažević. Postrojbe 6. ustaškog stajaćeg zdruga stacioniranog u Imotskom imale su slične probleme, no bile su u boljem stanju te se o njima piše u nešto pozitivnijem tonu. Stanje ostalih ustaških postrojbi, naročito u Ravnim kotarima, bilo je još gore nego onih u Drnišu, pogotovo zbog toga što su im pristupili bivši pripadnici talijanske protukomunističke milicije – MVAC (*Milizia volontaria anticomunista*). To je doprinijelo dodatnom pogoršanju discipline, ali i vizualnog dojma (zbog različitih i poderanih uniformi). Veliki župan župe Bribir – Ravni kotari izvijestio je da je početkom rujna 1944., na području Benkovca i Drniša, vojska u rasulu te da je „*preko dvije stotine milicionera prebjeglo komunistima*“.³⁴ Domobranske postrojbe bile su u još gorem stanju i na njih se nije moglo ozbiljno računati.

³¹ Ministarstvo oružanih snaga u rujnu 1944. piše da su najveći neprijatelji ustaške države „odmetnici“ i da opstanak NDH ovisi upravo o njihovim porazu. PLENČA Dušan, *Kninska ratna vremena; 1850-1946; Knin - Drniš - Bukovica - Ravni Kotari*, Globus, Zagreb, 1986., str. 493.

³² BARIĆ Nikica, *Ustaše na Jadranu - uprava Nezavisne Države Hrvatske u jadranskoj Hrvatskoj nakon kapitulacije Kraljevine Italije*, Hrvatski institut za povijest, Zagreb, 2012., str. 218.

³³ ISTO, str. 234.

³⁴ PLENČA Dušan, *Kninska ratna vremena; 1850-1946; Knin - Drniš - Bukovica - Ravni Kotari*, Globus, Zagreb, 1986., str. 494.

To najbolje vidimo po potpunom organizacijskom i moralnom rasulu onih koje su bile stacionirane u Kninu i Šibeniku.³⁵

Uz sve gore spomenute probleme, najveći izazov vojsci NDH ipak je predstavljala mogućnost njemačkog povlačenja iz Dalmacije. Ustaška vlast egzistirala je na ovom području samo zahvaljujući *Wehrmachtu*, stoga je svaku vijest o njegovu povlačenju energično suzbijala s ciljem očuvanja discipline među svojim postrojbama. Čak su se i Nijemci trudili prikriti svoje planove nebi li tako spriječili osipanje ustaško-domobranskih jedinica koje su im još uvijek mogle koliko-toliko poslužiti u borbi protiv NOVJ.³⁶ Kada je evakuacija Dalmacije konačno i započela, vojska NDH se nastojala priključiti svojim saveznicima znajući kakva je sudbina čeka ako se sukobi s mnogo jačom NOVJ. No, isto tako ustaško-domobranske postrojbe često su ostajale na svojim položajima jer drugog izbora nisu ni imale. Tako se primjerice Borbena grupa „Cetina“ (stacionirana u Sinjskoj krajini) nakon povlačenja dijelova 264. divizije *Wehrmachta* iz Sinja prema Šibeniku (5/6. listopada) našla u neprijateljskom okruženju iz kojeg nikad nije izašla – krajem listopada uništili su je dijelovi 20. divizije NOVJ tijekom njena povlačenja prema Klisu.³⁷

Pošto je u svim segmentima vojska NDH bila potpuno inferiorna NOVJ, ustaške vlasti počinju sa sve agresivnijom protukomunističkom propagandom kojoj su glavne značajke bile izazvati raskol među partizanima, spriječiti dezertiranja pripadnika vojske NDH te zataškati stvarno stanje u državi. Tako u „Hrvatskom narodu“ (službeno glasilo ustaškog pokreta) nailazimo na izvještaje o strijeljanju Vladimira Nazora i „*njegovih drugova*“³⁸, krvavim borbama hrvatskih i srpskih partizana te članke u kojima se opisuje „*partizanski tretman*“ prema prebjecima, većinom bivšim pripadnicima domobranstva koje „Hrvatski narod“ naziva

³⁵ Pouzdanik Hrvatske državne vlade pri 264. diviziji Slavko Govedić 25. ožujka 1944. upozorava na iznimno loše stanje među kninskim domobranima, posebno nakon savezničkih zračnih napada na grad („*Žalosno je, da u Kninu uz prisutnost 667 domobrana, četnici čuvaju grad od pljačke...*“). BARIĆ Nikica, *Ustaše na Jadranu - uprava Nezavisne Države Hrvatske u jadranskoj Hrvatskoj nakon kapitulacije Kraljevine Italije*, Hrvatski institut za povijest, Zagreb, 2012., str. 243.

³⁶ U depeši štaba 15. brdskog armijskog korpusa upućene štabu 264. divizije stoji: „*Vijest da će se Nijemci u kratko vrijeme povući s ovog prostora treba da se najstrože i svim raspoloživim sredstvima spriječava*“. RADOŠEVIĆ Todor, *Ofanзива za oslobođenje Dalmacije*, Vojnoistorijski institut, Beograd, 1965., str. 25.

³⁷ Osim što je zapečatilo sudbinu Borbene grupe „Cetina“ njemačko je povlačenje iz ovog područja imalo fatalne posljedice i za razvoj događaja s druge strane Dinare. Ono je 9. diviziji NOVJ omogućilo da sa svim snagama napadne i oslobodi Livno, bez straha od intervencije neprijatelja iz pravca Sinja.

³⁸ U kasnijem broju glasila (br. 1167., 21.10.) spominje se da je V. Nazor „*u odsudnosti*“ te da će ga na čelu ZAVNOH-a mijenjati Andrija Hebrang, što je tobože čvrst dokaz Nazorove smrti. *Hrvatski narod*, br. 1142., 22.9.1944.

„kukavičkim izdajicama“.³⁹ Često se piše i o tobožnjem „izručivanju“ partizana hrvatske nacionalnosti Angloamerikancima za borbu i rad te degradiranju prebjeglih domobranskih časnika u obične vojnike. Čak se ide tako daleko da se spominju i navodni sukobi između NOVJ i zapadnih Saveznika na području cijele NDH. Tako se spominje pokolj 7. partizanskog korpusa nad posadom srušenog angloameričkog bombardera (radi se o engleskim časnicima) te posljedične savezničke osvete u nekom mjestu ruralne Bosne.⁴⁰ Premda su ovi izvještaji bili rezultat sve agresivnije propagande, djelomično su se oslanjali i na stvarne događaje, poput partizanskih žrtava u „prijateljskoj vatri“ s angloameričkih brodova i zrakoplova (što je bilo posljedica loše koordinacije u zajedničkim napadima na njemačke položaje) te sve većeg nepovjerenja Vrhovnog štaba prema zapadnim Saveznicima zbog mogućnosti njihove podrške protukomunističkim snagama.

Ustaške vlasti bile su dobro upoznate s ideološkim trzavicama između NOVJ i zapadnih Saveznika te dio političkih akcija usmjeravaju prema okupljanju protukomunističkih snaga u zemlji računajući na skorbu borbu kapitalističkog zapada i komunističkog istoka. Sličnu doktrinu pred kraj rata prihvatila je još jedna vojno-politička formacija koja se kompromitirala suradnjom s okupatorom – četnici.

³⁹ Članak u kojem se govori o prebjecima u NOVJ prepun je svjedočanstava „preživjelih“ koji govore o streljanjima prebjeglih domobrana, njihove internacije u Italiju te kako ih NOVJ koristi kao „topovsko meso“ na prvim crtama bojišnice. *Hrvatski narod*, br. 1150., 1.10.1944.

⁴⁰ *Hrvatski narod*, br. 1200., 30.11.1944.

DINARSKA ČETNIČKA OBLAST

Nepobitna je činjenica da bez talijanske vojne i političke potpore opstanak četničkog pokreta u Dalmaciji ni u kojem slučaju ne bi bio moguć. Talijani su četnike, posebno na sjeveru i u dolini Neretve, koristili za zaštitu važnijih uporišta, komunikacija i prometnih linija, a često i u zajedničkim akcijama protiv partizanskih odreda. Njihov protukomunistički aganžman u sjevernoj Dalmaciji (MVAC) Talijanima je omogućavao korištenje znatno manjeg broja vlastitih postrojbi i lakšu kontrolu okupiranog teritorija. Treba spomenuti činjenicu da su četnici Talijanima služili i kao sredstvo za destabilizaciju struktura vlasti NDH na ovom području što će, uz Rimske ugovore, stvarati značajne probleme u odnosima ustaškog vodstva i fašističke Italije. Četničke postrojbe u Dalmaciji potpuno su ovisile o talijanskoj pomoći u hrani, odjeći, oružju i streljivu, a njihova vojska bila je četničkom pokretu izuzetno jak oslonac protiv ustaških vlasti koje su tijekom 1941/42. prema srpskom stanovništvu postupale krajnje neprijateljski. Stoga je pad fašizma u rujnu 1943. za četničko vodstvo predstavljao pravu katastrofu i strah od ponavljanja 1941. No s druge strane, otvorio je i mogućnost priključivanja zapadnim Saveznicima poslije njihova iskrcavanja na Jadranu.

Za razliku od Talijana, Nijemci su s mnogo manje povjerenja gledali na četnike držeći da će se gotovo sigurno sukobiti s njihovim snagama u slučaju savezničkog iskrcavanja na Jadranu.⁴¹ Zato su odmah po dolasku u Dalmaciju smišljali kako ukloniti četnike s vojne i političke scene, a da pri tom ne izazovu masovni prelazak srpskog stanovništva u NOVJ. Već negdje između 20. i 23. rujna 1943. njemačka obavještajna služba (*Abwehr*) dobila je naređenje da zatoči sve četničke vođe prisutne u Dubrovniku, dok je sličan zadatak 114. lovačka divizija dobila u sjevernoj Dalmaciji gdje je trebala razoružati Dinarsku četničku oblast i uhititi njenog zapovjednika Momčila Đujića.⁴² No, od cijele se akcije odustalo iz jednostavnog razloga što je njemačkoj vojsci trebala sva raspoloživa pomoć u borbi protiv ojačale NOVJ. Stoga je 29. rujna Štab Druge oklopne armije, zadužene za organizaciju obrane na dalmatinskoj obali, izdalo opsežnu direktivu o politici koju treba provoditi prema četnicima na teritoriju NDH. Već sljedećeg dana Štab 15. brdskog armijskog korpusa (čije su snage bile u srednjoj i sjevernoj Dalmaciji) tu je direktivu i potvrdio.⁴³ Nijemci u lokalnim četničkim postrojbama više nisu gledali pijune britanske vanjske politke već korisne borce

⁴¹ BARIĆ Nikica, *Ustaše na Jadranu - uprava Nezavisne Države Hrvatske u jadranskoj Hrvatskoj nakon kapitulacije Kraljevine Italije*, Hrvatski institut za povijest, Zagreb, 2012., str. 511.

⁴² TOMASEVICH Jozo, *Četnici u Drugom svjetskom ratu*, Liber, Zagreb, 1979., str. 314.

⁴³ ISTO, str. 314 - 320.

protiv zajedničkog neprijatelja, što najbolje vidimo u izvještajima Štaba 15. korpusa koji četnike prikazuju kao „*neumoljive protivnike komunizma*“ i „*dobre vojnike koji su se istakli u suradnji s našim trupama*“.⁴⁴ Upotreba četničkih postrojbi duž komunikacije Šibenik – Drniš – Knin – Donji Lapac - Bihać za Nijemce je bila od velikog značaja jer je time 114. divizija mogla glavninu svojih snaga koncentrirati u prodoru prema obali. Štab Druge oklopne armije (tada na čelu s general-pukovnikom Lotharom Rendulicem) shvaćalo je suradnju (umjesto borbe) s četnicima kao „manje zlo“ te kao jeftin i pouzdan način kako osigurati komunikacije i sredstva opskrbe.⁴⁵ To je kasnije dovelo do velikih prijedora s vlastima NDH, koje su njemačku suradnju s četnicima ocijenile izuzetno opasnom i radile sve da je sabotiraju.⁴⁶

Prodor njemačke vojne sile prema obali uznemirio je četničke grupe no nijedna nije bila raspoložena ni za kakav otpor. Primjerice, vodstvo Ličko-kordunaške četničke oblasti još je 6. rujna 1944. svim sebi podređenim štabovima izdalo naredbu prema kojoj se trebao izbjegavati bilo kakav dodir s Nijemcima, a ako to u pojedinim situacijama ne bi bilo moguće, da im onda dotična četnička jedinica da do znanja „*da se bori protivu komunizma*“.⁴⁷ Čak je i Momčilo Đujić, zapovjednik postrojbi Dinarske četničke oblasti, prema Nijemcima zauzeo privremeno pasivan stav ističući da su njegove jedinice angažirane u borbi samo protiv komunista, indirektno pozivajući *Wehrmacht* da zauzme mjesto koje su do tada držali Talijani. Dakle, već u rujnu 1943. Đujić je bio spreman za suradnju s Nijemcima. Već krajem iste godine njegove jedinice borile su se rame uz rame s *Wehrmachtom*.

Kako bi pridobio njemačko povjerenje i učvrstio vlastiti autoritet među četnicima, Đujić se morao obračunati s rivalima u vlastitom pokretu, prvenstveno s pronjemački nastrojenim krajišničkim vojvodom Manom Rokvićem. Na ruku mu je išla činjenica da se

⁴⁴ Ovdje se misli na postrojbe Mane Rokvića i Momčila Đujića koje su poslije kapitulacije Italije pomogle 114. diviziji *Wehrmachta* u prodoru preko Like i Bihaća prema sjevernoj Dalmaciji. POPOVIĆ Jovo, LOLIĆ Marko, LATAS Branko, *Pop izdaje*, Stvarnost, Zagreb, 1988., str. 271.

⁴⁵ Objašnjenje koje je Štab 114. divizije početkom studenog 1943. dao u vezi suradnje s četnicima; „*Utoliko prije bilo je potrebno surađivati sa četničkim jedinicama koje su se dobrovoljno ponudile, a koje su se u dosadašnjim akcijama pokazale dobre, nego plaćati hrvatske oružane snage, žandarmeriju i ustaše*“. JELIĆ-BUTIĆ Fikreta, *Četnici u Hrvatskoj 1941-1945*, Globus, Zagreb, 1986., str. 220.

⁴⁶ Iako su im četnici bili od velike važnosti za obranu Like i sjeverne Dalmacije, Nijemci nisu htjeli dovesti u pitanje ni suradnju s vojskom NDH. Stoga su radili neke ustupke ustaškim vlastima poput zabrane nasilja nad hrvatskim stanovništvom, isticanja srpskih nacionalnih simbola te promicanja protuustaške politike. Važno je spomenuti i „Direktivu o upotrebi i subordinaciji hrvatskih borbenih grupa“ Druge oklopne armije (od 11. svibnja 1944.) kojom je predviđeno preimenovanje četničkih postrojbi u „Hrvatske borbene grupe“ (njem. „*Kroatische Kampf Gemeinschaften*“). Ove postrojbe u dogledno vrijeme trebale su biti pridodane vojnim jedinicama NDH. No, taj pokušaj propao je iz jednostavnog razloga što ni ustaške vlasti niti četničke postrojbe nikada nisu prihvatile naziv „Hrvatske borbene grupe“. TOMASEVICH Jozo, *Četnici u Drugom svjetskom ratu*, Liber, Zagreb, 1979., str. 316 - 318.

⁴⁷ JELIĆ-BUTIĆ Fikreta, *Četnici u Hrvatskoj 1941-1945*, Globus, Zagreb, 1986., str. 216.

Rokvić, unutar četničkog pokreta, već otprije kompromitirao suradnjom s Nijemcima i vlastima NDH (točnije s kninskim velikim županom Davidom Sinčićem) te da je zbog toga imao sve manju potporu samog Draže Mihailovića, koji je bio izrazito oprezan u odnosima s *Wehrmachtom* očekujući savezničko iskrcavanje na Balkanu. Mihailović je bio u stalnom kontaktu s Đujićem te ga izrazito cijenio.⁴⁸ Osim toga, Rokvić je bio jako netaktičan i sklon nepromišljenim akcijama pa je zbog toga ubrzano gubio sav autoritet unutar vlastitih postrojbi. Njegovo slabljenje ojačalo je Đujića koji već u siječnju 1944. pokušava proširiti Dinarsku četničku oblast i organizirati civilnu vlast, što mu je formalno odobrio sam Mihailović. No, taj plan nikad nije zaživio zbog njemačkog i ustaškog protivljenja te sukoba unutar samog četničkog pokreta. Zato će Đujićeve postrojbe sve do povlačenja iz Dalmacije imati čisto vojni značaj u čuvanju manjih strateških pozicija, komunikacija i prometnih čvorova te kasnije i kao popuna njemačkih obrambenih linija tijekom Kninske bitke.

Sve do sredine 1944. odnos Momčila Đujića s Nijemcima ipak je bio neodređen i među njima nije bilo službene suradnje iz dva glavna razloga: oportunitizma s četničke i nepovjerenja s njemačke strane. Stavivši borbu protiv NOVJ u prvi plan, Đujić je vješto balansirao između Mihailovića i *Wehrmachta* pokušavši što više dobiti na vremenu u iščekivanju savezničkog iskrcavanja u Dalmaciji.⁴⁹ No, kako je bilo sve izvjesnije da do toga neće doći te kako je V. Britanija u potpunosti odbacila potporu četnicima u korist NOVJ, nestala je potreba Đujićeva političkog taktiziranja. Britansko posredovanje u sve većem popuštanju izbjegličke vlade komunistima te posljedični sporazum Tito – Šubašić (iz lipnja 1944.) među četničkim redovima shvaćeni su kao izdaja te su time nestali svi čimbenici koji su Đujića sprječavali da se u potpunosti stavi na raspolaganje *Wehrmachtu*, što je naposljetku i učinio.⁵⁰

⁴⁸ Mihailović je izjavio da Đujić može poslužiti kao primjer svim četničkim jedinicama zbog činjenice da se unatoč teškoj situaciji, uspio održati u "komunističkom moru". ISTO, str. 218.

⁴⁹ Đujić je bio u stalnom dosluhu sa štabom Draže Mihailovića i obavještavao ga o njemačkim namjerama, no s druge strane, pazio je da detalji njihovih razgovora ne dođu u ruke Nijemca. Stoga se početkom svibnja 1944. našao u vrlo nezgodnoj situaciji kada ga je *Abwehr*, na temelju dokumenata u Srbiji, optužio za suradnju i primanje naredbi od Mihailovića. Đujić se tada branio da „i ako bi to tako bilo, Vi bi morali jednu takvu vezu samo pozdraviti, jer mi ona, sama po sebi, daje mogućnost da izvršim svoj uticaj kod Draže Mihailovića, da on shvati opasnost suradnje sa Englezima“. <http://www.znaci.net/00001/114.htm>

⁵⁰ Već u travnju 1944. major Kapetanović (časnik Dinarske četničke oblasti zadužen za propagandu), tijekom pregovora o suradnji, izjavio je pred Obavještajnim odjeljenjem 264. divizije da „ako kralj Petar pređe bandama (komunistima) on je za nas kralj Petar pokojni“. No, što se tiče odnosa sa Saveznicima, tu je bio vrlo oprezan izjavivši da „ako se Englezi iskrcaju sa bandama, mi se borimo protiv bandi, ako se oni iskrcaju bez bandi, onda mi idemo u planinu (neutralni)“. No, taj „oprez“ nestao je već u svibnju, kada Đujić Nijemcima otvoreno spominje „opasnost suradnje s Englezima“ prihvaćajući opće četničko stajalište o „engleskoj izdaji“. POPOVIĆ Jovo, LOLIĆ Marko, LATAS Branko, *Pop izdaje*, Stvarnost, Zagreb, 1988., str. 254 – 261.

Đujićevu politiku prema Nijemcima uvjetovala su i previranja na Jugoistoku, gdje su jedinice Crvene armije probile njemačku obranu i već početkom rujna 1944. neočekivano brzo upale u Srbiju. Time je četnički pokret prestao biti važan politički i vojni faktor u toj zemlji a dakako i u ostalim dijelovima bivše Kraljevine Jugoslavije. Zajednička ofenziva Crvene armije i NOVJ prisilila je ostatke raznih četničkih formacija na povlačenje iz Srbije prema Sloveniji i Istri s namjerom koncentriranja snaga i zaustavljanja „komunističke najezde“.⁵¹ Premda je cijela akcija povlačenja i zajedničke obrane organizirana od strane Nijemaca, četnički vođe su još uvijek računali na pomoć Zapada jer je upravo Istra bila područje gdje su se njihove postrojbe mogle u odlučujućem trenutku pridružiti savezničkim snagama.⁵²

Ideja o povlačenju zaokupila je i Đujića, koji se suočavao sa sve većim osipanjem četničkih snaga koje su bile pod njegovim zapovjedništvom.⁵³ Čak ni oštre protumjere Štaba Dinarske četničke oblasti prema dezerterima i njihovim obiteljima nisu mogle riješiti ovaj problem.⁵⁴ Kao i u već navedenom slučaju „posljednjeg poziva“ domobranima, stalno produživanje roka amnestije Vrhovnog štaba za pripadnike kontrarevolucionarnih snaga (osim za ustaše) dodatno je potkopavalo četnički moral i rezultiralo brojnim prelascima u NOVJ. Uvidjevši težinu situacije Đujić je već sredinom listopada donio odluku o povlačenju četničkih snaga iz Dalmacije polazeći od toga da će Nijemci, kao u Srbiji, ubrzo napustiti i ovo područje. Stoga je 18. listopada 1944. izdao naredbu o popisu imovine i rekviziciji stoke, žita i drugih namirnica, a počevši od 21. listopada sve jedinice Dinarske četničke oblasti imale

⁵¹ Uvidjevši da bi daljnji aganžman 4 000 boraca Srpskog dobrovoljačkog korpusa (tzv. „Ljotićevci“) u Srbiji doveo do njihova uništenja, OKW je 20. listopada izdao naređenje o prebacivanju ove formacije u Istru u svrhu zaštite zapadne granice NDH i njihove borbe protiv jedinica NOVJ („*Nakon povlačenja fronta na jugoistoku, zaslužni dobrovoljački korpus ne sme da bude prepušten svojoj sudbini, već mora da bude angažovan na drugom mestu za naše potrebe*“). ZBORNIK DOKUMENATA I PODATAKA NOR-a; TOM XII; KNJIGA 4 - Dokumenti jedinica i ustanova nemačkog Rajha 1944. i 1945. godina, Vojnoistorijski institut, Beograd, 1979., str. 663 – 664.

⁵² Premda su odbacili suradnju s četnicima, Mihailović se još uvijek pouzdao u Angloamerikance (točnije u SAD) računajući (kao i druge protukomunističke snage u zemlji) na skorašnji razdor među Saveznicima. U dvjema porukama iz studenog 1944. ponudio je stavljanje svojih trupa (za koje je tvrdio da su u jačini od oko 50 000 ljudi) pod zapovjedništvo američkog generala Henryja Wilsona (tada vrhovnog savezničkog zapovjednika Sredozemlja) u svrhu uništavanja njemačkih postrojbi koje su se povlačile iz Grčke. No, za Saveznike nikakav oblik suradnje s Mihailovićem više nije dolazio u obzir te se Wilson (kao i njegov nasljednik britanski general Harold Alexander) nije ni pomučio potvrditi primitak Mihailovićeve poruke. TOMASEVICH Jozo, *Četnici u Drugom svjetskom ratu*, Liber, Zagreb, 1979., str. 380 - 386.

⁵³ Početkom listopada Đujić je uočio da se uslijed zauzimanja Benkovca od strane NOVJ „*četnički duh i moral kod boraca 2. dalmatinskog korpusa poljuljao*“ te da je velik broj pripadnika ove postrojbe „*otišao u prtizane*“. JELIĆ-BUTIĆ Fikreta, *Četnici u Hrvatskoj 1941-1945*, Globus, Zagreb, 1986., str. 220., str. 237.

⁵⁴ U razdoblju od 1. rujna do 1. studenog 1944. streljano je 115 četničkih dezertera dok je osam „prevrtljivih“ pravoslavnih sela spaljeno, a pokretna imovina opljačkana. PLENČA Dušan, *Kninska ratna vremena; 1850-1946; Knin - Drniš - Bukovica - Ravni Kotari*, Globus, Zagreb, 1986., str. 494.

su se okupiti i grupirati na području Kosova (kod Knina).⁵⁵ Đujić je i dalje čvrsto vjerovao u rješavanje četničkog pitanja uz pomoć SAD-a i Velike Britanije. Stoga se trudio pod svaku cijenu sačuvati snagu za „odsudni momenat“. Tijekom borbi krajem listopada i početkom studenog (do zauzimanja obrambenih položaja u užem rajonu Knina) četnici nisu pretrpjeli većih gubitaka.

⁵⁵ JELIĆ-BUTIĆ Fikreta, *Četnici u Hrvatskoj 1941-1945*, Globus, Zagreb, 1986., str. 220., str. 238.

II DIO

POVLAČENJE NJEMAČKO – KVISLINŠKIH SNAGA IZ DALMACIJE I NJIHOVO UTVRĐIVANJE U RAJONU KNINA

BORBE U SREDNJOJ I SJEVERNOJ DALMACIJI KAO UVOD U KNINSKU BITKU

Nepovoljna situacija koja je krajem rujna i početkom listopada 1944. zadesila njemačku crtu obrane u Srbiji bila je od presudnog značaja za događaje Dalmaciji. Oslobođanje srednje i sjeverne Dalmacije od strane NOVJ bilo je uvjetovano povlačenjem *Wehrmachta* s ovog područja u korist obrane na Jugoistoku, što je nepobitna činjenica koju najbolje ilustriraju usporedni podaci o snazi i rasporedu zaraćenih strana. Naime, velika ofenziva koju je 8. korpus vodio u drugoj polovici listopada samo mjesec dana prije izgledala je nemogućom, jer su u tom trenutku jedinice NOVJ u Dalmaciji brojile tek negdje oko 25 470 boraca, naoružanih većinom pješačkim naoružanjem.⁵⁶ S druge strane, njemačke postrojbe u (u sklopu 15. brdskog armijskog korpusa i 5. SS brdskog korpusa) bile su jačine oko 62 000 vojnika (uključujući i ustaško – četničke postrojbe). To znači da je odnos snaga bio 2.5 : 1 u korist *Wehrmachta*, koji se uz to branio te imao bolje naoružanje i povoljnije položaje.⁵⁷ Stoga je Vrhovni štab NOVJ bio vrlo oprezan, s jedne strane iščekujući uspjeh sovjetske ofanzive, a s druge pokušavajući predvidjeti namjere zapadnih Saveznika. No, *Wehrmachtov* raspored imao je i određenih slabosti. Njegova linija obrane na obalnom pojasu bila je razvučena a uporišta u zaleđu često rascjepkana i izolirana (što je čak i za spomenutih 62 000 branilaca omjer od 2.5 : 1 činilo relativnim). Jedinice 8. korpusa mogle su je napasti bilo kada i bilo gdje te koncentracijom snaga lako ostvariti brojčanu premoć. Od početka borbi za srednjodalmatinske otoke i uporišta u Ravnim kotarima NOVJ je svoju strategiju temeljio upravo na ovoj doktrini.

No, kako se već početkom listopada strateški položaj u Dalmaciji počeo mijenjati u korist jedinica NOVJ, mijenjala se i taktika 8. korpusa. Veliki gubici u južnoj Dalmaciji (uključujući uništenje glavnine 369. divizije u Vukovu klancu) prisili su snage 5. SS korpusa na utvrđivanje u unutrašnjosti (sa štabom u Hercegovini), što je osim njegova slabljenja dovelo i do odvajanja od jedinica 15. korpusa, tada sa štabom u Drnišu (kasnije u Kninu i Bihaću). Izoliravši tijekom rujna i listopada veći dio snaga 5. SS brdskog korpusa jedinice NOVJ mogle su se orijentirati ka srednjoj i sjevernoj Dalmaciji gdje se iščekivao skori početak

⁵⁶ Prelazak s manevarskog iscrpljujućeg na frontalno ratovanje za NOVJ još nije bilo moguće iz razloga što u tom trenutku nije postojala mogućnost strategijskog povezivanja sa Savezničkim jedinicama na kopnu. PLENČA Dušan, *Kninska ratna vremena; 1850-1946; Knin - Drniš - Bukovica - Ravni Kotari*, Globus, Zagreb, 1986., str. 495 – 496.

⁵⁷ ANIĆ Nikola, *Povijest Osmog korpusa Narodnooslobodilačke vojske Hrvatske 1943.-1945.*, Udruga Antifašističkih boraca i antifašista dalmatinskih županija i grada Splita, Dom i svijet, Split, 2004., str. 202.

neprijateljskog povlačenja. Premda su njemačko-kvislinške snage u Dalmaciji i dalje imale brojčanu premoć, ona se sredinom listopada ipak drastično smanjila na 1.2 : 1 (33 000 : 26 600).⁵⁸

Usporedo s njemačkim povlačenjem počele su i krupne ofanzivne operacije 8. korpusa u srednjoj i sjevernoj Dalmaciji. Čim su njemačko-ustaške jedinice napustile Omiš i njegovu okolicu (18. listopada), dva bataljuna 12. brigade (iz sastava 26. divizije) iskrcala su se na ovom području s namjerom stvaranja mostobrana. Uspješna akcija omogućila je i ostalim postrojbama spomenute brigade prebacivanje na kopno (dva bataljuna s dva tenka i baterijom brdskih topova) što je označilo početak oslobađanja Dalmacije poznatog i kao „Kninska operacija“.⁵⁹ Tijekom ove operacije 8. korpus je s tri divizije (19., 20. i 26. divizija) nastojao nanijeti što veće gubitke glavnini neprijateljskih snaga koje su se povlačile iz unutrašnjosti i priobalja u okolicu Knina. Ostatak snaga 8. korpusa (9. divizija i Grupa južnodalmatinskih odreda) trebao je štititi bok operacije i zaustaviti eventualni protunapad neprijatelja iz Tomislavgrada i Imotskog prema Sinju i Aržanu.

Njemački plan bio je vrlo jednostavan i sastojao se od prebacivanja svih snaga 15. korpusa i dijela mornaričkog pješastva na potezu Split – Zadar u rajon Šibenika te njihova grupiranja i proboja preko Drniša u Knin⁶⁰. Ostale postrojbe 15. korpusa, zajedno s ustaško-četničkim snagama, trebale su osigurati smjer povlačenja glavnine svojih snaga zadržavanjem neprijateljskog nadiranja iz smjera Sinja, Splita i Benkovca te štititi komunikaciju Knin – Otrić – Donji Lapac – Bihać. Jezgru njemačko-kvislinških snaga u srednjoj i sjevernoj Dalmaciji činila je 264. divizija, pojačana i dijelovima drugih većih formacija (npr. kompletnim 383. pješačkim pukom iz sastava 373. divizije koja je osiguravala gore navedenu komunikaciju).⁶¹

⁵⁸ Od te brojke 23 000 vojnika se odnosi na dijelove njemačkih snaga iz sastava 15. korpus, 5. SS korpus (dijelovi 118. lovačke i 369. divizije koji su se nalazili u rajonu Imotskog, Tomislavgrada, Širokog Brijega i Ljubuškog) te mornaričkih postrojbi iz sastava Komande pomorske obrane sjeverne Dalmacije (njem. *Seeverteidigung Nord – Dalmatien*). Ostatak od 10 000 vojnika odnosi se na četnike (5 000) te ustaše i domobrane (5 000). Od jedinica 8. korpusa NOVJ u ovu brojku nisu uračunate jedino mornaričke snage. RADOŠEVIĆ Todor, *Ofanziva za oslobođenje Dalmacije*, Vojnoistorijski institut, Beograd, 1965., str. 174.

⁵⁹ Kao datum početka „Kninske operacije“ uzima se 26. listopada 1944. Tada su započele borbe jedinica 20. i 26. divizije u rajonu Sinja i Splita te 19. divizije na potezu brijerske Mostine – Đevrske - Smrdelje. Plan operacije iznesen je u tzv. „direktivi br. 3“ Štaba 8. korpusa.

⁶⁰ RADOŠEVIĆ Todor, *Ofanziva za oslobođenje Dalmacije*, Vojnoistorijski institut, Beograd, 1965., str. 169.

⁶¹ SCHRAML Franz, *Hrvatsko ratište; njemačko-hrvatske legijske divizije - 369., 373., 392. pješ. div. (hrv.) - njihove izobrazbene i doknadne izobrazbene postrojbe*, B&S d. o. o., Zaprešić, 1993., str. 181.

Premda je plan operacije „Herbstgewitter“ predviđao pojačanu aktivnost neprijatelja, Nijemci nisu očekivali takav intenzitet sukoba s jedinicama NOVJ, posebno ne povlačenje pod stalnom borbom i uz vrlo neugodne gubitke. Nakon već spomenutog razbijanja jakih ustaško-domobranskih snaga pred Klisom 25. listopada, dijelovi 264. divizije u rajonu Splita (Borbena grupa „Müller“)⁶² i 26. ustaška bojna (iz sastava 6. ustaškog združenja) našli su se u opasnosti da budu odsječeni i uništeni. Stoga su uz odobrenje Štaba 15. korpusa između 26. i 29. listopada napustili sve položaje na potezu od Stobreča i Žrnovnice do sela Vrpolja, gdje je organizirana privremena obrana Šibenika s jugoistoka (kako bi se evakuacija tamošnjih postrojbi mogla provesti što uspješnije). Upravo ovaj grad sa svojom okolicom do sela Konjevrate postao je prva crta obrane „Zelene linije“.

Jake njemačke postrojbe iz Šibenika (Borbena grupa „Allermann“) nastojale su se, po već utvrđenom Weichsovom planu s početka listopada, probiti prema sjeveru te manjim dijelom ojačati obranu u rajonu Knina, a većinom se evakuirati prema Bihaću (kako bi popunile snage 68. korpusa na Srijemskom bojištu). Dok se veći dio njemačkih mornaričkih snaga iz Zadra i Nina u noći 30./31. listopada mirno i bez borbi evakuirao prema Rijeci, Borbena grupa „Strecker“ (891. puk 264. divizije) brodovima se prebacila u Šibenik, koji se već našao na žestokom udaru NOVJ.⁶³ Napad dvaju bataljuna (iz sastava 26. divizije) na njemačku obranu u Vrpolju označio je početak bitke za Šibenik i uništenje njemačko-kvislinških snaga koje su se užurbano pripremale za proboj prema Kninu. Iako je dio postrojbi 264. divizije intervencijom iz pravca Drniša pokušao olakšati povlačenje Borbene grupe „Allermann“ (glavnina 893. puka i dijelovi 892. puka 264. divizije, 582. mornarički streljački bataljun i druge manje mornaričke postrojbe) jedinice 26. divizije nanijele su joj vrlo visoke gubitke i 3. studenog ušle su u napušteni Šibenik.⁶⁴ U ovom kratkom razdoblju uništene su sve njemačke i kvislinške postrojbe u rajonu Šibenika i Drniša. Strahujući od odsijecanja ostataka Borbene Grupe „Allermann“ iz smjera Vrlike, Štab 264. divizije 4. studenog povlači sve preostale jedinice iz Drniša i počinje s organizacijom obrane 12 kilometara sjevernije (u rajonu Promine). Time je pokušao dobiti na vremenu kako bi organizirao kvalitetniju obranu na prilazima Kninu.

⁶² Njem. *Kampfgruppe „Müller“*.

⁶³ RADOŠEVIĆ Todor, *Ofanзива za oslobođenje Dalmacije*, Vojnoistorijski institut, Beograd, 1965., str. 195.

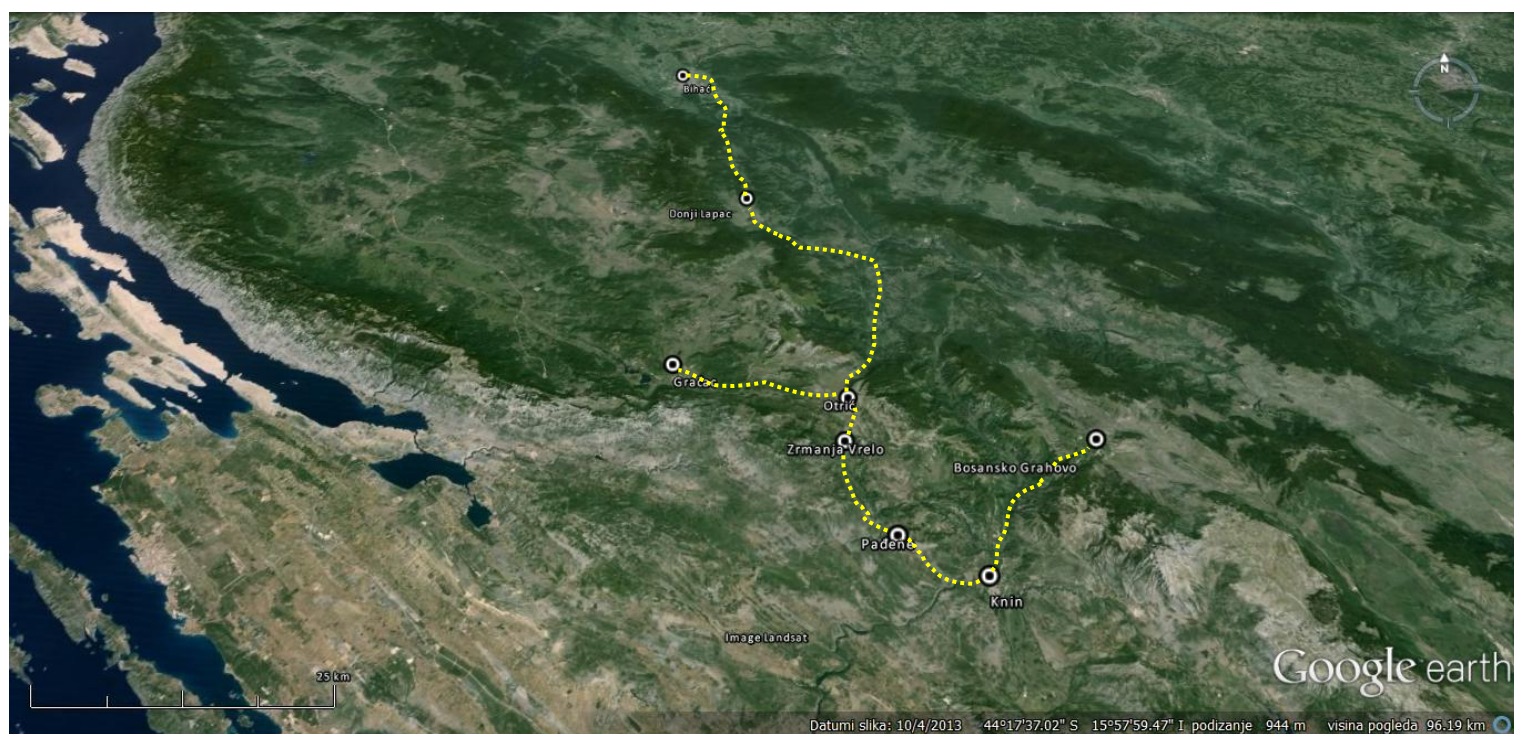
⁶⁴ Anić navodi da se iz Šibenika, od oko 1700 vojnika i 70 vozila, u Drniš probilo oko 300 vojnika i 20 vozila. Nikola, *Dvanaesta dalmatinska udarna brigada (Prva otočka)*, Domicil 12. Dalmatinske NOU brigade, Supetar na Braču, 1984., str. 126.

Sve do kraja listopada Nijemci su gotovo bez zadržke provodili Weichsov plan o obrani „Zelene linije“. To vidimo i u slučaju Štaba 891. puka 264. divizije koji je 30/31. listopada prebačen iz Zadra u Knin (preko Šibenika) te stavljen pod komandu 373. divizije (koja je ovdje trebala organizirati čvrstu obranu).⁶⁵ Ostale postrojbe 264. divizije trebale su se što prije prebaciti u rajon Bihaća i na Srijemski front. No, neočekivano visoki gubici koje su pretrpili u okršaju s jedinicama 8. korpusa u potpunosti su promijenili njemačke planove. Premiještanje glavnine snaga 15. korpusa iz Dalmacije u Srijem više nije bilo moguće jer je trebalo organizirati što jaču obranu u rajonu Knina. Pravilno procijenivši da 373. divizija (s jednim pukom 264. divizije) nije u stanju sama čuvati komunikaciju s Bihaćem i braniti Knin, Štab 15. korpusa naređuje glavnini 264. divizije i njenim podređenim jedinicama presudnu obranu grada.

Sedmog studenog Nijemci su u Dalmaciji držali samo Knin s njegovom užom okolicom te komunikacije s Bosanskim Grahovom (preko Strmice) te Bihaćem i Gračacem (duž ceste Pađene – Zrmanja Vrelo – Otrić). S druge strane, snage 8. korpusa zatvorile su neprijatelja u nepotpun obruč ostavljajući mu mogućnost izvlačenja samo spomenutom komunikacijom prema Bihaću, kako bi ga u datom trenutku odsijekle od pozadine i uništile obuhvatnim napadom u dolini Zrmanje. Samouvjereno i bez izmjene prvotnog plana (direktive br. 3), 7. studenog u 16:00 sati jedinice 26. divizije napale su njemačke položaje južno od Knina, a u 20:00 sati glavnina 20. divizije pokušala je iz dva pravca ući u grad. To je označilo početak najveće bitke Drugog svjetskog rata u Dalmaciji – Kninske bitke.

⁶⁵ (Vidi str. 9.)

Slika 1. Komunikacije njemačkih snaga u Kninu s Bosanskim Grahovom, Bihaćem i Gračacem.

USPOREDNA ANALIZA NJEMAČKE OBRANE I OFANZIVNIH POZICIJA NOVJ PRED BITKU ZA KNIN

1. NJEMAČKO-KVISLINŠKE SNAGE

1.1. BROJNO STANJE I GUBICI DO PRED BITKU ZA KNIN

Ukupan broj vojnika kojima je Štab 15. korpusa raspolagao u rajonu Knina iznosio je oko 20 000 (14 000 Nijemaca, 1 700⁶⁶ ustaša i domobrana, 4 500 četnika) što znači da je pretrpio vrlo visoke gubitke u borbama s dalmatinskim jedinicama NOVJ od početka „Kninske operacije“ do neposredno pred bitku za Knin. Usporedivši ovaj podatak s onim iz sredine listopada od oko 33 000 njemačkih i kvislinških vojnika (oko 23 000 Nijemaca, 5 000 ustaša i domobrana te 5 000 četnika), većina je autora došla do brojke od oko 7 500 ubijenih ili zarobljenih pripadnika 15. korpusa. No, taj podatak nije točan, što ćemo vidjeti iz priloženog.⁶⁷

Utvrđivanje njemačkih gubitaka iziskuje najviše truda, ponajprije zbog nedostatka relevantnih izvora za brojerno stanje postrojbi koje su prije Kninske bitke evakuirane prema Rijeci i Bihaću. Ne treba zanemariti i činjenicu da zbog neočekivano brzog povlačenja i stalnih pregrupiranja Nijemci (u tom trenutku) nisu imali ni vremena ni mogućnosti točnog izračuna svojih gubitaka. Pouzdano znamo jedino za 1 400 poginulih i zarobljenih iz Borbene grupe „*Allermann*“ dok se ostatak temelji na grubim procjenama. U borbama na potezu Split – Šibenik Nijemci su imali zanemarive gubitke iz razloga što jačih snaga 8. korpusa ovdje još nije bilo pa su se prema Šibeniku povukli organizirano i bez većih sukoba.⁶⁸ No, na desnoj obali Krke (na potezu Đevrske – Roški slap), oko planine Promine i u rajonu Vrlike, Nijemci su imali osjetnih gubitaka koji nisu bili manji od 300 ali ni veći od 500. Slično je i s dijelovima 384. puka 373. divizije u Obrovcu, koji je početkom studenog prebačen na

⁶⁶ Starija literatura procjenjuje snagu postrojbi NDH u Kninu na oko 1 500 vojnika. Međutim, oslanjajući se na podatke MINORS-a koje je iznio Barić (str. 754.), možemo ustvrditi da su ustaško-domobranske postrojbe u Kninu (pred bitku) brojile oko 1 700 vojnika. Podaci za Nijemce i četnike preuzeti su iz Radošević (str. 227.)

⁶⁷ Njemačko-kvislinške jedinice koje su se povukle iz Dalmacije ne možemo računati kao gubitke jer su one i dalje bile uklopljene u sistem obrane, bilo na „Zelenoj liniji“ ili na Srijemskom frontu. Ovo se prvenstveno odnosi na dijelove 118. i 264. divizije, mornaričke postrojbe te manje ustaške jedinice iz sastava 6. ustaškog zdruga u Imotskom.

⁶⁸ Manjih borbi njemačkih zaštitnica s neprijateljem bilo je na prilazu Splitu iz smjera Stobreča, Žrnovnice i Klisa. RADOŠEVIĆ Todor, *Ofanziva za oslobođenje Dalmacije*, Vojnoistorijski institut, Beograd, 1965., str. 184 – 187.

komunikaciju Pađene – Zrmanja Vrelo – Otrić.⁶⁹ Nasuprot smrtno stradalih ili zarobljenih njemačkih vojnika imamo i izvjestan broj onih koji su se pravovremeno i bez borbe povukli iz Dalmacije. Tako su primjerice dijelovi triju mornaričkih bataljuna krajem listopada iz Zadra brodovima prebačeni u Rijeku (bataljun obalnih lovaca „Brandenburg“, 771. inženjerski desantni bataljun i dijelovi obalne artiljerije).⁷⁰ Koliko se Nijemaca neposredno pred bitku za Knin uspjelo evakuirati prema Bihaću teško je utvrditi jer za to nemamo pouzdanih podataka. No, možemo zaključiti da ta brojka nije bila ni blizu one koja je planirana pred početak povlačenja iz Dalmacije (možda je potpuno zanemariva). Povlačenje glavnine 264. divizije u tom trenutku nije ni bilo moguće jer su dijelovi 19. divizije početkom studenog prekinuli komunikaciju Pađene – Zrmanja Vrelo kod Prevjesa, što je njemačke snage u Kninu čak šest dana ostavilo u potpunoj izolaciji.⁷¹ Iz ovih saznanja možemo procijeniti da se stvarni njemački gubici kreću negdje između 1 800 i 2 100 vojnika.

Na temelju dostupne literature i izvora gotovo sa sigurnošću možemo ustvrditi da se gubici ustaško-domobranske vojnice u ovom razdoblju kreću između 2 700 i 2 900 vojnika. Te brojke najbliže su istini jer se oslanjaju na konkretne podatke. Naime, zbrojivši gubitke Borbene grupe „Cetina“ (oko 1 600)⁷² te zarobljene pripadnike domobranskih, oružničkih i mornaričkih postrojbi u Splitu (700), u rajonu Bribirskih Mostina (200) i Imotskom (130) dobije se brojka od oko 2 630.⁷³ Ako tu pribrojimo poginule i zarobljene pripadnike raznih dijelova 6. i 7. ustaškog zdruga te ustaške milicije u rajonu Imotskog, Splita, Šibenika, Drniša i Benkovca, taj podatak može biti samo veći, nikako manji.⁷⁴ S druge strane, broj ustaško-domobranskih boraca koji se uspio povući pred naletom jedinica 8. korpusa nije manji od 2 300. Taj podatak dobijemo kada brojci od oko 1 700 ustaša i domobrana u Kninu pribrojimo 680 ustaša i oružnika koji su se krajem listopada iz Zadra s njemačkim brodovima evakuirali

⁶⁹ Vojnici 384. puka nisu uračunati u brojku od 14 000 njemačkih vojnika u rajonu Knina (kninska grupacija) premda su čuvali najveći dio ove komunikacije.

⁷⁰ Podatak o snazi ove bojne grupacije nije poznat ali sigurno nije bio manji od 500 vojnika. RADOŠEVIĆ Todor, *Ofanзива za oslobođenje Dalmacije*, Vojnoistorijski institut, Beograd, 1965., str. 195.

⁷¹ Postoji mogućnost da je prekid ove jedine prave njemačke komunikacije s pozadinom također utjecao na odluku da se glavnina 264. divizije ipak zadrži u rajonu Knina te organizira njegovu obranu. Nijemci su ponovno uspostavili promet na ovoj komunikaciji 7. studenog. ISTO, 232.

⁷² Od oko 1 700 vojnika iz sastava Borbene grupe „Cetina“ samo 100-tinjak se uspjelo povući prema Drnišu (dijelovi 27. ustaške bojne). BARIĆ Nikica, *Ustaše na Jadranu - uprava Nezavisne Države Hrvatske u jadranskoj Hrvatskoj nakon kapitulacije Kraljevine Italije*, Hrvatski institut za povijest, Zagreb, 2012., str. 750 – 753.

⁷³ Barić (str. 750), Terzić (str. 413.), Radošević (str. 188., 189., 190., 192).

⁷⁴ Samo u borbama na području Đevrski, Bribirskih Mostina i Smrdelja stradalo je oko 200 ustaša.

u Rijeku.⁷⁵ No, računajući na dijelove 6. ustaškog zdruza iz Imotskog, koji su se s Nijemcima uspješno povukli na komunikaciju Tomislavgrad – Posušje, gore navedena brojka od 2 300 mogla bi biti veća možda i za nekoliko stotina ljudi. Također, ove brojke mogu nas dovesti do zaključka i kako je ukupna brojka ustaško-domobranskih vojnika pred „Kninsku operaciju“ vjerojatno ipak nešto veća od 5 000.

Četnički gubici iznosili su oko 500 vojnika (najmanje toliko no ne i mnogo više).⁷⁶ Razlog ovog nesrazmjera (u odnosu na *Wehrmacht* i vojsku NDH) leži u činjenici što je Đujić, potaknut njemačkim povlačenjem iz Dalmacije, većinu snaga Dinarske četničke oblasti koncentrirao u rajonu Kosova (južno od Knina) čuvajući ih za „odsudan momenat“⁷⁷. Samo manje četničke postrojbe bile su raštrkane po Bukovici i Ravnim kotarima ili su bile uklopljene u njemačku obranu na sjevernim, istočnim i južnim prilazima Kninu. Time su Đujićeve snage izbjegle prvi nalet jedinica 8. korpusa koji je njihovim saveznicima donio do tada najveće gubitke. Ironično, od većih gubitaka spasio ih je i iznimno nizak moral dijela boraca, poput onih u rajonu Vrlike koji su 1. studenog napustili dominantnu kotu i pobjegli pred jedinicama 20. divizije.⁷⁸ Poginulih i zarobljenih Đujićevi su četnici imali najviše u Obrovcu i na komunikaciji Šibenik – Drniš.⁷⁹ Tako primjerice imamo zanimljiv slučaj zarobljavanja čak 250 četnika kod sela Žitnić (5 km južno od Drniša) koji su od kolone tenkova iz sastava 26. divizije mislili da je „vojska kralja Petra“ (jer su ih njihovi nadređeni stalno pripremali na dolazak Britanaca).⁸⁰ Ostatak se odnosi ponajviše na dezertere i prebjegle u NOVJ.

Kao što vidimo, gubici koje su snage 15. korpusa u Dalmaciji pretrpjele od početka „Kninske operacije“ do pred Kninsku bitku (26. listopada - 7. studenog) znatno su manji od uvriježene brojke od 7 500 i kreću se između 5 000 i 5 500 vojnika. Ove brojke pomažu nam i u shvaćanju dinamike borbi za oslobođenje Dalmacije. Primjerice, Nijemci su imali najviše

⁷⁵ Ukupan broj evakuiranih bio je 730, no njih 50 bili su civili (članovi ustaških obitelji). Kasnije su smješteni u Otočac. BARIĆ Nikica, *Ustaše na Jadranu - uprava Nezavisne Države Hrvatske u jadranskoj Hrvatskoj nakon kapitulacije Kraljevine Italije*, Hrvatski institut za povijest, Zagreb, 2012., str. 753.

⁷⁶ Đujić je često preuveličavao snagu i gubitke Dinarske četničke oblasti s ciljem prikirivanja slabosti i isticanja svojih zasluga u borbi protiv neprijatelja (ali i kako bi dobio veću pomoć u ljudstvu i naoružanju od bosanskih četnika). Tako je početkom studenog Mihailoviću javio da je u posljednjih deset dana izgubio „tri hiljade mrtvih i ranjenih“. POPOVIĆ Jovo, LOLIĆ Marko, LATAS Branko, *Pop izdaje*, Stvarnost, Zagreb, 1988., str. 348.

⁷⁷ (Vidi str. 22.)

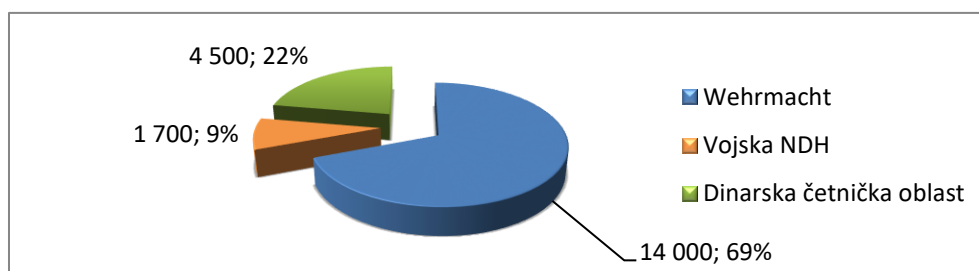
⁷⁸ Zbog četničkog napuštanja položaja jedna cijela njemačka satnija (iz sastava 383. puka 373. divizije) našla se u neprijateljskom okruženju. SCHRAML Franz, *Hrvatsko ratište; njemačko-hrvatske legijske divizije - 369., 373., 392. pješ. div. (hrv.) - njihove izobrazbene i doknadne izobrazbene postrojbe*, B&S d. o. o., Zaprešić, 1993., str. 181.

⁷⁹ Jedino u borbama za Obrovac (3. studenog) četnici su pretrpjeli više gubitaka od Nijemca i ustaša. POPOVIĆ Jovo, LOLIĆ Marko, LATAS Branko, *Pop izdaje*, Stvarnost, Zagreb, 1988., str. 348.

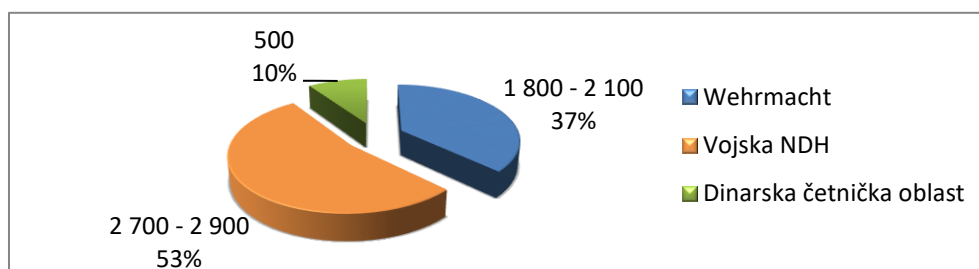
⁸⁰ MATOVIĆ Ivo, *Kninska operacija – Učesnici govore*, Vojnoizdavački zavod, Beograd, 1985., str. 80.

poginulih, a najmanje su padali u zarobljeništvo. To je najbolji pokazatelj koliko je visok bio njihov borbeni moral. Ustaše su se također radije borili nego predavali, no ne zbog visokog morala, discipline ili dobrog naoružanja već svijesti o sigurnoj smrti u slučaju zarobljavanja od strane jedinica NOVJ. Regularne postrojbe NDH (domobrani i oružnici) najmanje su se htjeli boriti računajući na mogućnost prelaska u NOVJ te „iskupljenje“ borbom protiv dotadašnjih suboraca. Znatno dio četnika također je rado prelazio u NOVJ (iz istih razloga kao i domobrani i oružnici), no većina je nastojala izbjeći direktan kontakt s neprijateljem. Napuštajući ugrožene položaje i bježeći prema glavnini snaga Dinarske četničke oblasti sačuvali su i konsolidirali snage te zajedno s Nijemcima narednih mjesec dana pružali snažan otpor jedinicama 8. korpusa prilikom njihova pokušaja zauzimanja Knina.

Graf 2. Brojno stanje 15. brdskog armijskog korpusa u rajonu Knina 7. studenog 1944. (ukupno 20 000 vojnika)

Graf 3. Gubici njemačko-kvislinških snaga u Dalmaciji od 26. listopada do 7. studenog 1944. (ukupno između 5 000 – 5 500 vojnika)⁸¹

⁸¹ Uzeta je srednja vrijednost gubitaka od 1 950 njemačkih vojnika (između 1 800 - 2 100) i 2 800 ustaško-domobranskih vojnika (između 2 700 – 2 900).

1.2. RASPOLOŽIVE SNAGE⁸²

Njemačke snage u rajonu Knina bile su većinom iz sastava 15. brdskog armijskog korpusa, a manjim dijelom Komande pomorske obrane sjeverne Dalmacije (oko 1 500 mornara). Njihovu jezgru činila je 264. divizija s mornaričkim postrojbama, koja je bila pojačana 383. pukom 373. divizije (14 000 vojnika). Pod izravnim zapovjedništvom 264. divizije bile su i postrojbe ustaško-domobranske vojnice (oko 1 700 boraca) te Dinarska četnička oblast (oko 4 500 boraca). Kninska grupacija raspolagala je ukupno s nešto više od 20 000 vojnika.⁸³

Tablica 1.

NAZIV	264. pješačka divizija
ZAPOVJEDNIK	General-major Alois Windisch
FORMACIJSKI SASTAV	<ul style="list-style-type: none">• 891. pješački puk• 892. pješački puk• 893. pješački puk (ostaci)⁸⁴• Topnički puk (podijeljen među pješačkim pukovima)• Inženjerski bataljun• Izviđački bataljun• Protutenkovski bataljun• Manje jedinice za opskrbu, protuzračnu obranu i sl.

⁸² Za ovo poglavlje korišteni su podaci iz:

- 1) BARIĆ Nikica, *Ustaše na Jadranu - uprava Nezavisne Države Hrvatske u jadranskoj Hrvatskoj nakon kapitulacije Kraljevine Italije*, Hrvatski institut za povijest, Zagreb, 2012., str. 753.
- 2) MATOVIĆ Ivo, *Kninska operacija – Učesnici govore*, Vojnoizdavački zavod, Beograd, 1985., str. 17., 477.
- 3) RADOŠEVIĆ Todor, *Ofanziva za oslobođenje Dalmacije*, Vojnoistorijski institut, Beograd, 1965., str. 227 – 228.
- 4) <http://www.cgsc.edu/CARL/nafziger/939GXPB.PDF>
- 5) <http://www.feldgrau.com/search-officers1.php?Forename=&Surname=>
- 6) <http://www.lexikon-der-wehrmacht.de/Gliederungen/Infanteriedivisionen/264ID.htm>
- 7) [http://www.maparchive.ru/division/part14/373_Infanterie-Division\(Kroatische\).pdf](http://www.maparchive.ru/division/part14/373_Infanterie-Division(Kroatische).pdf)
- 8) <http://www.vojska.net/eng/world-war-2/germany/division/infantry/373/>
- 9) <http://www.vojska.net/eng/world-war-2/germany/division/infantry/392/>
- 10) http://www.znaci.net/00001/4_12_4_218.htm

⁸³ Na komunikaciji Pađene – Zrmanja Vrelo – Knin bili su raspoređeni dijelovi 384. puka i izviđački bataljun 373. divizije. No, oni nisu bili dio kninske grupacije te se ne računaju u ukupnu brojku od 20 000 njenih boraca. Isto je i s 847. pukom 392. pješačke divizije (dva bataljuna), koji će pred kraj bitke popuniti njemačku obranu u Pađenima.

⁸⁴ Glavnina 893. puka uništena je tijekom borbi u rajonu Šibenika a njegovi ostaci (jačine jednog bataljuna), koji su se uspjeli povući u Knin, većinu bitke proveli su u Kninu i njegovoj užoj okolici.

Tablica 2.

Mornaričke postrojbe podređene 264. diviziji	
	<ul style="list-style-type: none"> • 944. obalni topnički puk (dijelovi) • 29. puk tvrđavske inženjerije (dijelovi) • 581. mornarički streljački bataljun • 583. mornarički streljački bataljun⁸⁵

Tablica 3.

NAZIV	383. pješački puk 373. (hrvatske) pješačke divizije
ZAPOVJEDNIK	Pukovnik Konrad Wild
FORMACIJSKI SASTAV	<ul style="list-style-type: none"> • 1. bataljun • 2. Bataljun • 3. bataljun

Tablica 4.

NAZIV	Vojska NDH
ZAPOVJEDNIK	Dopukovnik Tomislav Brajković
FORMACIJSKI SASTAV	<ul style="list-style-type: none"> • 7. ustaški zdruk • 6. ustaški zdruk (ostaci)⁸⁶ • 2. bojna 3. posadne brigade (domobrani)

Tablica 5.

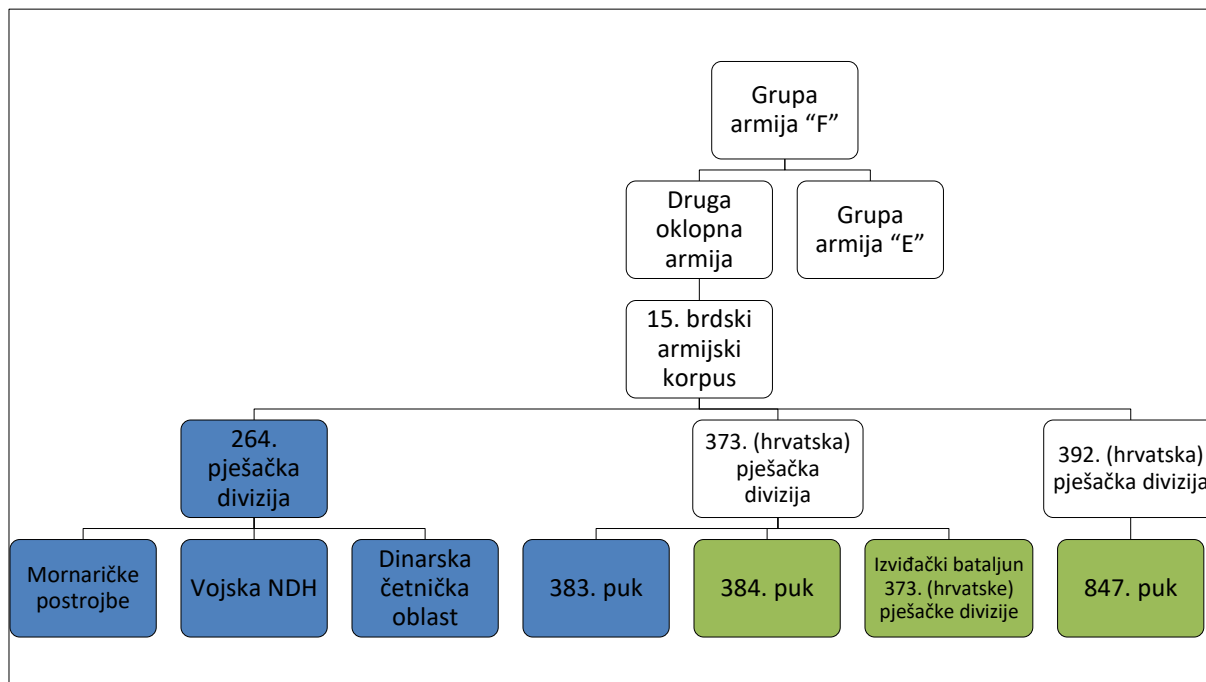
NAZIV	Dinarska četnička oblast
ZAPOVJEDNIK	Vojvoda Momčilo Đujić
FORMACIJSKI SASTAV	<ul style="list-style-type: none"> • 1. brigada 502. četničkog korpusa • Bosanski četnički korpus • Dalmatinski četnički korpus⁸⁷

⁸⁵ 581. i 583. mornarički streljački bataljun 30. listopada stavljeni su pod direktno zapovjedništvo 264. Divizije (582. mornarički streljački bataljun uništen je prilikom probijanja iz Šibenika prema Drnišu). RADOŠEVIĆ Todor, *Ofanзива za oslobođenje Dalmacije*, Vojnoistorijski institut, Beograd, 1965., str. 196., 227.

⁸⁶ Dijelovi 6. ustaškog zdruka ustvari su bili ostaci 27. ustaške bojne iz Sinja (zapovjednik bojnik Petar Mikrut) i 3. ustaške bojne iz Splita (zapovjednik satnik Miroslav Markotić). BARIĆ Nikica, *Ustaše na Jadranu - uprava Nezavisne Države Hrvatske u jadranskoj Hrvatskoj nakon kapitulacije Kraljevine Italije*, Hrvatski institut za povijest, Zagreb, 2012., str. 753.

⁸⁷ Četnici su svojim postrojbama davali vrlo zvučna imena koja nisu odgovarala stvarnosti. Tako je primjerice četnički „korpus“ znao biti jačine jednog njemačkog bataljuna.

Graf 3. Zapovjedni lanac njemačko - kvislinških snaga koje su sudjelovale u Kninskoj bici (7. studenog - 9. prosinca 1944.)⁸⁸

⁸⁸ NAPOMENE:

- 1) Plavom bojom označena je kninska grupacija (koja se borila u užem rajonu Knina) a zelenom postrojbe koje su joj čuvalе komunikaciju s pozadinom i pomagale pri izvlačenju iz neprijateljskog obruča krajem studenog i početkom prosinca.
- 2) 15. brdski armijski korpus bio je podređen Drugoj oklopnoj armiji sve do njena prebacivanja u Mađarsku, a poslije toga stavljen je pod zapovjedništvo Grupe armija „E“. Radošević tvrdi da se to dogodilo 2. studenog 1944. (str. 259.) no to nije točno. Ova promjena stupila je na snagu 2. prosinca 1944. u 00:00 sati. *ZBORNIK DOKUMENATA I PODATAKA NOR-a; TOM XII; KNJIGA 4 - Dokumenti jedinica i ustanova nemačkog Rajha 1944. i 1945. godina*, Vojnoistorijski institut, Beograd, 1979., str. 1084.
- 3) 383. puk 373. divizije stavljen je pod izravno zapovjedništvo 264. divizije nakon evakuacije Štaba 15. korpusa prema Bihaću (oko 19. studenog).

1.3. PLAN OBRANE I RASPORED SNAGA

Strateški značaj Knina za Nijemce je bio izrazito velik iz nekoliko razloga:

1) Osiguranje komunikacija

Knin je predstavljao vrlo važan prometni čvor zbog svog smještaja na tromedi Dalmacije, Like i Bosne. Njegovim držanjem zatvara se tzv. „unski pravac“, široka komunikacija sjeverne Dalmacije s unutrašnjošću koja između planinskih masiva Velebita i Dinare prolazi dolinom rijeke Une prema Savi.⁸⁹

2) Čuvanje odstupnice

Pomicanjem bojišta zapadno od Beograda „unski pravac“ s Kninom postao je dio odstupnice njemačkih snaga na Srijemskom frontu ali i bočna zaštita Grupi armija „E“ koja se ubrzano povlačila iz Grčke prema *Reichu*.

3) Sprječavanje koncentracije neprijateljskih snaga

Zatvaranjem „unskog pravca“ Nijemci su vezali snage 8. korpusa NOVJ i onemogućavali njegovo spajanje s 4., 5. i 11. korpusom NOVJ te djelovanje u smjeru Like i Bosne.⁹⁰

4) Održavanje četničkog pokreta

Nijemci su držanjem Knina svjesno osiguravali četnički utjecaj u Kninu radi sprječavanja prelaska četničkih boraca i srpskog stanovništva u redove NOVJ.

Kao što vidimo, Štab 15. korpusa imao je razloga braniti Knin pod svaku cijenu. Stoga je 7. studenog izdao naređenje zapovjedniku 264. divizije, general-majoru Aloisu Windischu, u kojem je među ostalim stajalo:

„Svaki časnik postavljen za zapovjednika obvezan je streljati svakog potčinjenog koji napusti svoj položaj. Časnik koji tako ne postupi biti će kažnjen istom kaznom. Za jedinice

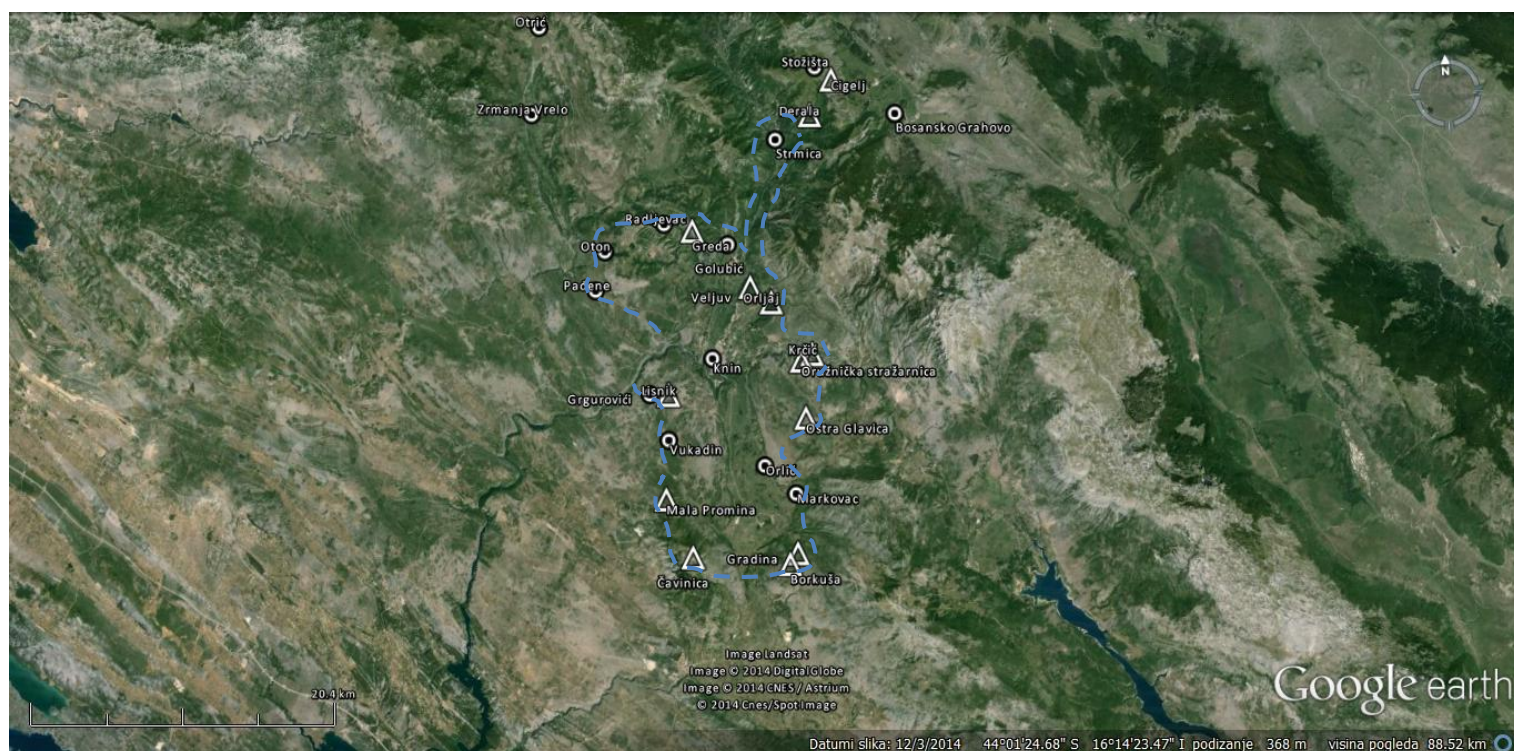
⁸⁹ RADOŠEVIĆ Todor, *Ofanziva za oslobođenje Dalmacije*, Vojnoistorijski institut, Beograd, 1965., str. 226.

⁹⁰ MATOVIĆ Ivo, *Kninska operacija – Učesnici govore*, Vojnoizdavački zavod, Beograd, 1985., str. 26.

koje napuste svoj položaj bez borbe i bez ispaljenog metka i ne drže se do posljednjeg čovjeka, divizija će narediti i izvršiti streljanje svakog desetog čovjeka.“⁹¹

Taktičko povlačenje ili bilo kakvo odstupanje s prvotnih položaja za Nijemce bi bilo fatalno zbog vrlo uskog manevarskog prostora koji im je bio na raspolaganju. Zato su organizirali čvrstu kružnu obranu s jakim fortifikacijskim uporištima u selima, zaseocima i na dominantnim kotama na liniji Strmica – Golubić – Veljuv – Orljaj – Krčić – oružnička stražarnica – Oštra Glavica – Orlić – Markovac – Gradina – Borkuša – Čavinica – Mala Promina – Vukadin – Lisnik – Grgurovići – Pađene – Oton – Radljevac – Greda (Slika 2.).

Slika 2.

⁹¹ RADOŠEVIĆ Todor, *Ofanziva za oslobođenje Dalmacije*, Vojnoistorijski institut, Beograd, 1965., str. 227.

Najjači dio obrane i najjača koncentracija njemačkih snaga bila je južno i jugozapadno od Knina na potezu Gradina – Borkuša – Promina – Grgurovići. Ovdje je bila raspoređena glavnina 264. divizije s 581. i 583. mornaričkim streljačkim bataljunom i slabim četničkim snagama.⁹² Iz tog smjera nadirale su najjače neprijateljske snage kojima je konfiguracija terena omogućavala uporabu oklopnih vozila i tenkova (Slika 3.).

Slika 3.

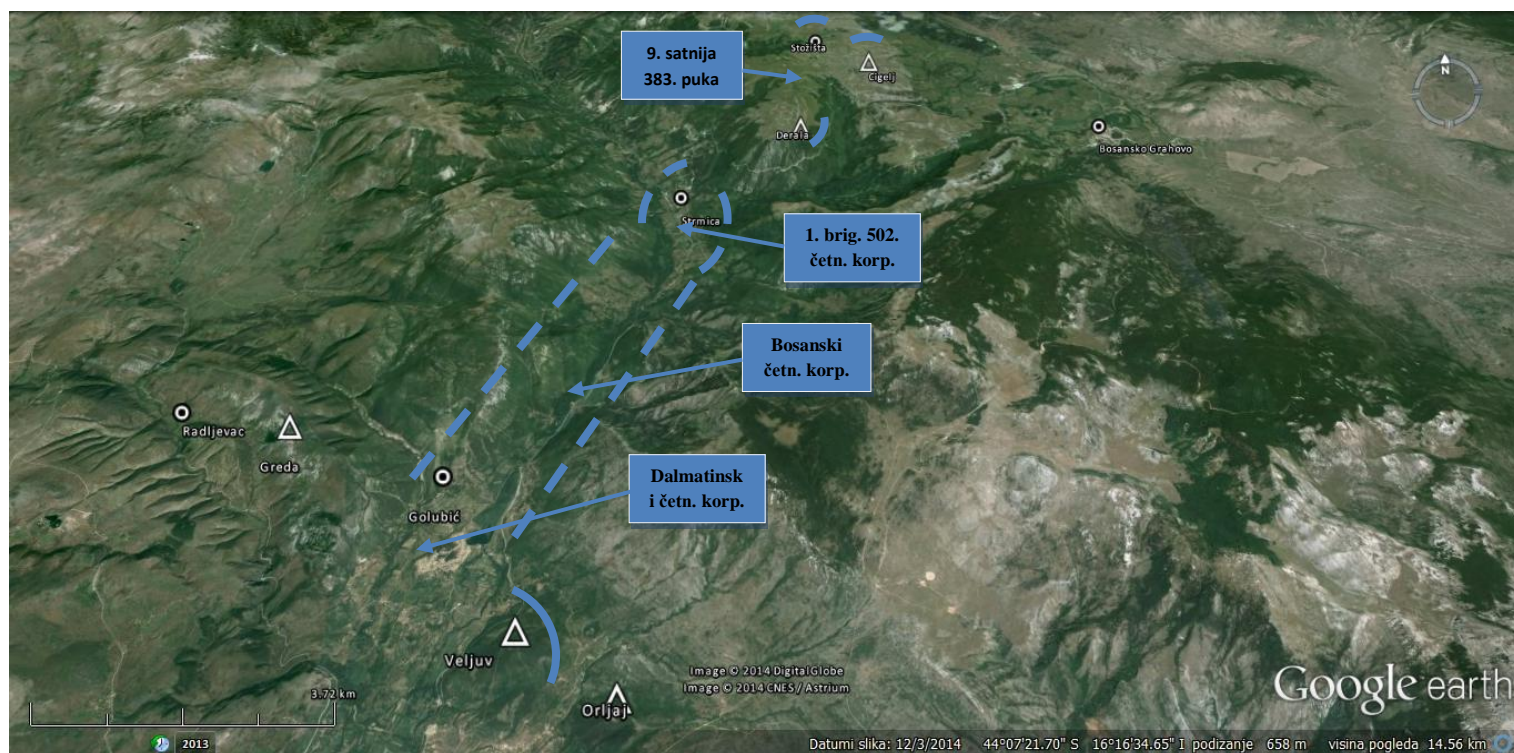

⁹² Dio ovih snaga držao je položaje i na Orliju, kod oružničke stražarnice, na Oštroj Glavici te u rajonu Orlića (istočno i jugoistočno od Knina).

Sjeverno od položaja 264. divizije, na komunikaciji Knin – Golubić – Strmica, nalazili su se dijelovi 383. puka 373. divizije s postrojbama Bosanskog i Dalmatinskog četničkog korpusa. U Strmici je bila stacionirana 1. brigada 502. četničkog korpusa.

Dio njemačkih snaga iz sastava 383. puka 373. divizije (9. satnija pojačana s dva tenka) bio je isturen na položajima u rajonu Stožišta i Cigelja (sjeveroistočno od Strmice u smjeru Bosanskog Grahova). Njihov zadatak bio je zatvaranje prilaza Kninu iz ovog pravca, ali i držanje prijevoja Derala između planina Dinare i Vilice za slučaj probijanja preko Bosanskog Grahova i Drvara na sjever (Slika 4.).⁹³

Slika 4.

⁹³ RADOŠEVIĆ Todor, *Ofanзива za oslobođenje Dalmacije*, Vojnoistorijski institut, Beograd, 1965., str. 228.

Vrlo jaku obranu Nijemci su organizirali i u rajonu Pađena gdje je bila utvrđena glavnina 383. puka 373. divizije. Ove snage trebale su spriječiti eventualno odsijecanje kninske grupacije te čuvati njenu komunikaciju s Gračacem i Otrićem.

U zaleđu Pađena, istureni u rajonu Otona, Radljevca i na Gredi nalazili su se različiti dijelovi postrojbi Dinarske četničke oblasti. Ovo je bio najslabiji dio njemačke obrane u rajonu Knina.

Na komunikaciji Pađene – Zrmanja Vrelo – Otrić (počevši od Prevjesa) rasporedile su se druge postrojbe 373. divizije: izviđački bataljun u Palanci, a sjevernije prema Otriću dijelovi 384. puka (Slika 5).⁹⁴

Slika 5.

⁹⁴ Tijekom 10. i 11. studenog izviđački bataljun premješten je u Pađene, a u Palanku stižu dijelovi 384. puka. SCHRAML Franz, *Hrvatsko ratište; njemačko-hrvatske legijske divizije - 369., 373., 392. pješ. div. (hrv.) - njihove izobrazbene i doknadne izobrazbene postrojbe*, B&S d. o. o., Zaprešić, 1993., str. 181.

1.4. PREDNOSTI I NEDOSTACI NJEMAČKE OBRANE

Specifičan krški oblik reljefa s mnoštvom uzvisina, udubina, prirodnih zaklona i prepreka na ogoljenom kamenitom terenu predstavljao je Nijemcima najveću prednost a oni su je znali vrlo dobro iskoristiti. Dominantne topografske objekte pretvorili su u jak fortifikacijski sustav rovova, bodljikave žice i minskih polja ispred kojih je često bio brisani prostor zasut snažnom strojničkom i minobacačkom paljbom. Lokalni način gradnje (kamene kuće i suhozidi) omogućavao je stvaranje pravih malih utvrđenja po selima i zaseocima te efektivnu zaštitu od neprijateljskog topništva. Ironično, jedna od prednosti bila je i nemogućnost povlačenja, što je Nijemce (poznate po disciplini i visokoj borbenoj vrijednosti) prisililo na fanatičnu obranu. S druge strane, Štab 8. korpusa nije znao da je 264. divizija dobila zadatak braniti Knin do zadnjeg čovjeka što je, uz smanjenu vidljivost i loše vremenske prilike, također Nijemcima išlo u prilog.

No, nedostaci njemačke obrane bili su izraženiji od prednosti. To se ponajprije odnosilo na njen krajnje nepovoljan položaj sa dubinom od preko 25 km i širinom od svega 10 km (na liniji Orljaj – Očestovo⁹⁵), što ju je činilo vrlo osjetljivom na bokovima.⁹⁶ Nijemci su u rajonu Knina bili praktički odsječeni i bez prave korpusne rezerve kojom bi pojačali obranu u kritičnoj situaciji.⁹⁷ Velik problem predstavljala im je i niska borbeno-vrijednost dijela snaga, ponajviše ustaša i domobrana, koji su bili „goli i bosi“ i nisu imali „volje za borbu“ a većina njihovih časnika nije učinila ništa da uspostavi stegu.⁹⁸ Premda su i četnici pokazivali znakove malodušja, ipak su bili u vidno boljem stanju. Još jedan „nedostatak“ njemačke obrane, koji se kasnije pokazao fatalnim, bio je podcjenjivanje snage 8. korpusa. Međutim, već 10. studenog Druga oklopna armija upozorava zapovjedništvo Grupe armija „F“ da se u Kninu bori protiv jakog i dobro organiziranog neprijatelja.⁹⁹

⁹⁵ Očestovo nije bilo dio njemačke obrane na početku bitke. Dijelovi 373. divizije zauzeli su ga 10. studenog.

⁹⁶ Pukovnik JNA Lovre Reić (koji je i sam sudjelovao u bici za Knin) smatra da su Nijemci napravili veliku grešku koncentrirajući glavninu snaga južno i jugozapadno od Knina. Takav raspored oslabio je obranu kod Očestova i Vrpolja te pružio šansu neprijatelju da upravo tu napadne jačim snagama. Time bi većina njemačkih snaga bila odsječena i prisiljena na predaju. No, Štab 8. Korpusa to nije znao iskoristiti. MATOVIĆ Ivo, *Kninska operacija – Učesnici govore*, Vojnoizdavački zavod, Beograd, 1985., str. 206 – 207.

⁹⁷ Pomoć su im mogli pružiti jedino dijelovi 373. i 392. divizije koje su i same bile vezane borbama s NOVJ. Osim toga bili su bez zračne podrške i brojno inferiorni snagama 8. korpusa.

⁹⁸ Zanimljivo malen broj ustaša i domobrana bio je angažiran u borbi. Većina je besposleno boravila u Kninu. BARIĆ Nikica, *Ustaše na Jadranu - uprava Nezavisne Države Hrvatske u jadranskoj Hrvatskoj nakon kapitulacije Kraljevine Italije*, Hrvatski institut za povijest, Zagreb, 2012., str. 754.

⁹⁹ „Borbe u rejonu Knina, po jačini ljudstva i materijala kao i dobrom rukovođenju od strane neprijatelja, izgubile su karakter vođenja rata protiv bandi“. http://www.znaci.net/00001/4_12_4_218.htm

2. NOVJ

2.1. BROJNO STANJE I GUBICI PRED BITKU ZA KNIN

Kao što vidimo, brojno stanje njemačko-kvislinških snaga krajem ljeta dostiglo je svoj maksimum, no tijekom „Kninske operacije“ ubrzano se smanjuje. Kod 8. korpusa situacija je obrnuta. Kako se rat bližio kraju sve više stanovnika Dalmacije pristupalo je u redove NOVJ. Primjerice, 30. studenog 8. korpus imao je 34 548 vojnika (ne računajući 15 000 pripadnika mornarice NOVJ), čak 9 000 više nego tri mjeseca prije.¹⁰⁰ To znači da je ukupni odnos snaga tijekom Kninske bitke u potpunosti prešao u korist NOVJ te je iznosio 1.7 : 1 (bez mornarice, s mornaricom 2.5 : 1).

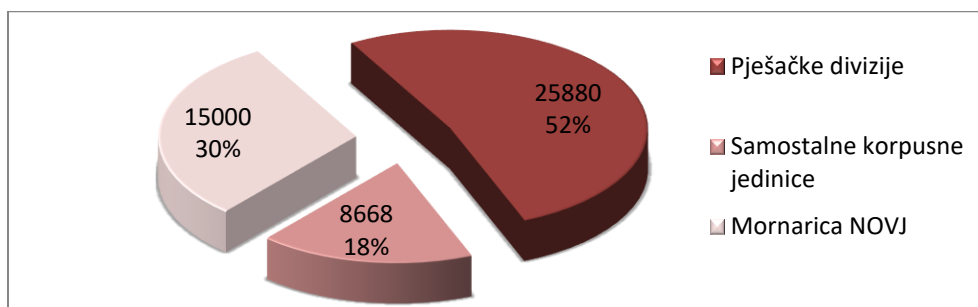
Za gubitke 8. korpusa imamo najviše podataka. Po najnovijim istraživanjima računa se da je u borbama do pred Kninsku bitku poginulo nešto više od 1 000 njegovih vojnika, što je pet puta manje od njemačko-kvislinških gubitaka.¹⁰¹ Razlozi tome su višestruki, a tiču se prvenstveno karaktera borbi u ovom razdoblju „Kninske operacije“. Kolika je pouzdanost tog podatka teško je reći jer se kroz cijelu „Kninsku operaciju“ 8. korpus popunjava novim ljudstvom čiji broj nije u potpunosti poznat. To se prvenstveno odnosi na bivše pripadnike njemačko-kvislinških postrojbi koji su pristupili NOVJ (hrvatski dobrovoljci u njemačkoj vojsci, domobrani, oružnici, četnici i dr.).¹⁰² Primarni izvori iz tog vremena ne daju nam skupne podatke za gubitke već samo pojedinačne i zato se moramo osloniti na postojeće brojke koje iznose relevantni autori.

¹⁰⁰ 31. kolovoza 8. korpus je imao 25 470 boraca. ANIĆ Nikola, *Povijest Osmog korpusa Narodnooslobodilačke vojske Hrvatske 1943.-1945.*, Udruga Antifašističkih boraca i antifašista dalmatinskih županija i grada Splita, Dom i svijet, Split, 2004., str. 202 – 204.

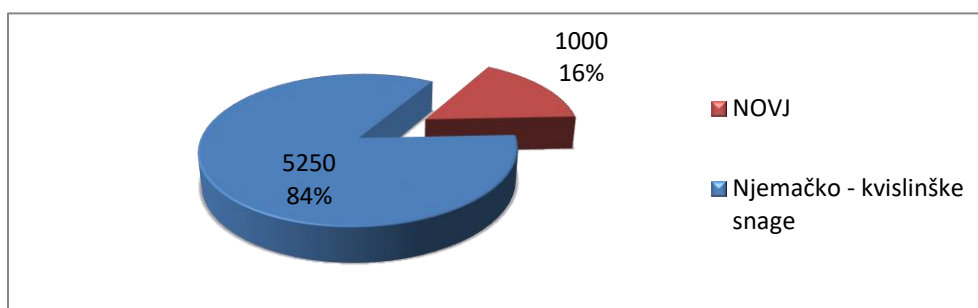
¹⁰¹ Tijekom oslobađanja Dalmacije smrtno je stradalo 1 884 pripadnika 8. korpusa. ISTO, str. 189., 200.

¹⁰² Tijekom listopada i studenog 1944. Vojna oblast 8. korpusa mobilizirala je 20 475 vojnih obveznika i dobrovoljaca. No, nepoznato je ubrajaju li se u tu brojku i bivši pripadnici neprijateljskih snaga. MATOVIĆ Ivo, *Kninska operacija – Učesnici govore*, Vojnoizdavački zavod, Beograd, 1985., str. 426.

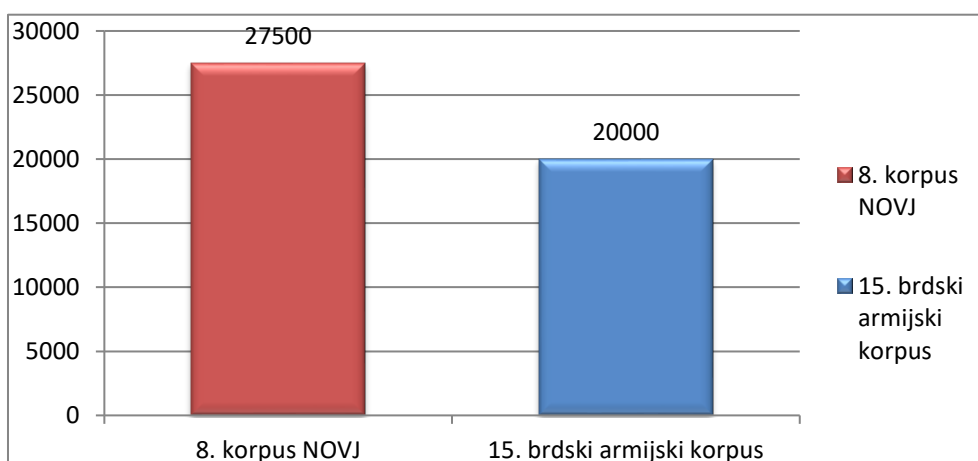
Graf 4. Ukupno brojno stanje 8. korpusa NOVJ 30. studenog 1944. (oko 50 000 vojnika)

Graf 5. Usporedba gubitaka NOVJ i njemačko-kvislinških snaga u Dalmaciji od 26. listopada do 7. studenog 1944.¹⁰³

Graf 4. Odnos snaga 8. korpusa NOVJ (bez 9. divizije i mornarice) i 15. brdskog armijskog korpusa u rajonu Knina 7. studenog 1944.

¹⁰³ Za njemačko-kvislinške gubitke uzeta je srednja vrijednost od 5 250 vojnika (između 5 000 – 5 500).

2.2. RASPOLOŽIVE SNAGE¹⁰⁴

Broj boraca kojima je Štab 8. korpusa raspolagao u rajonu Knina iznosio je 27 500 (odnos snaga 1.4 : 1 u korist 8. korpusa). Glavnina se odnosi na tri pješačke divizije (20 427 boraca), a ostatak na samostalne korpusne jedinice drugih vojnih rodova (oklopništvo, topništvo i zrakoplovstvo s oko 7 000 boraca). Topništvo je djelovalo kao potpora pješačkim divizijama, no nije bilo u njihovu sastavu (kao što je bilo u slučaju njemačke 264. divizije). Zrakoplovstvo NOVJ imalo je poseban status jer je bilo u sastavu 281. *Winga* BAF-a stacioniranog u Italiji (Bari) i na Visu, odakle je na zahtjev Štaba 8. korpusa i odobrenje Saveznika upućivano na borbene letove u Jugoslaviju.¹⁰⁵

Tablica 6.

8. korpus NOVJ (pješačke divizije) zapovjednik general-major Petar Drapšin			
NAZIV	19. divizija	20. divizija	26. divizija ¹⁰⁶
ZAPOVJEDNIK	Potpukovnik Stanko Parmač	Pukovnik Mile Uzelac	Pukovnik Božo Božović
FORMACIJSKI SASTAV	<ul style="list-style-type: none"> • 5. dalmatinska brigada • 6. dalmatinska brigada • 14. dalmatinska brigada 	<ul style="list-style-type: none"> • 8. dalmatinska brigada • 9. dalmatinska brigada • 10. dalmatinska brigada 	<ul style="list-style-type: none"> • 1. dalmatinska proleterska brigada • 11. dalmatinska brigada • 12. dalmatinska brigada • 3. prekomorska brigada
BROJNO STANJE	5 200	6 723	8 504
UKUPNO ¹⁰⁷	20 427		

¹⁰⁴ Za ovo poglavlje korišteni su podaci iz:

- 1) ANIĆ Nikola, *Povijest Osmog korpusa Narodnooslobodilačke vojske Hrvatske 1943.-1945.*, Udruga Antifašističkih boraca i antifašista dalmatinskih županija i grada Splita, Dom i svijet, Split, 2004., str. 202 – 204.
- 2) MATOVIĆ Ivo, *Kninska operacija – Učesnici govore*, Vojnoizdavački zavod, Beograd, 1985., str. 16 -19., 403., 411.
- 3) http://www.znaci.net/00001/239_5.pdf

¹⁰⁵ BAF (eng. *Balkan Air Force*) je saveznička zračna formacija na Mediteranu koja je djelovala od sredine 1944. do kraja rata kao zračna potpora jugoslavenskim, grčkim i albanskim partizanima u borbi protiv njemačkih snaga u priobalju. <http://www.bbc.co.uk/history/ww2peopleswar/timeline/factfiles/nonflash/a1138376.shtml>

¹⁰⁶ 26. divizija stalno je popunjavana borcima rasformiranih partizanskih odreda. Zato četiri srednodalmatinska (Dinarski, Drniški, Kninski i Vrlički) i Grupa južnodalmatinskih odreda nisu prikazani u tablici kao zasebne jedinice već su njihovi borci bili uračunati u ukupno ljudstvo 8. korpusa (Grahovsko-peuljski odred nakon bitke je stavljen pod zapovjedništvo 5. korpusa NOVJ).

¹⁰⁷ Stanje od 30. studenog 1944. bez 9. divizije koja u rajon Knina stiže tek početkom prosinca (bez 13. brigade koja je iz rajona Imotskog i Posušja djelovala u pravcu Širokog Brijega). Njen zapovjednik bio je pukovnik Ante Banina (od 27. studenog major Ljubo Truta), formacijski sastav činile su 3., 4. i 13. dalmatinska brigada, a brojno stanje bilo je oko 5 453 borca (od svih pješačkih jedinica 8. korpusa jedino 13. dalmatinska brigada 9. divizije neće sudjelovati u Kninskoj bici).

Tablica 6.

Samostalne jedinice 8. korpusa NOVJ			
NAZIV	1. tenkowska brigada ¹⁰⁸	Topnička grupa 8. korpusa	Zrakoplovstvo
ZAPOVJEDNIK	Potpukovnik Periša Grujić	Pukovnik Karel Levičnik	(u sklopu BAF-a)
FOMACIJSKI SASTAV	<ul style="list-style-type: none"> Sjeverna grupa 	<ul style="list-style-type: none"> 1. brdski divizion 2. brdski divizion 3. brdsko - motorizirani divizion 4. brdsko - motorizirani divizion Haubičko - motorizirani divizion 	<ul style="list-style-type: none"> 1. zračna eskadrila NOVJ 2. zračna eskadrila NOVJ
BROJNO STANJE	36 oklopnih vozila ¹⁰⁹	60 topova različitog kalibra ¹¹⁰	30 zrakoplova
UKUPNO ¹¹¹			7 000 boraca

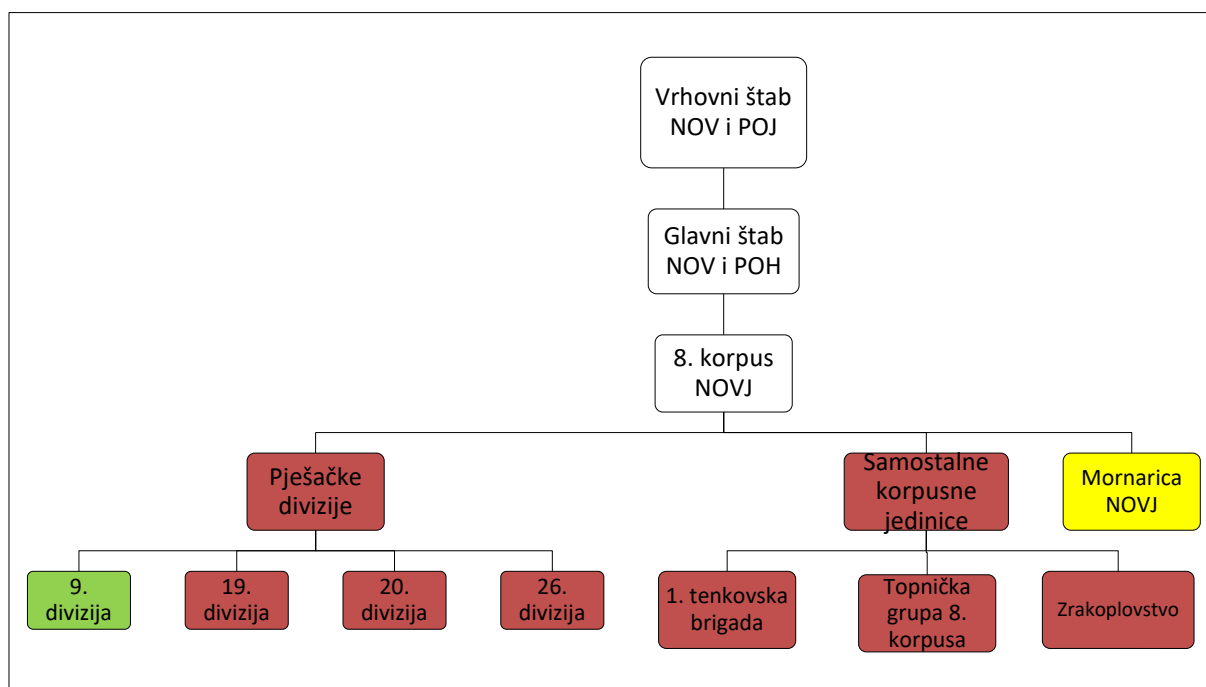
¹⁰⁸ Brigada je od 8. listopada 1944. bila podređena Štabu 26. divizije a 23. listopada podijeljena je na Sjevernu i Južnu grupu. Sjeverna grupa ostala je u sastavu 8. korpusa, a Južna je dodijeljena 2. korpusu NOVJ (zato bi točniji naziv bio „polubrigada“). Vrhovni štab je Sjevernu grupu 5. studenog stavio pod neposredno zapovjedništvo Štaba 8. korpusa. MATOVIĆ Ivo, *Kninska operacija – Učesnici govore*, Vojnoizdavački zavod, Beograd, 1985., str. 411 – 423, 473.

¹⁰⁹ 1. tenkowska brigada imala je ukupno 56 tenkova „Stuart“, 24 oklopna automobila „AEG“ (tzv. „blinde“) i 77 raznih pomoćnih vozila (stanje od 7. studenog). Nakon podjele brigade na dvije grupe, Sjevernoj je dodijeljeno 25 tenkova i 11 oklopnih automobila (ukupno 36).

¹¹⁰ Uključujući 8 haubica od 100 mm (M14) i 2 haubice od 150 mm (M18).

¹¹¹ Stanje od 30. studenog 1944. bez Južne grupe 1. tenkovske brigade (oko 1500 ljudi) te mornarice NOVJ koja nije direktno sudjelovala u kninskoj bici (oko 15 000 boraca, zapovjednik general-major Josip Černi).

Graf 7. Zapovjedni lanac 8. korpusa NOVJ u Kninskoj bici (7. studenog - 9. prosinca 1944.)¹¹²

¹¹² NAPOMENE:

- 1) Glavni štab NOV i POH – Glavni štab Narodnooslobodilačke vojske i partizanskih odreda Hrvatske.
- 2) Crvenom bojom označene su snage 8. korpusa koje su sudjelovale u prvoj fazi Kninske bitke, zelenom one koje su im se priključile tijekom druge faze, a žutom one koje su sudjelovale neizravno (dovoz ratnog materijala, prebacivanje novih boraca i ranjenika itd.).
- 3) 9. divizija (bez 13. brigade) stigla je u rajon Knina tek početkom prosinca. Njen zadatak bio je uništavanje razbijenih ostataka kninske grupacije koji su se povlačili dolinom Zrmanje prema Otrčju.
- 4) Zrakoplovstvo (1. i 2. zračna eskadrila NOVJ) bilo je pod izravnim zapovjedništvom zapadnih Saveznika, a korišteno je na zahtjev Štaba 8. korpusa.

2.3. PLAN NAPADA I RASPORED SNAGA

Zauzimanje Knina bilo je logičan slijed planova Vrhovnog štaba iz nekoliko razloga:

- 1) Označilo bi konačno oslobođenje Dalmacije,
- 2) Nastalo bi jedinstveno operativno područje NOVJ od Dalmacije do Istre i Slovenije,
- 3) Onemogućilo bi se povlačenje jakih neprijateljskih snaga prema Bihaću i njihovog angažmana protiv jedinica NOVJ i Crvene Armije u Bosni, Posavini i Srijemu,
- 4) Ustaška vlast i četnički pokret u sjevernoj Dalmaciji konačno bi bili uništeni.¹¹³

Vrhovni štab NOVJ nije znao da su Nijemci odlučili presudno braniti Knin jer su s terena dobijali „neosporive“ dokaze o namjeri neprijatelja da se izvuče prema Bihaću. Tako u zapovijedi Štaba 26. divizije podređenim jedinicama od 7. studenog stoji da „*neprijatelj odstupa pravcem Drniš – Knin – Bihać sa jakim ostavljenim zaštitnicama*“.¹¹⁴ Zato je Štab 8. korpusa užurbano i bez izmjene nastavio s izvršavanjem zadnje stavke direktive br. 3 (koja se odnosila na borbe u rajonu Drniša i Knina). Plan je bio presijeći sve komunikacije neprijatelja s pozadinom (koje bi mu omogućile uspješno izvlačenje u pravcu Bihaća), a zatim njegovo okruživanje i uništenje kombinacijom frontalnog i obuhvatnog napada.¹¹⁵

- 20. divizija je dobila zadatak zauzeti Knin koncentričnim napadom s istoka,
- 26. divizija je odsijecanjem neprijateljskih snaga južno od Knina trebala olakšati posao 20. diviziji na njenom lijevom boku,
- 19. divizija je trebala onemogućiti neprijateljsko povlačenje pravovremenim presijecanjem komunikacije Knin – Pađene – Zrmanja Vrelo u rajonu Prevljeske,
- Grahovsko-peuljski odred imao je vršiti pritisak na njemačke položaje kod Cigelja i Stožišta,
- Dinarski i Vrlički odredi trebali su presijeći komunikaciju Knin – Strmica u rajonu Golubić,

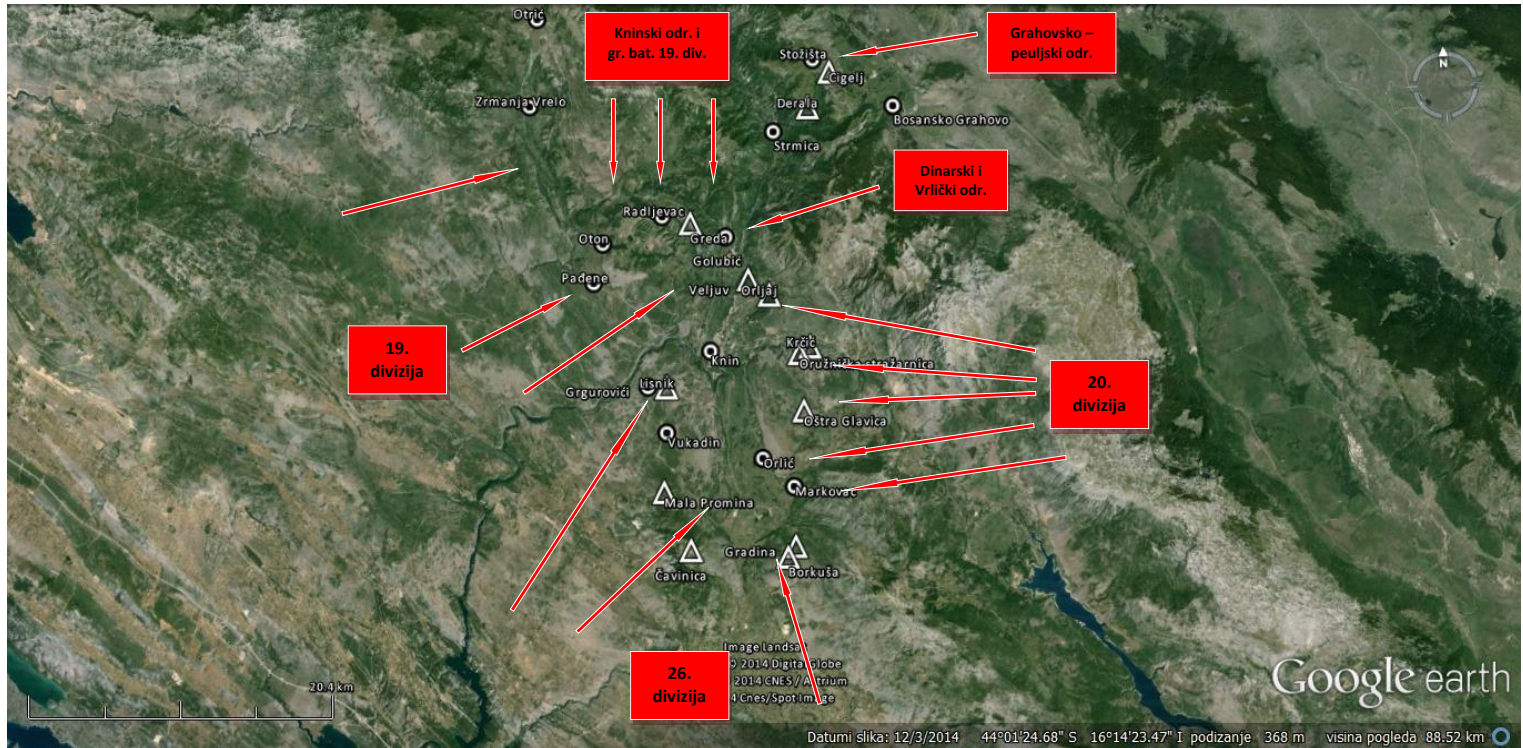
¹¹³ Četnici su komunistima predstavljali najveću prijetnju u poslijeratnom uređenju Jugoslavije. Stoga su nastojali pod svaku cijenu uništiti njihove snage, ponekad revnije nego ustaške i njemačke. To potvrđuju i Đujićevi izvještaji Mihailoviću u kojima se žali da je baš on osnovni cilj napada NOVJ („*Oni na Nemce samo pripucavaju, a na nas svugdje stalno navaljuju sa namerom da samo likvidiraju naš nacionalni pokret.*“). POPOVIĆ Jovo, LOLIĆ Marko, LATAS Branko, *Pop izdaje*, Stvarnost, Zagreb, 1988., str. 349.

¹¹⁴ ZBORNIK DOKUMENATA I PODATAKA NOR-a; TOM V; KNJIGA 35 - *Dokumenti jedinica Narodnooslobodilačke vojske i partizanskih odreda Jugoslavije - Borbe u Hrvatskoj 1944. godine - Novembar*, Vojnoistorijski institut, Beograd, 1967., str. 85.

¹¹⁵ MATOVIĆ Ivo, *Kninska operacija – Učesnici govore*, Vojnoizdavački zavod, Beograd, 1985., str. 93.

- Kninski odred s grupom bataljuna 19. divizije trebao je iz rajona Plavna napasti četnike u smjeru Otona i Radljeva, ¹¹⁶
- Korpusnu rezervu činile su 8. brigada u Vrlici te 12. brigada (sa šest tenkova) u Drnišu.

Slika 6. Plan napada 8. korpusa NOVJ na njemačke položaje u rajonu Knina.

¹¹⁶ RADOŠEVIĆ Todor, *Ofanziva za oslobođenje Dalmacije*, Vojnoistorijski institut, Beograd, 1965., str. 229, 232.

2.4. PREDNOSTI I NEDOSTACI OFENZIVNIH POZICIJA NOVJ

Visok borbeni moral i snažna korpusna rezerva bili su najjači aduti 8. korpusa. Osim što je mogao bilo gdje i bilo kada napasti neprijateljsku obranu, imao je mogućnost odmaranja i popunjavanja svojih jedinica što je njihovu borbenu vrijednost stalno držalo na visokom nivou. Pošto Nijemci nisu dobivali gotovo nikakva pojačanja u ljudstvu, omjer snaga u Kninskoj bici stalno se mijenjao u korist NOVJ. Znatnu brojčanu premoć 8. korpus je imao i u oklopništvu i topništvu, a u zračnim snagama apsolutnu.¹¹⁷ Opskrba streljivom, hranom i sanitetskim materijalom bila je mnogo bolja od njemačke (Bihać – Donji Lapac – Otrić – Knin), a odvijala se savezničkim brodovima preko Splita, Zadra i Šibenika. Važno je napomenuti i snažnu podršku NOP, posebno u područjima naseljenim pretežno hrvatskim stanovništvom koja su do 1943. bila anketirana od strane Italije i gdje ustaška ili četnička propaganda nisu naišle na plodno tlo.¹¹⁸ Velika prednost NOVJ bilo je i poznavanje terena od strane lokalnih partizanskih odreda.

Najveći nedostaci ofenzivnih pozicija 8. korpusa bili su loše vremenske prilike, nepovoljan reljef (na većini bojišta) i dobro utvrđen neprijatelj što je brojčanu prednost činilo relativnom.¹¹⁹ Vezanje snaga na potezu Sinj – Imotski (zaštita od intervencije njemačko-ustaških snaga iz Hercegovine) i na dalmatinskoj obali (strah od iskrcavanja Angloamerikanaca) također je oslabilo njegovu udarnu moć.¹²⁰ Štab 8. korpusa učinio je i niz greški koje će ga skupo stajati u predstojećim borbama u Kninu. Zbog lošeg obavješćavanja krivo je procijenio brojno stanje i namjere neprijatelja, a slijedeći neizmijenjeni plan s početka „Kninske operacije“ glavninu svojih snaga poslao je na najjači dio neprijateljske obrane (južno i jugozapadno od Knina). Uz to je i koordiniranost jedinica 8. korpusa u prvoj fazi bitke bila na vrlo niskoj razini.

¹¹⁷ Nijemci tijekom Kninske bitke nisu koristili zrakoplove za borbene akcije.

¹¹⁸ U područjima koja su od početka rata bila pod stalnim utjecajem protukomunističkih snaga stanovništvo je postrojbe NOVJ dočekalo „prilično hladno“ (na području Benkovca, Nina, Novigrada i Vrlike) a ponegdje i „najhladnije i sa najviše nepovjerenja“ (Imotska, Drniška i Kninska krajina). BARIĆ Nikica, *Ustaše na Jadranu - uprava Nezavisne Države Hrvatske u jadranskoj Hrvatskoj nakon kapitulacije Kraljevine Italije*, Hrvatski institut za povijest, Zagreb, 2012., str. 759.

¹¹⁹ Zbog terena ispresjecanog prirodnim preprekama uporaba oklopnih vozila bila je vrlo ograničena a ponegdje i nemoguća zbog tada nabujalih potoka i rijeka. RADOŠEVIĆ Todor, *Ofanзива за ослобођење Далмације*, Vojnoistorijski institut, Beograd, 1965., str. 229.

¹²⁰ Vrhovni štab je tijekom cijele „Kninske operacije“ strahovao od masovnog iskrcavanja zapadnih Saveznika na dalmatinskoj obali i njihova povezivanja s kontrarevolucionarnim snagama (što bi komunistima onemogućilo uspostavu apsolutne vlasti nakon rata). Zato je 8. korpus čak i nakon oslobađanja Knina morao zadržati velik broj jedinica u Dalmaciji.

III DIO
BORBE ZA KNIN

PRVA FAZA (7 – 25. studenog 1944.)

1. NEUSPJEŠNI POKUŠAJ ZAUZIMANJA KNINA I NJEMAČKI PROTUNAPAD (7 – 15. studenog)

Sedmog studenog u 20:00 sati dvije brigade 20. divizije napale su njemačke položaje s linije Plješivica – Crna glavica – Pakovo Brdo – Kozjak nastojeći frontalnim prodorom iz dva smjera zauzeti Knin. Iznenadivši neprijateljsku obranu 9. brigada je u toku noći zauzela Veljuv i Orljaj, a na njenom desnom krilu Dinarski i Vrlički odred presijekli su komunikaciju Knin – Strmica u rajonu Golubića, čime je Knin bio neposredno ugrožen sa sjeveroistoka.¹²¹ Lijevo od 9. brigade, s linije Pakovo Brdo – Kozjak, 10. brigada je nastojala zauzeti sve njemačke položaje na potezu oružnička stražarnica – Crna glavica (Polača) – Oštra Glavica – Biskupija – Orlić – Markovac.¹²²

Istog dana u 16:00 sati tri brigade 26. divizije počele su potiskivati glavninu njemačkih snaga južno i jugozapadno od Knina kako bi ih obuhvatnim napadom iz tri smjera odsijekle i uništile u rajonu Promine i Kosova. Jedinice 11. brigade iz pravca Drniša napale su neprijatelja na lijevom krilu 20. divizije, na potezu Gradina – Borkuša – Kuk, dok se 3. prekomorska brigada (uz podršku tenkova i topništva) iz pravca Vučipolja probijala na potezu Grgurovići – Lisnik – Vukadin s ciljem odsijecanja njemačko-četničkih snaga u rajonu Kosova i Kaldreme. Između 3. i 11. djelovala je 12. brigada, čiji je zadatak bio ovladati grebenom Promine i tako povezati sve snage 26. divizije kako bi zajedničkim snagama uništile okružene neprijateljske postrojbe južno od Knina. U toku noći 7. studenog 11. brigada je zauzela Gradinu i Borkušu te potisnula neprijatelja na liniju Rađa – Kuk – Čavinica, a sredinom sljedećeg dana 3. brigada zauzima njemački položaj na Maloj Promini, što joj je otvorilo put prema Kaldrimi.¹²³

Još 1. studenog 19. divizija je izbila na cestu Pađene – Zrmanja Vrelo – Otrić i prekinula neprijateljsku komunikaciju s pozadinom u rajonu Prevjesa. No, isti dan kada je ofanziva 20. i 26. divizije uzdrmala njemačku obranu sjeveroistočno, istočno i južno od Knina, jedinice 19. divizije našle su se na udaru dijelova 373. divizije koje su zajedničkim napadom iz Pađena i Palanke zauzeli Prevjes te prekinuli šestodnevnu izolaciju kninske grupacije. Sutradan (8. studenog) Nijemci odbacuju dijelove 5. i 6. brigade prema Mokrom

¹²¹ RADOŠEVIĆ Todor, *Ofanziva za oslobođenje Dalmacije*, Vojnoistorijski institut, Beograd, 1965., str. 231.

¹²² 8. brigada je tijekom prve faze bitke činila korpusnu rezervu (smještena u rajonu Vrlike). ISTO, str. 230.

¹²³ ISTO, str. 232.

Polju te zauzimaju Vagiće.¹²⁴ Uvidjevši težinu položaja 19. divizije, Štab 8. korpusa odlučuje povući njene snage zapadno od komunikacije Knin – Otrić radi odmora i popune novim borcima ali i zbog ostavljanja slobodnog prolaza neprijatelju prilikom njegova povlačenja prema Bihaću (kako bi ga u pogodnom trenutku uništili).¹²⁵ No, Nijemci su opet iznenadili snage 8. korpusa na ovom dijelu bojišta. Tijekom 9. i 10. studenog dijelovi 383. i 384. puka izvršili su snažan napad duž komunikacije Knin – Pađene – Zrmanja Vrelo te zauzimaju Kom, Očestovo i nekoliko manjih zaselaka Mokrog Polja. Tijekom noći 10/11. studenog jedinice 19. divizije zauzimaju novi obrambeni raspored: 6. brigada se razmjestila u rajonu Kopinjavca, 5. brigada na potezu Radučka Glavica – Oštrik, a 14. brigada u trokutu Kasum – Puače – Radučić. Jedino se grupa bataljuna 19. divizije i dalje borila protiv neprijatelja u rajonu Plavna i Otona. No, kako je bila bez streljiva i odsječena od drugih snaga 19. divizije, u noći 14/15. studenog se prebacuje preko Očestova u Radučić.¹²⁶ Time su prestale borbe u rajonu Očestova, Pađena, Prevjesa i Koma.

No, nije samo 19. divizija doživjela neuspjeh. U isto vrijeme kada su se njene jedinice povukle s ceste Pađene – Zrmanja Vrelo (8. studenog) dijelovi 383. puka su uz pomoć četnika izvršili protunapad s komunikacije Knin – Golubić prema položajima 20. divizije. Odbacivši Dinarski i Vrlički odred natrag na Plješivicu, a 9. brigadu iza Crne Glavice, vraćaju položaje na Veljuvu i Orljaju.¹²⁷ Premda su ih dijelovi 9. brigade ponovno zauzeli, od 13. studenog bili su čvrsto u njemačkim rukama. Na potezu od oružničke stražarnice do Crne glavice (Polača), Oštre Glavice i Markovca Nijemci nisu radili protunapade jer je njihova obrana ovdje bila toliko jaka da su (nakon tjedan dana borbi) zadržali sve položaje osim Orlića, kojeg su nakon teških borbi zauzeli dijelovi 10. brigade. Procijenivši da daljnje akcije na dobro utvrđenog neprijatelja neće dati rezultata, Štab 20. divizije prekida borbena djelovanja te u noći 13/14. studenog povlači 9. i 10. brigadu u rajon Kijeva i Vrlike, a na bojište (kao zaštitnicu) dovodi svjež 8. brigadu.

¹²⁴ Jedino je 14. brigada (na komunikaciji Knin – Pađene) izdržala njemački protunapad. Ostale snage 19. divizije (Kninski odred s grupom bataljuna 19. divizije) u tom trenutku su se borile protiv četnika u rajonu Plavna. ISTO, str. 232.

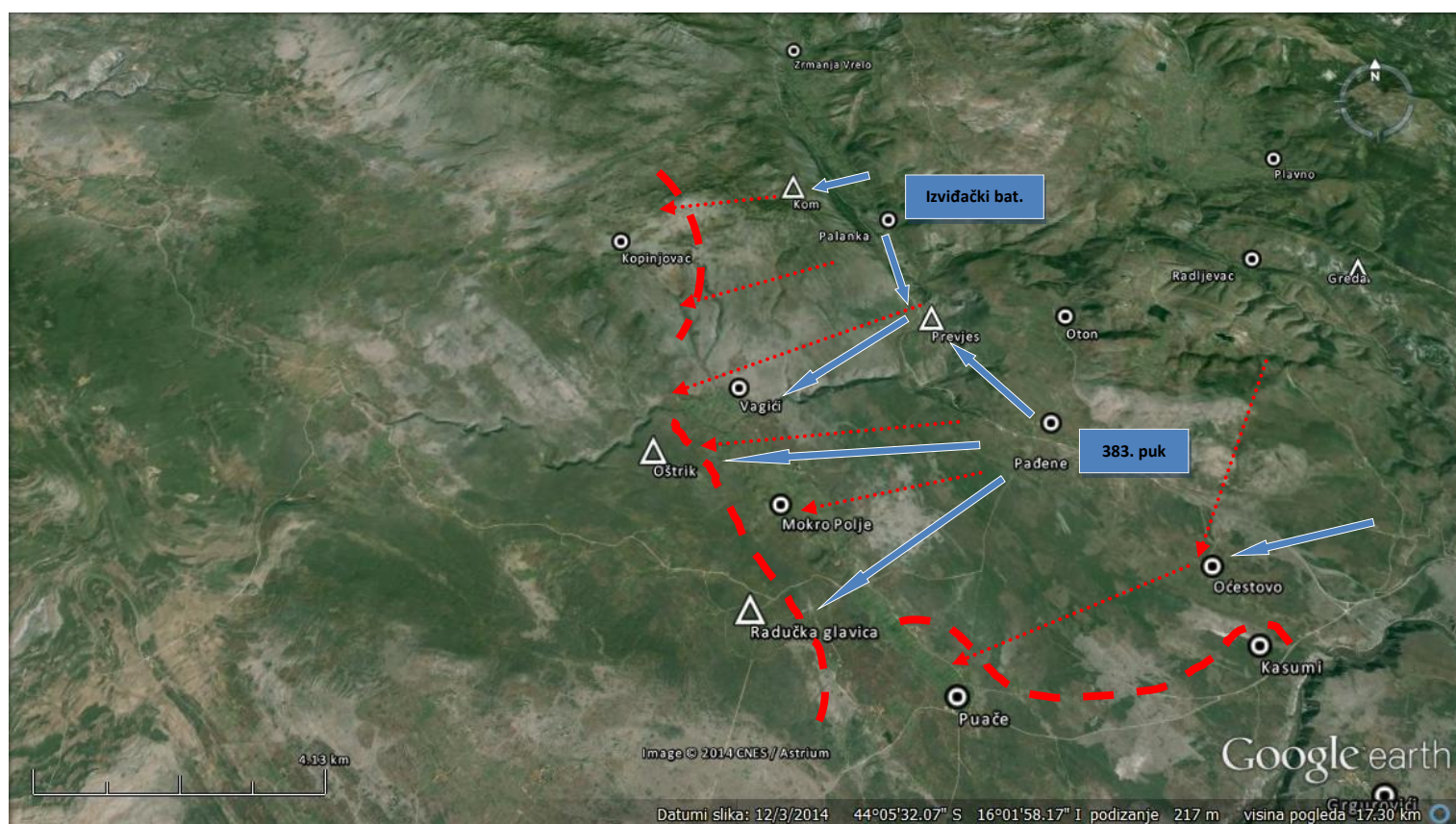
¹²⁵ Tek sredinom studenog Štab 8. korpusa je shvatio da se Nijemci neće masovno povlačiti prema Bihaću. ISTO, str. 235 - 237.

¹²⁶ Grupa bataljuna 19. divizije (zajedno s Kninskim odredom) uspješno se borila protiv četnika u rajonu Radljeva i Plavna. No, kako je izgubila vezu sa štabom divizije samoinicijativno se povukla u smjeru jugozapada. Krećući se prema Radučiću prošli su kroz Očestovo, ne znajući da su ga nekoliko dana prije zauzeli Nijemci, što najbolje govori koliko su loše bili obaviješteni o situaciji na ovom dijelu bojišta. Nijemci su još jednom napali jedinice 19. divizije u pokušaju da zauzmu Oštrik, no odbačeni su zajedničkim protuudarom dijelova 5. i 14. brigade 15. studenog. ISTO, str. 232 - 236.

¹²⁷ ISTO, str. 231.

Napredovanje 26. divizije južno i jugozapadno od Knina bilo je prvi dan vrlo uspješno, no već u predvečerje 8. studenog zaustavljeno čvrstim njemačkim otporom na liniji Rađa – Kuk – Čavinica. Kako bi konsolidirali snage i osujetili pokušaj neprijateljskog okruživanja, dijelovi 264. divizije se noću 8/9. studenog povlače na novu obrambenu liniju Čulum – Kaldrma – Vukadin – Lisnik – Grgurovići. Jedinice 26. divizije nekoliko su ih puta pokušale odbaciti s ovih položaja, no zauzimaju jedino Čulum (11. studenog).¹²⁸ Između 11. i 15. studenog polagano su prestajale borbe i na ovom dijelu bojišta.

Slika 7. Njemački protunapad na dijelove 19. divizije u rajonu Pađena, Prevjesa i Palanke (7 - 15. studenog 1944.).

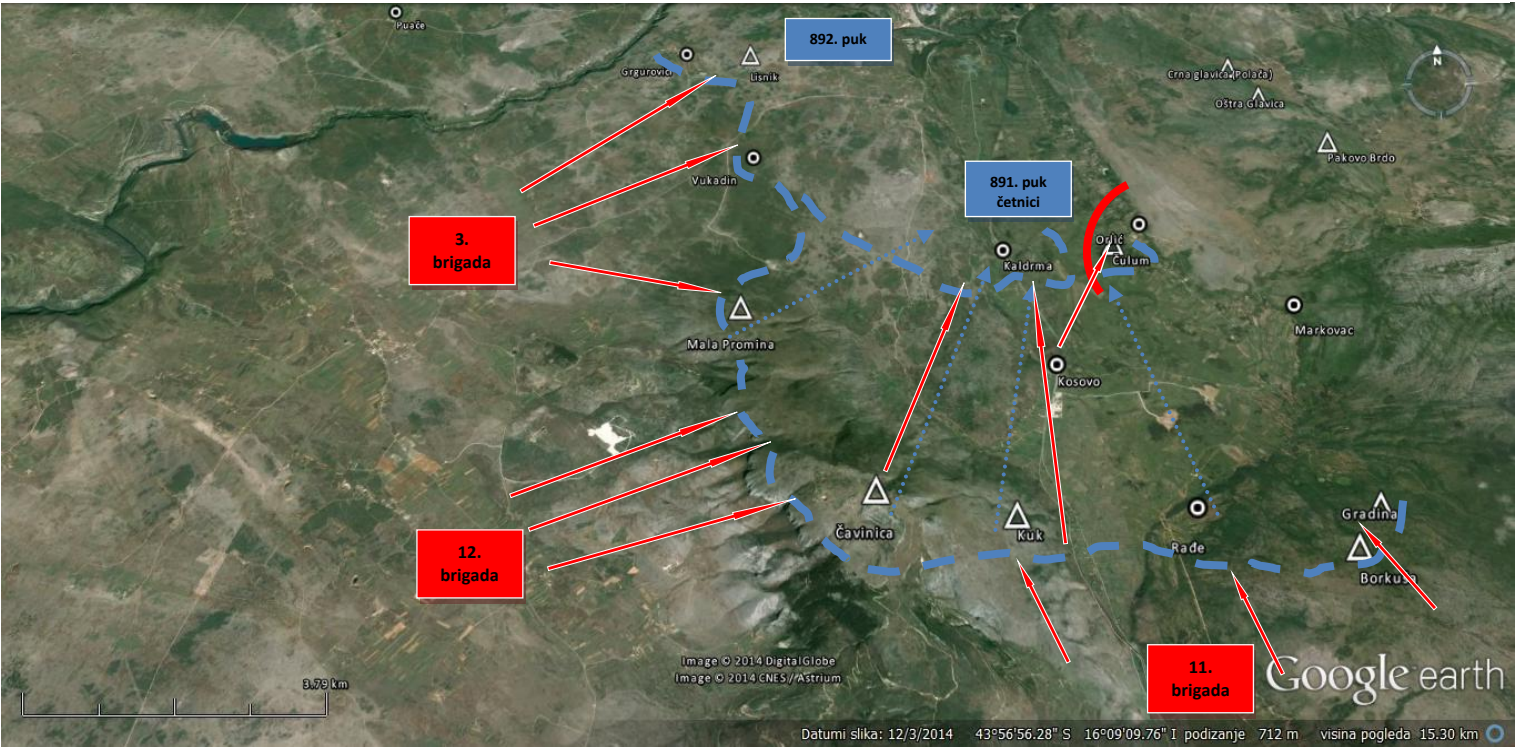

¹²⁸ ISTO, str. 232.

Slika 8. Napad 20. divizije na njemačko – četničke položaje sjeveroistočno i istočno od Knina (7 - 15. studenog 1944.).

Slika 9. Napad 26. divizije na glavninu njemačkih snaga južno i jugozapadno od Knina.

2. POSLJEDICE PRVIH BORBI ZA KNIN

Poraz koji su jedinice 8. korpusa pretrpjele u prvoj fazi bitke temelji se na potpuno krivoj procjeni snage i namjera neprijatelja. Ponesen značajnim uspjesima tijekom borbi u listopadu Štab 8. korpusa očekivao je kako će ga u Kninu dočekati između 10 000 i 12 000 oslabljenih i demoraliziranih njemačko-kvislinških vojnika, čiji će jedini cilj biti što prije se povući u pravcu Bihaća.¹²⁹ Stoga je računao na lako zauzimanje Knina i uništenje ostataka razbijenih neprijateljskih postrojbi duž komunikacije Knin – Pađene – Otrić. Zbog te greške prednosti njemačkih obrambenih pozicija u prvoj fazi bitke došle su do velikog izražaja, a nedovoljno jak i loše koordiniran napad 20. i 26. divizije zaustavljen je već prvi i drugi dan bitke.

Naređenje 20. diviziji da sama osvoji Knin bila je najveća pogreška štaba jer da je i kojim slučajem uspjela probiti njemačku crtu obrane, našla bi se ukliještena između jakih četničkih snaga, dijelova 383. puka te glavnine 264. divizije s dva mornarička bataljuna.

Njemačko zaustavljanje 26. divizije također je bilo posljedica krive procjene i lošeg obavješćavanja. Njen pokušaj okruživanja neprijatelja u rajonu Kosova i Kaldrme propao je zahvaljujući čvrstoći i fleksibilnosti iznimno dobro organizirane njemačke obrane, koja se pod okriljem noći pomicala sukladno težini situacije.

Najveći neuspjeh doživjela je 19. divizija iz razloga što je prerano angažirala sve svoje snage na cesti Knin – Pađene – Zrmanja Vrelo (od 1. studenog), čime je oslabila njihovu udarnu moć. Kada su Nijemci izvršili napad iz Palanke i Pađena njene iscrpljene i loše opskrbljene snage bile su prisiljene na povlačenje duž cijele spomenute komunikacije. Između 7. i 15. studenog 19. divizija je trpjela stalne napade neprijatelja i niti jednom nije prešla u veći protunapad.

Neuspjeh 8. korpusa bio je za Nijemce od velikog značaja jer su, zaustavivši ofanzivni polet neprijatelja, učvrstili obranu, ponovno uspostavili komunikacije s pozadinom te spriječili rasulo svojih snaga. Premda su se morali povući s dijela bojišta južno i jugozapadno od Knina, uspjeli su zauzeti nekoliko strateški vrlo važnih položaja: Prevjes, Vagiće, Kom i

¹²⁹ Načelnik Štaba 8. korpusa, general-pukovnik Milan Kuprešanin, navodi da su se prve procjene o broju neprijateljskih boraca u Kninu kretale oko 9 000 Nijemaca i 3 000 četnika (Matović, str. 62.), a u izvještaju Štaba 26. divizije (iz 17. studenog) stoji podatak od 1 000 – 1 500 četnika (i 700 ustaša). ZBORNIK DOKUMENATA I PODATAKA NOR-a; TOM V; KNJIGA 35 - *Dokumenti jedinica Narodnooslobodilačke vojske i partizanskih odreda Jugoslavije - Borbe u Hrvatskoj 1944. godine - Novembar*, Vojnoistorijski institut, Beograd, 1967., str. 273 - 274.

Oćestovo. Također, nakon gotovo tjedan dana ponovno uspostavljaju kontakt s isturenim snagama u rajonu Derala, Cigelja i Stožišta. No, njihov položaj i dalje je bio vrlo težak.

Povlačenjem grupe bataljuna 19. divizije iz rajona Radljevca i Plavna popravljala se i četnički položaj. Njihovi vojnici napokon su mogli odahnuti te se jače povezati s matičnim snagama u rajonu Golubića. Stabiliziranjem bojišta na prilazima Kninu njihov moral raste, a razmišljanje o povlačenju prema Lici privremeno pada u drugi plan. Štab Dinarske četničke oblasti odlučuje dijeliti sudbinu 15. korpusa *„koji će znati i umjeti pronaći najbolje rješenje i izvući se iz zaista kritične situacije...”*.¹³⁰

¹³⁰ Mihailović je već krajem listopada naredio evakuaciju Dinarske četničke oblasti u Bosansku krajinu ili Liku. No, Đujić odlučuje ostati u Kninu strahujući od reakcije Nijemaca. PLENČA Dušan, *Kninska ratna vremena; 1850-1946; Knin - Drniš - Bukovica - Ravni Kotari*, Globus, Zagreb, 1986., str. 503.

3. PRIVREMENO ZATIŠJE I NOVI ODNOS SNAGA (15 – 25. studenog)

Zaustavljanjem ofenzive 8. korpusa studenog nastupilo je na bojištu privremeno zatišje koje će potrajati sve do 25. studenog.¹³¹ Ovaj predah Nijemci su iskoristili za jačanje obrane, dovoz ratnog materijala te evakuaciju ranjenika i dijela snaga koje su bile potrebnije drugdje. Tako su 16. studenog dva bataljuna iz sastava 892. puka 264. divizije prebačena u Srijem i u rajon Osijeka, a kompletni 583. mornarički streljački bataljun u Ostrožac (17 km sjeverno od Bihaća).¹³² Nekoliko dana prije (12. studenog) Nijemci su prema Bihaću povukli i sve postrojbe ustaško-domobranske vojnike iz Knina (1 270 boraca) jer su im predstavljale balast.¹³³ Osim što se nisu mogle upotrijebiti za borbu, bile su i vrlo nepouzdana jer se vjerovalo da bi u svakom trenutku mogle prijeći na stranu NOVJ. To se odnosilo na domobrane, čiji su časnici navodno održavali vezu sa Štabom 8. korpusa. Ustaški borci ponegdje su i sudjelovali u obrani, no većina se odbila boriti te je besposleno boravila u Kninu. Kako ne bi bili kažnjeni od strane Nijemaca, njih 430 je pristupilo u redove 373. divizije, čime je vojska NDH na području tromeđe prestala postojati.¹³⁴ Tijekom 19. studenog u Bihać je prebačen i Štab 15. korpusa, a zapovjedništvo nad svim njegovim snagama u rajonu Knina preuzima Štab 264. divizije na čelu s general-majorom Aloisom Windischem.¹³⁵ Oko 22. studenog došlo je do nekih izmjena i u rasporedu dijelova 383. puka 373. divizije. Njegov štab (zajedno s 3. bataljunom) prebačen je iz Knina u Pađene dok je 1. bataljun ojačao obranu u rajonu Očestova.¹³⁶

Prestanak borbi 8. korpus je iskoristio za odmor i popunu jedinica te izviđanje s ciljem prikupljanja podataka o jačini, rasporedu i namjerama neprijatelja.¹³⁷ Time je pripremao uvjete za izvršenje novog plana napada. Njime je predviđeno angažiranje svih snaga korpusa, s tim da je 19. divizija imala zadatak spriječiti neprijateljsko povlačenje, a 20. i 26. divizija

¹³¹ Tijekom ovog razdoblja vođeni su samo topnički napadi s obje strane. Samo ponegdje bilo je manjih borbi koje su bile posljedica izviđačkog djelovanja obiju strana (posebno u rajonu Mokrog Polja 16/17. studenog). http://www.znaci.net/00001/4_12_4_218.htm

¹³² Jedinice prebačene u Ostrožac imale su zadatak štiti Štab 15. korpusa koji je 19. studenog iz Knina stigao u Bihać. MATOVIĆ Ivo, *Kninska operacija – Učesnici govore*, Vojnoizdavački zavod, Beograd, 1985., str.475.

¹³³ Do sada se računalo da je u Bihać izvučeno oko 1 500 ustaša i domobrana. BARIĆ Nikica, *Ustaše na Jadranu - uprava Nezavisne Države Hrvatske u jadranskoj Hrvatskoj nakon kapitulacije Kraljevine Italije*, Hrvatski institut za povijest, Zagreb, 2012., str. 754.

¹³⁴ ISTO, str. 754.

¹³⁵ MATOVIĆ Ivo, *Kninska operacija – Učesnici govore*, Vojnoizdavački zavod, Beograd, 1985., str. 476.

¹³⁶ SCHRAML Franz, *Hrvatsko ratište; njemačko-hrvatske legijske divizije - 369., 373., 392. pješ. div. (hrv.) - njihove izobrazbene i doknadne izobrazbene postrojbe*, B&S d. o. o., Zaprešić, 1993., str. 183.

¹³⁷ Divizije su popunjavane borbama rasformiranih partizanskih odreda te vojnim obveznicima i dobrovoljcima s područja nadležnosti Vojne oblasti 8. korpusa. RADOŠEVIĆ Todor, *Ofanziva za oslobođenje Dalmacije*, Vojnoistorijski institut, Beograd, 1965., str. 238 – 240.

zajedničkim napadom zauzeti Knin. No, kako je priprema ovog plana iziskivala previše vremena pojavila su se mišljenja o otvaranju „rupe“ u „Zelenoj liniji“ na drugom dijelu bojišta, gdje je neprijateljska obrana bila slabija. Tako je Glavni štab Hrvatske (protivno zapovijedi maršala Josipa Broza Tita) 21. studenog donio odluku o napadu na Gračac, kojeg su branile mnogo manje neprijateljske snage od onih u Kninu. Njegovim zauzimanjem otvorila bi se mogućnost odsijecanja kompletne kninske grupacije i 384. puka 373. divizije od zaleđa. No, od toga se odustalo već 24. studenog nakon pritiska Vrhovnog štaba i zapovjednika 8. korpusa general-majora Petra Drapšina. Razlog tome bila je potreba pregrupiranja snaga i njihovog prebacivanja u rajon Gračaca, što bi zbog vremenskih prilika i konfiguracije terena oduzelo više vremena nego prethodni plan o zauzimanju Knina.¹³⁸ Zato se istog dana (24. studenog) prišlo posljednjim pripremama za novi napad na Knin, koji je počeo ujutro 25. studenog.

Jedan od razloga zbog kojeg je Štab 8. korpusa zagovarao novi napad na Knin bile su nove informacije o snazi neprijatelja u Kninu, koje su mu itekako išle u korist. Na temelju procjene o broju njemačko-ustaških vojnika, koji su se između 12. i 19. studenog povukli prema Bihaću, Štab 8. korpusa došao je do podatka od 7 000 preostalih neprijateljskih vojnika u Kninu (4 000 Nijemaca i 3 000 četnika). Nasuprot njegovih 27 000 boraca, ta brojka bila bi nedovoljna za zaustavljanje novog koncentričnog napada kompletne 19., 20. i 26. divizije (odnos snaga 4 : 1 u korist 8. korpusa).¹³⁹

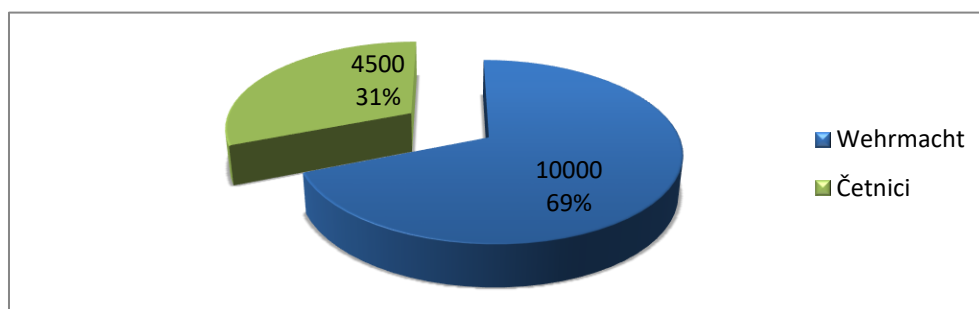
No, stvarni broj neprijateljskih boraca bio je dvostruko veći i iznosio je oko 14 500 (10 000 Nijemaca i 4 500 četnika), a to je bilo mnogo više od onog što je Štab 8. korpusa procijenio. Pošto je odnos snaga bio 2 : 1 (a ne 4 : 1) uspjeh novog napada ipak nije bio izgledan.¹⁴⁰ Iako oslabljeni u ljudstvu, Nijemci su se i dalje čvrsto držali plana o presudnoj obrani Knina dok je Štab 8. korpusa opet učinio grešku koja će ga koštati novog neuspjeha i osjetnih gubitaka tijekom borbi između 25. i 28. studenog.

¹³⁸ ISTO, str. 242.

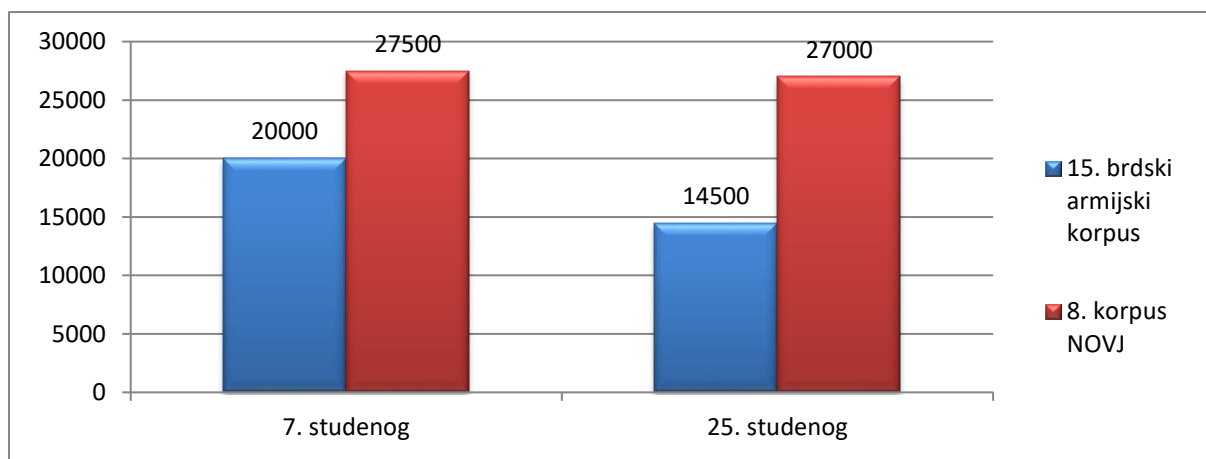
¹³⁹ Pred drugu fazu bitke 8. Korpus je raspolagao s 37 oklopnih vozila (26 tenkova i 11 oklopnih automobila) i oko 97 topova raznog kalibra. COLIĆ Mladenko, *Pregled operacija na Jugoslovenskom ratištu 1941 – 1945.*, Vojnoistorijski institut, Beograd, 1988., str. 282.

¹⁴⁰ Nijemci su imali oko 20 oklopnih vozila te između 60 - 70 topova raznog kalibra.

Graf 8. Brojno stanje 15. brdskog armijskog korpusa u rajonu Knina 25. studenog 1944. (ukupno 14 500 vojnika)

Graf 9. Usporedba odnosa snaga 8. korpusa NOVJ (bez 9. divizije i mornarice) i 15. brdskog armijskog korpusa u rajonu Knina pred Kninsku bitku (7. studenog 1944.) i nakon prve faze bitke (25. studenog 1944.)

DRUGA FAZA (25. studenog – 1. prosinca 1944.)

1. KONCENTRIČNI NAPAD JEDINICA 8. KORPUSA NA NOVU LINIJU NJEMAČKE OBRANE (25 – 28. studenog)

Novi njemački obrambeni položaji bili su organizirani na liniji Strmica – Golubić – Veljuv – Orljaj – oružnička stražarnica – Crna glavica (Polača) – Oštra Glavica – Kupreš – Bulajuša – Vukadin – Lisnik – Grgurovići – Očestovo – Markoševi stanovi – Ilića stanovi – Kom sa širokom odstupnicom u pravcu Zrmanje. Najvidljivija promjena zbila se na bojištu južno od Knina gdje se linija obrane na nekim mjestima povukla i više od 8 km. No, duž komunikacije Pađene – Zrmanja Vrelo Nijemci su uspješnim protunapadom odbacili neprijatelja te svoje položaje pomaknuli prosječno 2 km, što je s obzirom na konfiguraciju terena bilo velik uspjeh. Raspored njemačkih snaga najviše se promijenio nakon povlačenja 583. mornaričkog bataljuna i dijelova 892. puka u Bihać te nakon već spomenutog premiještanja dijela snaga 383. puka u Pađene i Očestovo. Četnici su većinom zadržali iste pozicije, a neznatno pojačali obranu u rajonu Debelog Brda i Otona. Istureni položaji 9. satnije 383. puka u rajonu Stožišta i Cigelja ostali su nepromijenjeni, kao i oni koje su u rajonu Strmice držali dijelovi 1. brigade 502. četničkog korpusa. Nijemci su nastavili čvrsto braniti Knin vjerujući da neprijatelj neće znati iskoristiti njihove slabosti (u vidu rasporeda i snage jedinica).

Novi plan napada 8. korpusa od prethodnog se razlikovao u nekoliko stavki a najbitnija je bila angažiranje sve tri divizije s ciljem njihove zajedničke ofenzive na Knin. Također, napad su imale vršiti u punom formacijskom sastavu, bez korpusne rezerve, pošto će se razbijene neprijateljske postrojbe užurbano povlačiti prema Otriću.¹⁴¹ Pošto je Štab 8. korpusa raspolagao krivim podacima o snazi i namjerama neprijatelja, predviđao je njegovo potpuno uništenje u rajonu Knina.

Zadatak 20. divizije bio je likvidirati obranu na prilazima Kninu sa sjeveroistoka (Vrpolje, Orljaj, Veljuv i Golubić), izbiti na komunikaciju Knin – Strmica te odsijeći njemačko – četničke snage u Strmici i u rajonu Stožišta i Cigelja, kako bi omogućili glavni

¹⁴¹ Tijekom prvih borbi za Knin angažirano je 50% raspoloživih snaga (7 brigada) a između 25. i 30. studenog 80 % (9 brigada). Za korpusnu rezervu bili su predviđeni tek dva bataljuna i 12. brigada zbog toga što je Štab 8. korpusa računao na 9. diviziju (bez 13. brigade). Međutim, ona je bila previše udaljena od glavnine korpusnih snaga (dva dana hoda) te je postojala i mogućnost njena opetovanog angažmana prema Mostaru.

svojih snaga da zauzmu Knin.¹⁴² Grahovsko-peuljski odred trebao je vršiti pritisak na odsječne neprijateljske snage sjeverno od Strmice.

Na njenom lijevom krilu 26. divizija je trebala potisnuti njemačke snage na potezu od oružničke stražarnice do Pakova Brda i sve do Krke u rajonu Zelića i Grgurovića, čime bi ubrzala povlačenje kninske grupacije u smjeru Pađena i Bendera.

Jedinice 19. divizije trebale su slomiti njemačku obranu na liniji Pađene – Ilića stanovi – Očestovo, ovladati komunikacijom Prevjes – Pađene – Žagrović, povezati se s jedinicama 20. divizije u rajonu Bendera te (zajedno s njima) spriječiti pokušaj izvlačenja okružene kninske grupacije prema Otriću. Njeni manji dijelovi (odvojeni od glavnine snaga) trebali su iz rajona Kopinjovca zauzeti neprijateljske zaštitine položaje duž komunikacije Prevjes – Zrmanja Vrelo (na grebenu Koma).¹⁴³

Ujutro 25. studenog 20. divizija je krenula na neprijateljske položaje istočno i sjeveroistočno od Knina. Njena 10. brigada probila je njemačko-četničku obranu u rajonu Golubića i izbila na komunikaciju Knin – Strmica, ali nije uspjela zauzeti Veljuv. Vrlički odred napao je četničke položaje u Strmici i južno od nje, a Grahovsko-peuljski odred njemačke snage u rajonu Stožišta i Cigelja. Na lijevom krilu 20. divizije 9. brigada zauzima Orljaj, a 8. brigada oružničku stražarnicu (u toku noći 8. brigada je neuspješno pokušavala zauzeti Crnu i Oštru Glavicu u rajonu Polače). Već sljedeći dan Nijemci su na cijelom sektoru 20. divizije izvršili protunapad kako bi povratili izgubljene položaje, no to im uglavnom nije pošlo za rukom.¹⁴⁴ Između 26. i 28. studenog 10. brigada zauzima Veljuv, Vrpolje i velik dio Golubića, a Vrlički odred (u suradnji s Grahovsko-peuljskim odredom) Strmicu. Na dijelu bojišta 9. brigade vođene su teške borbe za Orljaj, kojeg su Nijemci ponovno zauzeli, ali i izgubili isti dan (27. studenog). Najmanje uspjeha imala je 8. brigada, koja se na širokom prostoru susrela s dobro ukopanim neprijateljem. Nakon jakih višednevnih napada položaji na Oštroj Glavici ostali su u njemačkim rukama, dok je Crna glavica (Polača) zauzeta, ali i izgubljena isti dan (27. studenog).¹⁴⁵

¹⁴² ZBORNIK DOKUMENATA I PODATAKA NOR-a; TOM V; KNJIGA 35 - *Dokumenti jedinica Narodnooslobodilačke vojske i partizanskih odreda Jugoslavije - Borbe u Hrvatskoj 1944. godine - Novembar*, Vojnoistorijski institut, Beograd, 1967., str. 373.

¹⁴³ ISTO, str. 398.

¹⁴⁴ RADOŠEVIĆ Todor, *Ofanziva za oslobođenje Dalmacije*, Vojnoistorijski institut, Beograd, 1965., str. 248.

¹⁴⁵ ISTO, str. 249 – 250.

Nakon duge pripremne topničke paljbe, ujutro 26. studenog, 26. divizija je uz podršku tenkova krenula u napad južno i jugozapadno od Knina. Njena 11. brigada vršila je prodor između Pakova Brda i komunikacije Knin – Kosovo s ciljem zatvaranja neprijatelja. No, nije uspjela probiti njemačku obranu. Na njenom lijevom krilu 3. brigada vršila je pritisak na neprijateljsku obranu na liniji Bulajuša – Vujatovići – Vukadin i zauzela samo Bulajušu. Dalje prema Krki 1. brigada je nastojala ovladati Lisnikom, a potom i položajem na Konju, no u tome nije uspjela (zauzela je samo Grguroviće i Zeliće).¹⁴⁶ Minimalni uspjeh koji je 26. divizija postigla prvi dan borbe bio joj je i jedini.¹⁴⁷

Kao i tijekom prvog napada na Knin 19. divizija je imala najmanje uspjeha jer su Nijemci očajnički pokušavali održavati komunikaciju (i jedinu odstupnicu) Pađene – Zrmanja Vrelo – Otrić. Tijekom tri dana žestokih borbi njena 6. brigada zauzela je neprijateljske položaje na grebenu Koma, no između Očestova i Prevjesa 14. i 5. brigada nisu postigle značajan uspjeh (osim što su privremeno prekinule njemačku opskrbu u rajonu Palanke 29/30. studenog).¹⁴⁸ Uz to, pretrpjele su osjetne gubitke u ljudstvu i tehnici.

Tijekom 28/29. studenog Nijemci i četnici nastojali su manjim protunapadima duž cijelog bojišta vratiti stare položaje te deblokirati svoje snage u Strmici i u rajonu Stožišta i Cigelja. No, kako u tome nisu uspjeli, odlučuju učvrstiti obranu sjeveroistočno i sjeverno od Knina, kroz Kninsko polje preko Ceranića do Radljeva. Slično je bilo i južno od Knina. Zbog teških gubitaka u borbama između 26. i 30. studenog, dijelovi mornaričkih snaga i 264. divizije (581. mornarički bataljun te glavnina 891. i 892. puka) između 30. studenog i 1. prosinca skraćuju obranu na cijelom potezu od Krčića do Krke. S linije Oštra Glavica – Kupreš – Vujatovići – Vukadin – Lisnik povlače se na novu, Crna glavica (Polača) – Vujatovića glavica – Šeati – Marjanovići.¹⁴⁹

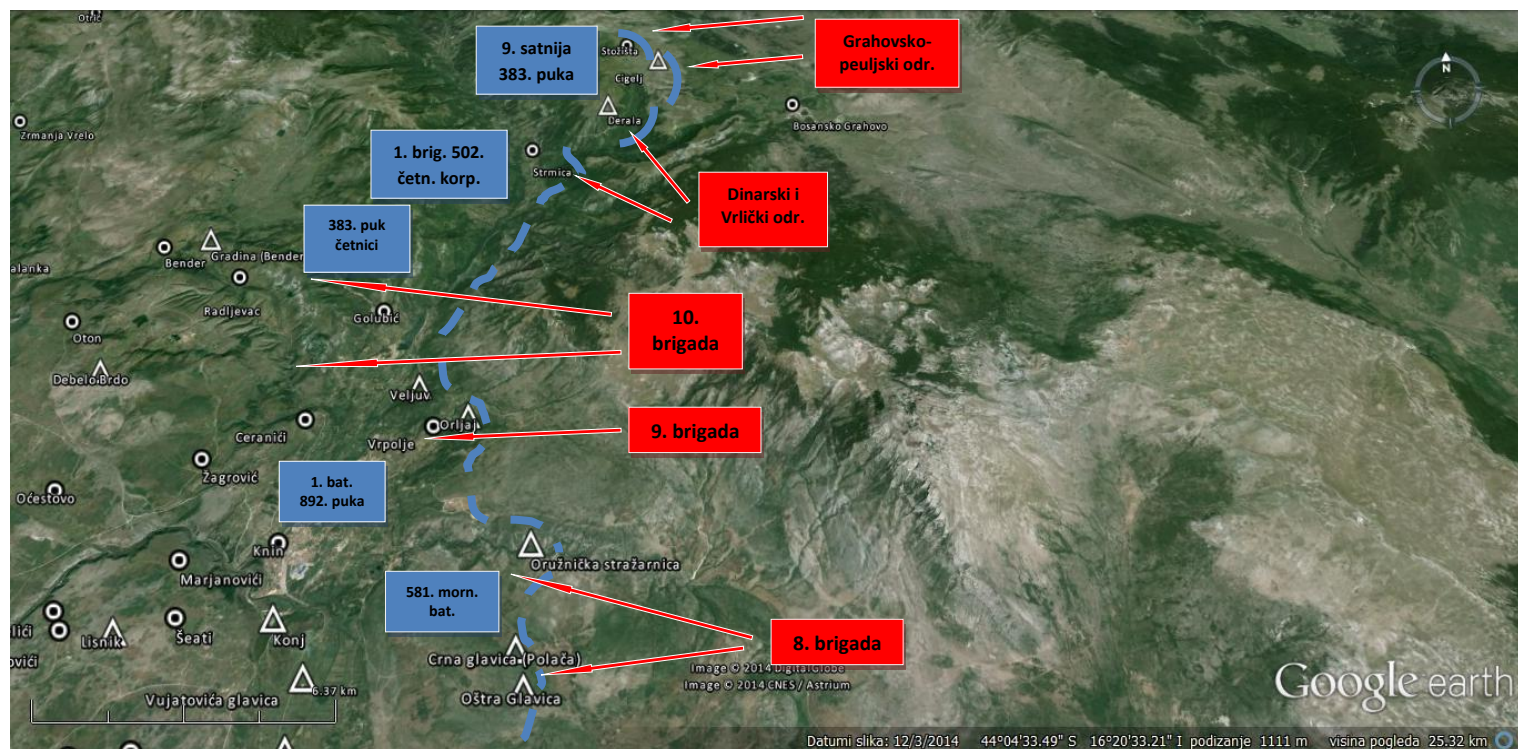
¹⁴⁶ ZBORNİK DOKUMENATA I PODATAKA NOR-a; TOM V; KNJIGA 35 - *Dokumenti jedinica Narodnooslobodilačke vojske i partizanskih odreda Jugoslavije - Borbe u Hrvatskoj 1944. godine - Novembar*, Vojnoistorijski institut, Beograd, 1967., str. 474 – 475.

¹⁴⁷ 1. brigada je sljedeći dan zauzela Lisnik i Marjanoviće, no vrlo brzo je potisnuta u Grguroviće i Zeliće jakim njemačkim protunapadom iz smjera Ljubača. RADOŠEVIĆ Todor, *Ofanziva za oslobođenje Dalmacije*, Vojnoistorijski institut, Beograd, 1965., str. 250.

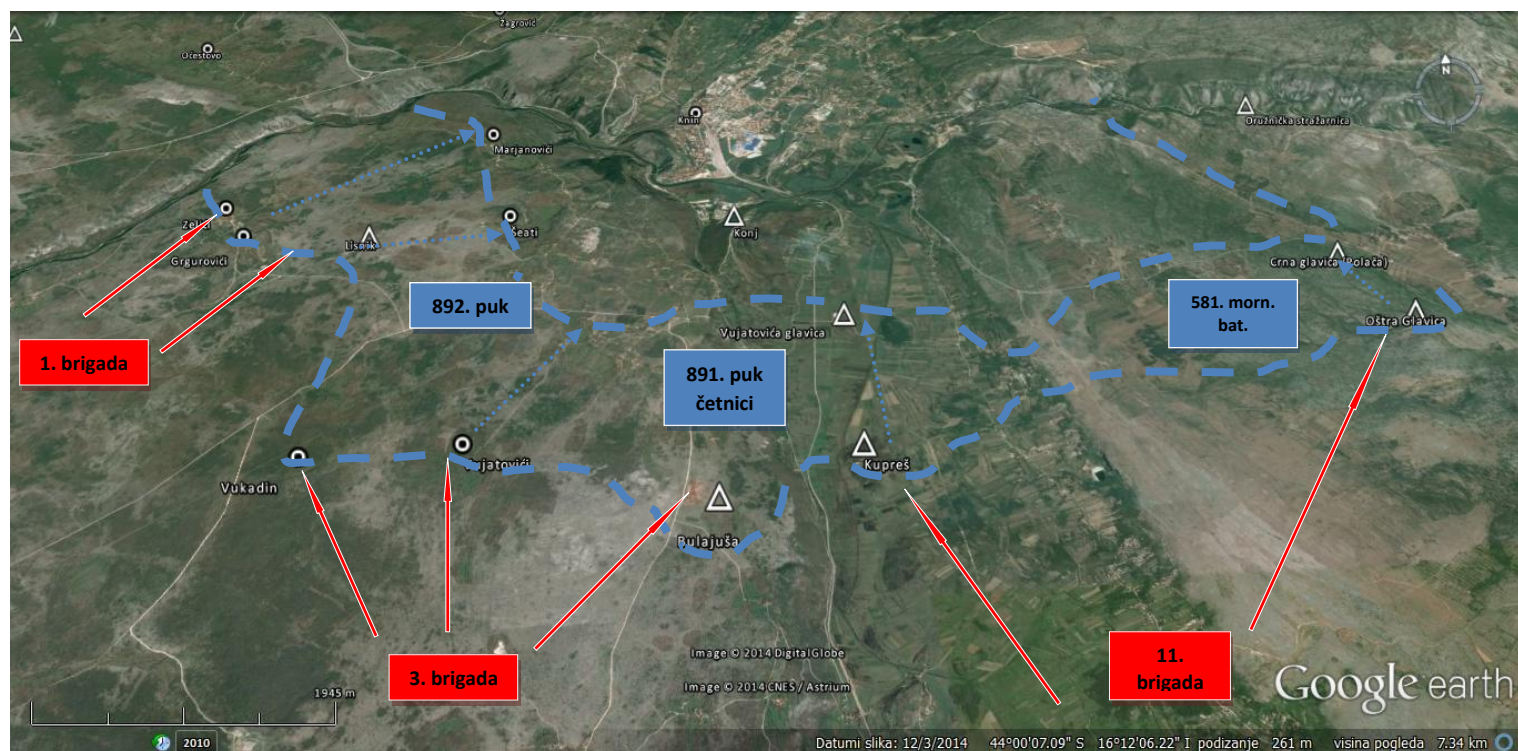
¹⁴⁸ 6. brigada imala je zadatak srušiti Kravljki most na rijeci Zrmanji, no u tome nije uspjela jer eksploziv nije bio dobro postavljen. ISTO, str. 251.

¹⁴⁹ ISTO, str. 256.

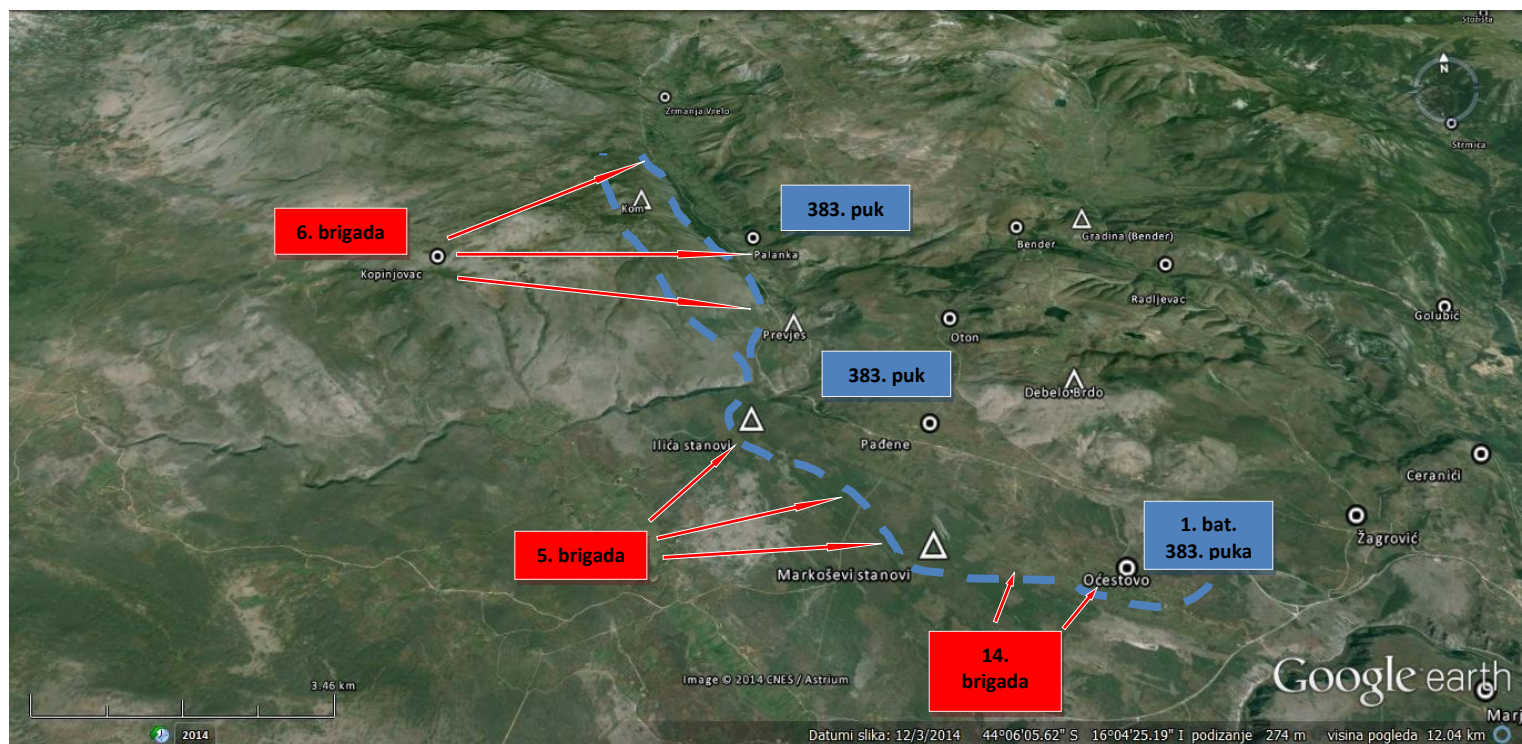
Slika 10. Napad 20. divizije na njemačko-četničke snage duž komunikacije Knin – Strmica – Bosansko Grahovo i na potezu oružnička stražarnica – Crna glavica (Polača) – Oštra Glavica (25-28. studenog 1944.).

Slika 11. Napad 26. divizije na glavninu njemačkih snaga južno od Knina (25-28. studenog 1944.).

Slika 12. Napad 19. divizije na njemačku obranu duž komunikacije Knin – Pađene – Zrmanja Vrelo (25 – 28. studenog 1944.)

2. POSLJEDICE BORBI I POČETAK NJEMAČKO - ČETNIČKOG POVLAČENJA IZ RAJONA KNINA (28. studenog – 1. prosinca)

Pokušaj 8. korpusa da između 25. i 30. studenog okruži i likvidira neprijatelja u Kninu bio je neuspješan iz nekoliko razloga. U prvom redu radi se o (ponovnoj) krivoj procjeni snaga i namjera neprijatelja, ali i nepovoljnim vremenskim prilikama. Uz to se ponovno pokazala nedovoljna usklađenost među jedinicama, ali i veliki nedostaci plana o zauzimanju Knina. Umjesto da koncentričnim udarom glavnine snaga napadne neprijateljsku obranu sjeveroistočno od Knina te između Očestova i Krke (gdje je bila najslabija), Štab 8. korpusa opet je raširio svoje snage što im je umanjilo udarnu moć. Umjesto da sve oklopne snage iskoristi na jednom pravcu, tenkove je razdijelio među brigadama što je također dovelo do razvodnjavanja njegovih ukupnih ofenzivnih kapaciteta.¹⁵⁰ Zbog forsiranja juriša na dobro utvrđene neprijateljske položaje jedinice 26. divizije pretrpjele su velike gubitke, posebno 1. i 11. brigada.¹⁵¹ Iako se njemačka crta vidno smanjila, ukupni uspjeh (zauzimanje Knina) nije bio ostvaren. Na temelju situacije na bojištu te iskaza zarobljenika Štab 8. korpusa procijenio da će se Nijemci i dalje braniti te da o njihovu povlačenju prema Bihaću nema ni govora.¹⁵² No, i ovaj put krivo su predvidjeli njihove namjere jer su Nijemci već započeli pripreme za konačno napuštanje Knina.

Premda su u svrhu popunjavanja obrane iz Like u Pađene doveli dva bataljuna 847. puka 392. divizije (28/29. studenog), Nijemcima je postalo jasno da je njihovo daljnje držanje Knina iluzorno.¹⁵³ Trpjeli su velike gubitke, a jačih pojačanja nisu mogli dobiti niotkud (osim 847. puka).¹⁵⁴ Našavši se u čvrstom obruču brojno i tehnički znatno nadmoćnijeg neprijatelja, 30. studenog Štab 15. korpusa zatražio je od Druge oklopne armije dozvolu za napuštanje

¹⁵⁰ Jedino je 20. divizija (s Vrličkim i Grahovsko-peuljskim odredom) imala značajnijih uspjeha. RADOŠEVIĆ Todor, *Ofanziva za oslobođenje Dalmacije*, Vojnoistorijski institut, Beograd, 1965., str. 252.

¹⁵¹ 1. brigada je (u borbama oko Ljubača i Potkonja) izgubila 50 % svog ljudstva, dok je 11. brigada imala preko 400 poginulih i ranjenih (na pravcu Kosovo Polje – Ramljani – Oštra Glavica). Na Oštroj Glavici Nijemci su imali najjače fortifikacije jer je njen vrh već otprije bio prekopan (prije rata ovdje je bio kamenolom). KVEŠIĆ Sibe, *Dalmacija u Narodnooslobodilačkoj borbi*, Lykos, Zagreb, 1960., str. 716.

¹⁵² Zapovjednik Štaba 8. korpusa general-major Petar Drapšin navodi da su se njemački položaji uzimali „tek pošto je ubijen i posljednji Nijemac“ te da su na osvojenim položajima njegove jedinice redovno nalazile „celokupno naoružanje i mrtve neprijateljske vojnike pored njega“. Također spominje da je od zarobljenih neprijateljskih časnika dobio informaciju da trpe velike gubitke, no da će svejedno Knin braniti do kraja. RADOŠEVIĆ Todor, *Ofanziva za oslobođenje Dalmacije*, Vojnoistorijski institut, Beograd, 1965., 252.

¹⁵³ „U cilju likvidiranja dva mesta prodora, dovedena su dva bataljona iz rejona izvođenja operacije „Edelwajs“ (operacija „Edelweiss“ bila je združena akcija *Wehrmachta* i vojske NDH protiv jedinica NOVJ duž komunikacije Gospić - Gračac). http://www.znaci.net/00001/4_12_4_218.htm

¹⁵⁴ Zarobljeni njemački časnici navodi da je od dvije satnije na Oštroj Glavici ostalo samo 20 ljudi. KVEŠIĆ Sibe, *Dalmacija u Narodnooslobodilačkoj borbi*, Lykos, Zagreb, 1960., str. 715.

Knina, što je odobreno već sljedeći dan. Pošto je 2. prosinca zapovjedništvo nad 15. korpusom preuzela Grupa armija „E“, ona je zahtjev o povlačenju potvrdila 3. prosinca, s tim da se organizira obrana sjeverno od Knina.¹⁵⁵ Stoga je Štab 264. divizije pod svaku cijenu nastojao ojačati obranu u rajonu Stare Straže, Očestova i Pađena, ne bi li tako omogućio svojim jedinicama da se pravovremeno povuku u smjeru Otona, Bendera i Pribudića. No, za to je bilo prekasno. Njihove razbijene snage našle su se unutar čvrstog obruča jedinica 8. korpusa.

Usporedo sa slabljenjem njemačke obrane zavlada je sve veća panika među četničkim jedinicama, koje su se samovoljno povlačile s položaja i bježale prema Otriću. Štab Dinarske četničke oblasti u jednom od naređenja potčinjenim jedinicama istaknuo je da se istinski bore jedino neke postrojbe na jugoistočnom dijelu bojišta, gdje je situacija najgora, dok one u rajonu Plavna bježe ne mareći za borbeni poredak.¹⁵⁶ Nakon teških borbi između 25. i 30. studenog glavnina četničkih snaga u rajonu Knina izvukla se iz njemačkog obrambenog rasporeda i počela okupljati na području Žagrovića, Radljeva, Otona i Plavna s ciljem držanja položaja prema Golubiću, kako bi se u povoljnom trenutku mogle početi s povlačenjem u smjeru Otrića.¹⁵⁷ No, kako su se njihove postrojbe ubrzano raspadale, a od Nijemaca (koji su i sami bili u teškom položaju) više nisu mogli dobiti streljivo i hranu, četnički časnici zatražili su od Štaba 264. divizije dopuštenje za povlačenje prema sjeveru. Između 1. i 3. prosinca krenuli su u pravcu Otrića, sačuvavši tako velik broj boraca koji bi bez razloga stradali u već izgubljenoj bici.¹⁵⁸

¹⁵⁵ Nijemci su se i prije dopuštenja Grupe armija „E“ počeli grupirati u rajonu Stare Straže, Žagrovića i Očestova. Već 30. studenog istureni dijelovi 383. puka iza rajona Stožišta i Cigelja povlačili su se prema Plavnu, a 1. prosinca odobreno je pomicanje obrambene linije iza rijeka Krke i Butižnice u svrhu olakšavanja proboja glavnine 264. divizije i mornaričkih snaga koje su bile opkoljene u Kninu. ZBORNIK DOKUMENATA I PODATAKA NOR-a; TOM XII; KNJIGA 4 - *Dokumenti jedinica i ustanova nemačkog Rajha 1944. i 1945. godina*, Vojnoistorijski institut, Beograd, 1979., str. 725.

¹⁵⁶ Štab Dinarske četničke oblasti dao je slikovit opis četničkih demoraliziranih časnika koji su sebično napuštali položaje; „*Komadanti su se formalno razbegli kod Golubića kao kada kobac upadne među piliće*“. Radošević Todor, *Ofanziva za oslobođenje Dalmacije*, Vojnoistorijski institut, Beograd, 1965., str. 260.

¹⁵⁷ Đujić je ovo područje nazvao „ostrvo smrti“ jer je i sam bio ranjen. Nakon rata taj je događaj među četničkim krugovima u SAD-u poprimio mitske razmjere. Čak je opjevavan stihovima „*Momčilo nam bješe Leonida, kroz juriše on pobjede zida*“. POPOVIĆ Jovo, LOLIĆ Marko, LATAS Branko, *Pop izdaje*, Stvarnost, Zagreb, 1988., str. 350.

¹⁵⁸ Nijemci formalno nisu odobrili četničko povlačenje, no nisu ga ni mogli (ni htjeli) zaustaviti. Jedino su njihovi ranjenici, zajedno s njemačkim, vlakom izvučeni iz rajona Knina. ISTO, str. 350 - 351.

TREĆA FAZA (1 - 4. prosinca 1944.)

1. ULAZAK JEDINICA 8. KORPUSA U KNIN I POSLJEDNJE BORBE S OSTACIMA KNINSKE GRUPACIJE U RAJONU PAĐENA I DEBELOG BRDA (1 – 4. prosinca)

Njemačka obrana 1. prosinca imala je oblik elipse, širine 8, a dužine 14 km s koridorom od 3 – 4 km u pravcu Zrmanje.¹⁵⁹ Protezala se na liniji Šiljanova glavica – Martino brdo – Žabinac – Gradina (Bender) – Greda – Međijak – Martića glavica – Stanići – Ceranići – Jelić – Crna glavica – Vujatovića glavica – Šeati – Marjanovići – Bojanić – Očestovo – Markoševi stanovi – Pađene. Njen najjači dio bio je u rajonu Pađena (radi zaštite povlačenja), a najslabiji na potezu od Jelića do Šiljanove glavice. Položaj njemačkih branioca bio je krajnje nepovoljan jer su se našli u unakrsnoj vatri nadmoćnijeg neprijatelja koji im je užurbano zatvarao pravac povlačenja u rajonu Debelog Brda te dalje kod Bendera, Pribudića i Prljeva.

Ofenzivne pozicije jedinica 8. korpusa bile su mnogo povoljnije, ponajviše radi uspjeha 20. divizije. Strateška prednost koju je ostvarila u borbama između 25. i 28. studenog bila je osnova na koju je Štab 8. korpusa nadogradio novi napad. Nakon dvodnevnih priprema (pregrupiranja snaga i prikupljanja 1. tenkovske brigade na izabrani pravac napada) 1. prosinca u jutarnjim satima započeo je posljednji napad jedinica 8. korpusa na Knin.¹⁶⁰

Na cijelom sektoru od Gradine (Bender) do Krkića 20. divizija napadala je njemačke i četničke položaje na tri pravca. Njena 8. brigada je zauzela Gradinu (Bender) i izbila u rajon Debelog Brda dok je 9. brigada privremeno zaustavljena tijekom prodora prema Jeliću i Topolju. U sredini poretka 10. divizija je nakon teških borbi uspjela osvojiti Drenovac, koji su Nijemci bezuspješno pokušavali povratiti nizom manjih protunapada. U rajonu Strmice, Stožišta i Cigelja, Vrlički i Grahovsko-peuljski odred nastavili su pritiskati 1. brigadu 502. četničkog korpusa te dijelove 383. puka.

Južno od Knina 26. diviziju opet je dočekala jaka obrana. Njene 1. i 12. brigada uspjele su zauzeti samo Marjanoviće, a 3. brigada neke manje položaje na lijevom krilu 11. brigade, koja je bezuspješnim jurišima nastojala ovladati Crnom glavicom (Polača).¹⁶¹

¹⁵⁹ MATOVIĆ Ivo, *Kninska operacija – Učesnici govore*, Vojnoizdavački zavod, Beograd, 1985., str. 263.

¹⁶⁰ RADOŠEVIĆ Todor, *Ofanziva za oslobođenje Dalmacije*, Vojnoistorijski institut, Beograd, 1965., str. 253.

¹⁶¹ U ovim borbama najveće gubitke pretrpjela je 12. brigada (125 poginulih i ranjenih). ANIĆ Nikola, *Dvanaesta dalmatinska udarna brigada (Prva otočka)*, Domicil 12. Dalmatinske NOU brigade, Supetar na Braču, 1984., str. 134.

Nijemci su se na spomenutim položajima borili fanatično, nastojeći pod svaku cijenu zadržati prvi val neprijateljskog napada jer nisu znali za plan povlačenja iz rajona Knina. Štab 264. divizije morao ih je žrtvovati kako bi dobio na vremenu da iz opkoljenog Knina izvuče zapovjedni kadar i teško naoružanje.

Neočekivani neuspjeh 20. i 26. divizije popravila je 19. divizija. Njene 5. i 14. brigada uspjele su slomiti njemačku obranu, zauzeti Očestovo te izbiti na komunikaciju Knin – Pađene kod Bojanića. Time je stvorena mogućnost njihova povezivanja sa jedinicama 20. divizije i zatvaranja obruča oko preostalih njemačkih snaga u Kninu i onih koje su se već nalazile u rajonu Stare Straže (kao što je Štab 8. korpusa i planirao).¹⁶² Tijekom noći 5. brigada uspjela je zauzeti Iliće, čime je ugrozila njemačke snage koje su se još uvijek očajnički borile u Samardžijama. U rajonu Prevjesa i Palanke 6. brigada je između 30. studenog i 1. prosinca probila neprijateljsku obranu, spustila se na cestu Pađene – Zrmanja Vrelo – Otrić te ometala njemačku komunikaciju s pozadinom.¹⁶³ Premda su se ovom dijelu bojišta pojavile svježije njemačke snage iz sastava 847. puka 392. divizije, 5. i 6. brigada su polučile velik uspjeh koji je ubrzao njemački poraz.¹⁶⁴

Povezivanje 19. i 20. divizije dovelo je njemačke snage u kritičnu situaciju jer ih je presijeklo na dva dijela (s tim da su one u Kninu ostale u potpunom neprijateljskom okruženju). Držanje obrambene linije više nije imalo smisla pošto su svi važniji položaji duž planiranog pravca povlačenja prešli u neprijateljske ruke (Debelo Brdo, Drenovac, Očestovo). Zato su već sljedećeg dana (2. prosinca) dijelovi 383. puka i 264. divizije, uz pomoć jake topničke paljbe, očajnički pokušavali vratiti položaje u rajonu Stare Straže kako bi dio snaga iz Knina (uključujući Štab 264. divizije i njenog zapovjednika) spasili od uništenja. Zauzevši Drenovac to im je i uspjelo. Kako bi pomogli izvlačenje svojih snaga iz rajona Stare Straže, poslali su iz Zrmanja Vrela prema Pađenima jednu jaču pješačku grupu ojačanu s vodom tenkova.¹⁶⁵ Dolazak ovih snaga iznenadio je jedinice 19. i 20. brigade koje su se morale djelomično povući sa svojih položaja. Time su se povećale šanse za proboj dijela njemačkih

¹⁶² RADOŠEVIĆ Todor, *Ofanziva za oslobođenje Dalmacije*, Vojnoistorijski institut, Beograd, 1965., str. 261.

¹⁶³ Dijelovi 1. bataljuna (6. brigade) napali su jednu njemačku kolonu na putu Palanka – Zrmanja Vrelo i nanijeli joj veće gubitke. DAMJANOVIĆ Danilo, *Šesta dalmatinska udarna brigada*, Vojnoizdavački zavod, Beograd, 1969., str. 192 -193.

¹⁶⁴ Zapovjednik 383. puka, pukovnik Konrad Wild, priznao je nakon rata da je uspjeh 5. brigade u Ilićima i Pađenima bio presudni trenutak cijele bitke. Sličnog mišljenja je kapetan Hans Hubental (iz 264. divizije), koji na pitanje što je odlučilo bitku za Knin kaže; „Kod Pađena i Stare Straže, naravno, sve je odlučeno. Prodor u Pađene i prema Staroj Straži, dovelo je naše snage u rajonu Knina u bezizlazan položaj...“. MATOVIĆ Ivo, *Kninska operacija – Učesnici govore*, Vojnoizdavački zavod, Beograd, 1985., str. 256.

¹⁶⁵ ISTO, str. 104.

jedinica koje su se iz rajona Stare Straže izvlačile prema Benderu. No, dolazak svježe 3. brigade 9. divizije poremetio je njemačke planove jer je ojačao obruč, ali i još više odvojio njemačko-četničke snage iz Strmice, Stožišta i Cigelja od glavnine snaga na komunikaciji Knin – Stara Straža – Pađene – Bender. Osim toga, dijelovi 10. brigade ponovno su zauzeli Drenovac čime je zapečaćena sudbina svih njemačkih postrojbi koje se nisu uspjele izvući iz Knina.¹⁶⁶ Da stvar bude još gora, uski koridor koji je Nijemcima služio za povlačenje prema Otriću tog se dana suzio prosječno za kilometar.¹⁶⁷

Tokom noći 2/3. prosinca, oko 3:00 sata, 1. i 12. brigada 26. divizije slomile su njemačku obranu na južnom prilazu Kninu te izbile kod mosta na Krki. No, nisu ga mogle prijeći jer je netom prije bio dignut u zrak od strane njemačkih inženjeraca. Otprilike u isto vrijeme 9. brigada 20. divizije je, slomivši njemačku obranu u Kninskom Polju, ušla u grad iz smjera sjeveroistoka te se oko 4:00 sata spojila s 1. i 12. brigadom (koje su uspjele prijeći Krku).¹⁶⁸ Do svitanja su zajedničkim djelovanjem protjerali i uništile zaostale malobrojne neprijateljske snage u Kninu. Još je samo južno od Knina, u rajonu Potkonja i Požara, ostala opkoljena grupacija od 1 200 njemačkih vojnika iz sastava 892. puka 264. divizije koji se nisu pravovremeno povukli prema Staroj Straži i Žagroviću.¹⁶⁹ Nakon kratke borbe predali su se dijelovima 10. brigade. Trećeg prosinca u 11:00 sati Knin je bio oslobođen.

Razbijeni dijelovi kninske grupacije (uglavnom iz sastava 264. divizije i 944. obalnog topničkog puka), koji su se 3. prosinca našli u trokutu Drenovac – Stara Straža – Žagrović, pokušali su tijekom dana nizom napada na dominantne kote (Drenovac i Martića glavicu) probiti neprijateljski obruč. Jedna grupa od 400 vojnika i dva tenka uspjela je odbaciti dijelove 14. brigade te se domoći Pađena, gdje su se još uvijek borili 383. puk 373. divizije i 847. puk 392. divizije. Tek dolaskom dijelova 1. tenkovske brigade iz pravca Kistanja u Radučić ponovno je zatvorena mogućnost neprijateljskog proboja. Preostale njemačke snage u rajonu Stare Straže cijeli dan su se pokušavale probiti u smjeru Očestova, što im je uz teške gubitke uspjelo tek tijekom noći 3/4. prosinca.¹⁷⁰ No, dalje prema Zrmanji nisu mogle jer su jedinice 19. divizije i 1. tenkovske brigade nekoliko sati prije zauzele Pađene i zadale velike

¹⁶⁶ Nijemci su ujutro 3. prosinca bezuspješno pokušali povratiti Drenovac kako bi izvukli dio snaga zapadno od Knina. ISTO, str. 106.

¹⁶⁷ ISTO, str. 105.

¹⁶⁸ RADOŠEVIĆ Todor, *Ofanзива za oslobođenje Dalmacije*, Vojnoistorijski institut, Beograd, 1965., str. 479.

¹⁶⁹ MATOVIĆ Ivo, *Kninska operacija – Učesnici govore*, Vojnoizdavački zavod, Beograd, 1985., str. 479.

¹⁷⁰ Glavnina njemačkih snaga probila se u Pađene, a njihov manji broj otišao je u smjeru Bendera, nastojeći se povezati s Đujićevim četnicima koji su se povlačili prema Otriću. Među njima je bio zapovjednik 264. divizije, general-major Alois Windisch. To nije bila slučajnost već vješta varka s ciljem spašavanja zapovjednika kninske grupacije. ISTO, str. 479.

gubitke 847. puku, a 383. puk gotovo u potpunosti uništio.¹⁷¹ Istog dana, dijelovi 1. brigade 502. četničkog korpusa i 9. satnija 383. puka povukli su se prema Zrmanji.

Četvrtog prosinca vodile su se završne borbe na potezu Očestovo – Pađene – Kravlji most te u rajonu Debelog Brda. Samo nekoliko njemačkih vozila uspjelo se probiti prema Radučiću dok je ostatak uništen u borbama s dijelovima 19. divizije. U širem rajonu Knina ostala je još samo jedna manja grupa od oko 350 vojnika s 150 nižih i viših časnika, koja se pred noć pokušala probiti iz Bojanića prema Pađenima. No, u tome ih je oko 16:00 sati zaustavila 5. brigada ojačana s dva tenka.¹⁷²

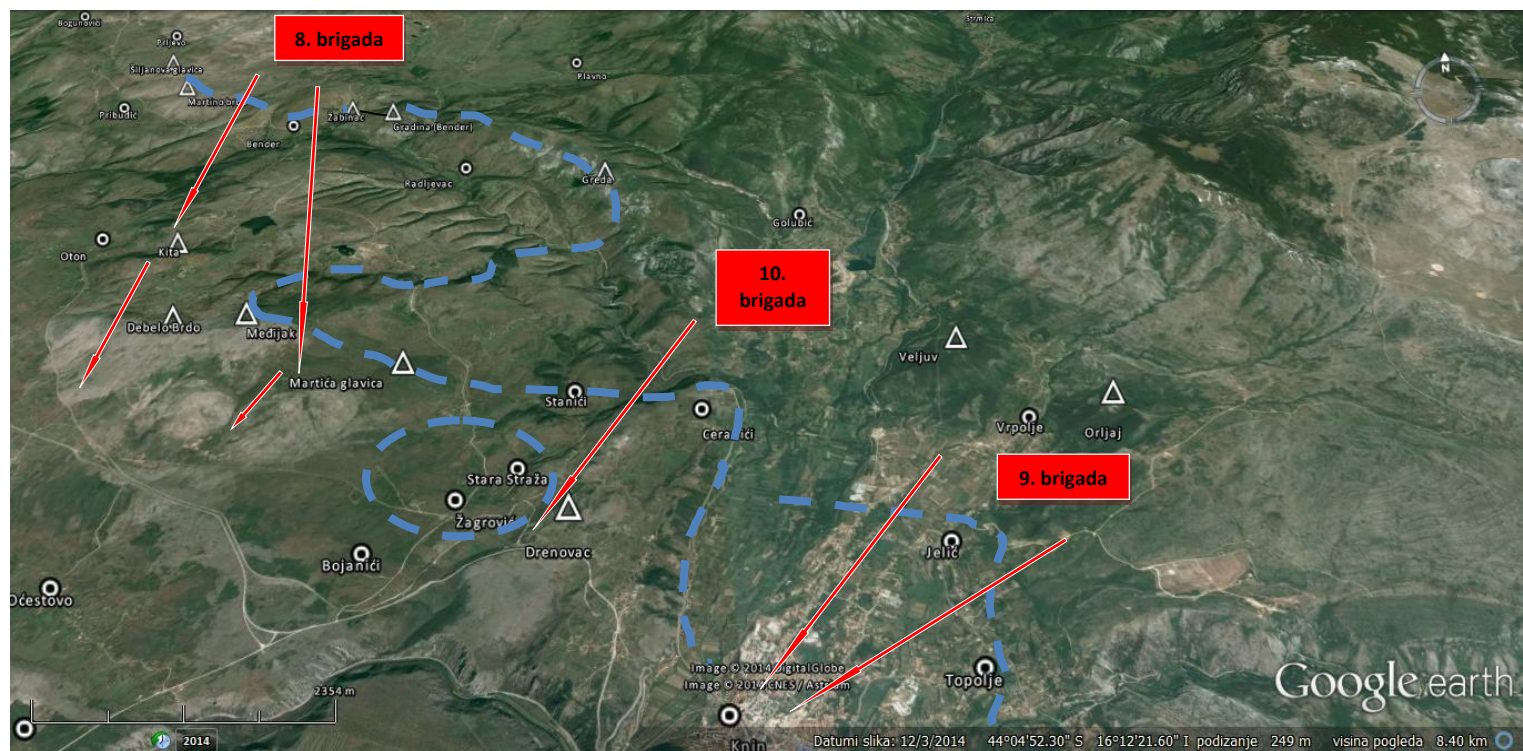
Uništenjem ove posljednje njemačke grupacije u rajonu Knina završila je Kninska bitka, a povlačenjem preostalih snaga 15. brdskog armijskog korpusa iz doline Zrmanje i Otrića prema Srbu i Bihaću, zaključno s oslobađanjem Otrića 9. prosinca, okončana je Kninska operacija.¹⁷³

¹⁷¹ U ovim borbama zarobljena je jedna mala grupa njemačkih vojnika na čelu sa zapovjednikom 383. puka, pukovnikom Konradom Wildom. RADOŠEVIĆ Todor, *Ofanziva za oslobođenje Dalmacije*, Vojnoistorijski institut, Beograd, 1965., str. 268.

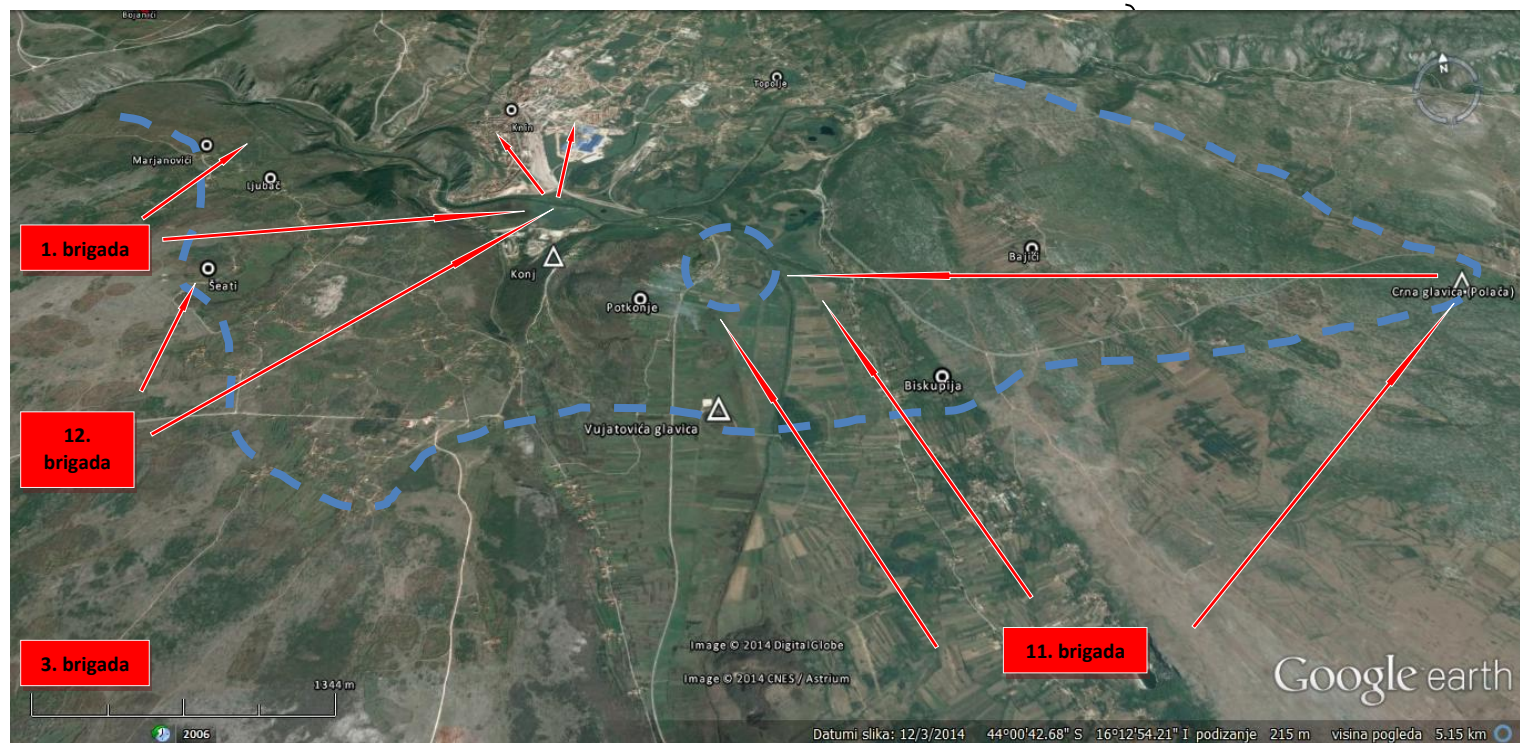
¹⁷² MATOVIĆ Ivo, *Kninska operacija – Učesnici govore*, Vojnoizdavački zavod, Beograd, 1985., str. 108.

¹⁷³ Kako bi uništio ostatke kninske grupacije koji su se povlačili u Otrić (gdje su ih trebali prihvatiti dijelovi 373. divizije), Štab 8. korpusa 4. prosinca prebacio je u rajon Plavna svježu 9. diviziju (3. i 4. brigadu). Prvi kontakt s neprijateljem imale su kod Bendera i Prljeva, a potom kod Zrmanja Vrela. Uspješnim napadima sabili su Nijemce u dolinu Zrmanje no nisu ih uspjeli uništiti. Nakon teških borbi ostaci kninske grupacije stigli su u Otrić, gdje su ih 8. prosinca napale 3 i 4. brigada 9. divizije te 6. brigada 19. divizije. Već sljedeći dan Otrić je oslobođen, a Nijemci protjerani prema Srbu i Bihaću. Otprilike u isto vrijeme oslobođen je i Gračac. TERZIĆ Velimir, *Oslobodilački rat naroda Jugoslavije, Knjiga 2*, Vojnoistorijski institut, Beograd, 1965., str. 419.

Slika 13. Okruživanje njemačkih snaga u rajonu Stare Straže i ulazak 9. brigade 20. divizije u Knin. (1 – 4. prosinca 1944.).

Slika 14. Okruživanje ostataka kninske grupacije u rajonu Potkonja i ulazak 1. i 12. brigade 26. divizije u Knin (1 – 3. prosinca 1944.)

6. brigada

5. brigada

14. brigada

9. divizija

3.91 km

Image © 2014 CNES/Astrium

Datum slike: 12/3/2014 44°05'44.60" S 16°06'07.40" I podizanje: 369 m visina pogleda: 15:37 km

Google Earth

2. UKUPNI GUBICI I POSLJEDICE KNINSKE BITKE

Od 20 000 vojnika na početku Kninske bitke, 15. korpus je izgubio više od polovice, čak 10 840 (6 555 poginulih i ranjenih te 4 285 zarobljenih).¹⁷⁴ Štab 15. brdskog armijskog korpusa (u izvještaju Štabu Grupe armija „E“ od 8. prosinca 1944.) navodi da su njegove snage u rajonu Knina pretrpjele vrlo visoke gubitke koji su doveli do „*razbijanja 264. pješačke divizije i raspada jednog većeg dijela 373. (hrvatske) pješačke divizije*“.¹⁷⁵ Samo između 1. i 5. prosinca Nijemci su izgubili 4 488 vojnika (od toga 2 730 poginulih, 1 058 ranjenih koji su evakuirani te 700 ranjenih koji su zarobljeni od jedinica 8 korpusa).¹⁷⁶ Uslijed teških borbi i mukotrpnog povlačenja kroz dolinu Zrmanje Nijemci su izgubili gotovo sve topove i tenkove, a u neprijateljske ruke dospjelo je i mnoštvo pješačkog naoružanja te druge vojne opreme.¹⁷⁷

Njemački gubici bili su najveći, no njihovu brojku nemoguće je točno utvrditi. Pouzdano se zna da se od 10 000 vojnika (koji su 25. studenog bili u okruženju jedinica 8. korpusa) prema Otriću uspjelo izvući tek nešto više od 1 526 (pripadnici 264. divizije), ne računajući dijelove 383. puka 373. divizije i 847. puka 392. divizije.¹⁷⁸ Na temelju ovih brojki te podataka iz razdoblja cijele Kninske bitke, njemačke gubitke možemo ugrubo procijeniti na oko 8 000 – 9 000 vojnika.¹⁷⁹

Gubici vojske NDH bili su najmanji, gotovo zanemarivi, jer se njihovi vojnici u Kninu (uglavnom) nisu ni borili, a već peti dan bitke povukli su se prema Bihaću. Najviše stradalih imali su tijekom prolaska kroz Liku, gdje su bili izloženi napadima četnika. Osim toga, osjetan broj vojnika pobjegao je iz kolone tako da je od 1 270 vojnika (koji su krenuli iz

¹⁷⁴ MATOVIĆ Ivo, *Kninska operacija – Učesnici govore*, Vojnoizdavački zavod, Beograd, 1985., str. 19.

¹⁷⁵ ZBORNIK DOKUMENATA I PODATAKA NOR-a; TOM XII; KNJIGA 4 - *Dokumenti jedinica i ustanova nemačkog Rajha 1944. i 1945. godina*, Vojnoistorijski institut, Beograd, 1979., str. 732.

¹⁷⁶ ISTO, str. 732.

¹⁷⁷ Iz ratnog dnevnika Grupe armija „F“ 10. prosinca 1944.; „*Gubici u materijalu: 41 top, 57 protivavionskih topova, 6 protivtenkovskih topova i skoro celokupno teško oružje 264. pešadijske divizije*“.
http://www.znaci.net/00001/4_12_4_218.htm

¹⁷⁸ S dijelovima ovih jedinica brojka od 1 526 vojnika mogla bi biti veća i za nekoliko stotina.
http://www.znaci.net/00001/4_12_4_218.htm

¹⁷⁹ Kako bi shvatili žestinu borbi u rajonu Knina moramo spomenuti i jedan stravičan događaj koji se zbao 4. prosinca, pred sam kraj bitke. Prilikom povlačenja iz Knina Nijemci su minirali tunel kod željezničke stanice Stara Straža kako streljivo (koje je bilo u njemu) ne bi došlo u ruke jedinica 8. korpusa. No, u tunelu je bilo smješteno i oko 600 njihovih ranjenika za čije izvlačenje nije bilo vremena. RADOŠEVIĆ Todor, *Ofanziva za oslobođenje Dalmacije*, Vojnoistorijski institut, Beograd, 1965., str. 268.

Knina), u Bihać stiglo tek nešto manje od 1 150.¹⁸⁰ Premda nisu izravno posljedica borbi u Kninu, ovi gubici od 120 ljudi jedini su poznati gubici vojske NDH tijekom Kninske bitke.¹⁸¹

Za četničke gubitke u Kninskoj bici imamo mnogo podataka, ali su oprečni. Primjerice, general-major Petar Drapšin 15. siječnja 1945. navodi da se u Kninu predala (ili je zarobljena) glavnina četničkih snaga a „*jedino je sa šačicom krvoloka uspeo da se izvuče pop Đujić*“.¹⁸² S druge strane, Franz Shraml piše da je do „*osjetnog slabljenja fronte kod Knina*“ došlo zbog toga što se „*jedna grupa četnika, snage oko 6 000 – 7 000 ljudi, koju je vodio pop Momčilo, a koja je do tad bila sjeverozapadno od grada, premjestila hodno u područje Karlovca*“.¹⁸³ Nekolicina autora, pozivajući se na izvještaj Dinarske četničke oblasti od 25. prosinca, navode brojku od oko 4 500 boraca što ne može biti točno, pošto se zna da je to brojka s početka bitke, a četnici su pretrpjeli itekako velike gubitke, posebno u završnim borbama sjeverno od Knina.¹⁸⁴ Najpouzdaniji podatak o broju četnika koji su se povukli iz Knina daju Jovo Popović, Marko Lolić i Branko Latas. Oni tvrde da njihov broj nije mogao biti veći od 2 500 jer im se putem prema Karlovcu priključuju mnoge druge četničke postrojbe (bosanski, lapački i dio ličkih četnika) koje time postaju dio Đujićevih snaga (spomenuti izvještaj dinarske četničke divizije od 25. prosinca odnosio se i na njih).¹⁸⁵ Zato se može ustvrditi da su četnici u Kninskoj bici izgubili oko 2 000 vojnika.

Gubici 8. korpusa također su bili veliki, no u postotku mnogo manji od onih koje je pretrpio 15. korpus. Iznosili su 3 242 borca (803 poginulih i nestalih te 2 439 ranjenih), što je čak tri puta manje od gubitaka njemačko-kvislinških snaga u Kninskoj bici i borbama u dolini Zrmanje do Otrića.¹⁸⁶ Broj vojnika kojima je 8. korpus raspolagao nakon zauzimanja Otrića (9. prosinca) bio je oko 34 000 vojnika (s 9. divizijom i bez mornarice).

¹⁸⁰ Po dolasku u Bihać pridodani su drugim ustaško-domobranskim postrojbama. No, borbena vrijednost ovih jedinica bila je jako niska. Već 20. prosinca među bivšim borcima 7. ustaškog združenja izbio je pobunjenički pokret jer su se htjeli povući s položaja oko Bihaća. BARIĆ Nikica, *Ustaše na Jadran - uprava Nezavisne Države Hrvatske u jadranskoj Hrvatskoj nakon kapitulacije Kraljevine Italije*, Hrvatski institut za povijest, Zagreb, 2012., str. 754.

¹⁸¹ Već spomenutih 430 ustaša (koji su sredinom studenog u Kninu dobrovoljno pristupili u 373. diviziju) računaju se kao njemački gubici. ISTO, 754.

¹⁸² MATOVIĆ Ivo, *Kninska operacija – Učesnici govore*, Vojnoizdavački zavod, Beograd, 1985., str. 28.

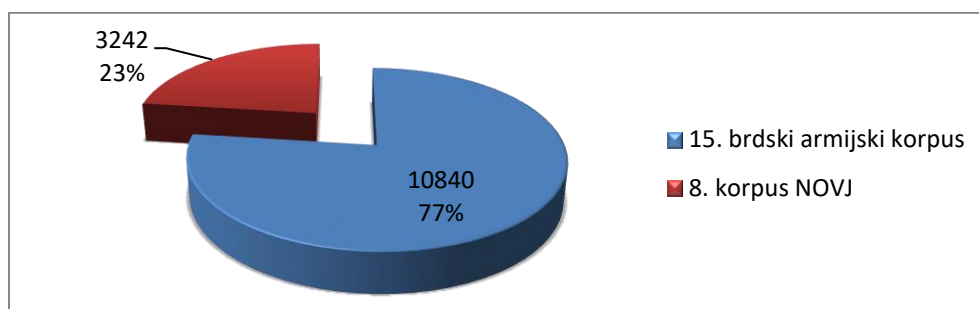
¹⁸³ SCHRAML Franz, *Hrvatsko ratište; njemačko-hrvatske legijske divizije - 369., 373., 392. pješ. div. (hrv.) - njihove izobrazbene i doknadne izobrazbene postrojbe*, B&S d. o. o., Zaprešić, 1993., str. 183.

¹⁸⁴ Đujić je poslije rata izjavio da je u borbama na Medveđaku (Međijak) kod Pađena tijekom jutra 3. prosinca imao 800 poginulih i ranjenih. To nije bilo daleko od istine. Braneći položaje na području Žagrovića, Radljeva, Otona i Plavna četnici su pretrpjeli najveće gubitke. POPOVIĆ Jovo, LOLIĆ Marko, LATAS Branko, *Pop izdaje*, Stvarnost, Zagreb, 1988., str. 353.

¹⁸⁵ ISTO, str. 353.

¹⁸⁶ Najmanje gubitke imala je 20. divizija a najveće 26. divizija. MATOVIĆ Ivo, *Kninska operacija – Učesnici govore*, Vojnoizdavački zavod, Beograd, 1985., str. 19.

Graf 10. Usporedba gubitaka 15. brdskog armijskog korpusa i 8. korpusa NOVJ u Kninskoj bici i borbama u dolini Zrmanje (7. studenog – 9. prosinca 1944.).

ZAKLJUČAK

Zauzimanjem tromeđe 8. korpus Nijemce je doveo u izuzetno tešku situaciju. Tijekom Kninske bitke njegove jedinice potpuno su uništile jednu, a teške gubitke nanijele dvjema njemačkim divizijama. Tako je u dijelu „Zelene linije“ od Knina do Mostara nastala velika rupa koju više nije bilo moguće zatvoriti. Gubitak Knina (i Gračaca) rezultirao je neugodnim pritiskom na Gospić, a uz to, postojala je opasnost od nadiranja jakih snaga NOVJ prema Bihaću (koje slabe njemačke i ustaške postrojbe ne bi mogle zaustaviti).¹⁸⁷ U dnevniku Grupe armija „E“ iz 6. i 9. prosinca 1944. stoji; *„Potrebne su energične mere Grupe armija „E“ ako treba da se spriječi brži uspeh neprijatelja u pravcu Bihaća. Prodiranje neprijateljskih snaga sa dalmatinske obale u pravcu Bihaća treba zaustaviti koliko god je moguće južnije. Čim se dobiju ma kakve pogodne snage, mora se težiti da se napadne neprijateljska grupa koja je prodrila preko Knina, da se ista potuče i time otkloni ugrožavanje južnog boka područja komadanta Jugoistoka i održi veza sa teritorijom Istre.“*¹⁸⁸ Nijemci su opravdano strahovali i od uništenja jedinica 15. korpusa koje su se nalazile na obalnom dijelu oko Karlobaga pa sve do Gospića, slično onima koje su se mjesec dana prije našle na potezu Šibenik – Knin.¹⁸⁹ Zato su krajem godine izveli nekoliko operacija na Baniji, Kordunu, Gorskom kotaru i Sloveniji, usmjerenih protiv 4., 11. i 7. korpusa NOVJ.

Pad Knina za Nijemce je bio u najmanju ruku „neugodan“, no za ustašku vlast i četnički pokret bio je fatalan. Obje strane izgubile su svaki utjecaj na ovom vrlo važnom području, što je strateški i politički imalo velike posljedice. Tijekom cijelog rata šire područje Knina bilo je najjače četničko uporište Hrvatskoj, ali i mjesto odakle je regrutiran velik broj ustaško-domobranskih boraca. Zato je zauzimanje tromeđe od strane 8. korpusa NOVJ zauvijek promijenilo odnos snaga između ustaških i četničkih s jedne, te novih komunističkih vlasti s druge strane na području sjeverne Dalmacije.

Uspjeh 8. korpusa otvorio je mogućnost spajanja svih jedinica NOVJ od Dalmacije do Slovenije, što bi zapečatilo sudbinu njemačke odstupnice u porječju Save i spriječilo povezivanje kontrarevolucionarnih snaga s Angloamerikancima na području Istre.

¹⁸⁷ SCHRAML Franz, *Hrvatsko ratište; njemačko-hrvatske legijske divizije - 369., 373., 392. pješ. div. (hrv.) - njihove izobrazbene i doknadne izobrazbene postrojbe*, B&S d. o. o., Zaprešić, 1993., str. 237.

¹⁸⁸ http://www.znaci.net/00001/4_12_4_219.htm

¹⁸⁹ „Istovremeno treba očekivati da će pri napuštanju drugih obalskih odseka doći do razvoja situacije slično kao na odseku Šibenik — Knin, što bi dovelo do potpunog raspada fronta 15. brd. arm. korpusa“. http://www.znaci.net/00001/4_12_4_219.htm

No, 8. korpus ipak nije nastavio djelovati u pravcu Like. Zbog straha od iskrcavanja zapadnih Saveznika na dalmatinskoj obali te njihove podrške četničkim snagama (koje su bile odane kralju Petru i prijeratnom poretku), maršal Josip Broz Tito naredio je njegovo zadržavanje u priobalju. Ironično, to je najviše pomoglo Nijemcima koji nakon gubitka Knina nisu imali nikakve izgleda da zadrže zajedničku ofenzivu 8. korpusa te ličkih i bosanskih jedinica NOVJ. Zaustavljanjem ofenzive 8. korpusa dobili su dovoljno vremena da se oporave i provedu već spomenutu akciju protiv partizanskih snaga na Baniji, Kordunu, Gorskom kotaru i Sloveniji.

Kao što vidimo, kninska tromeda u planovima svih strana bila je od presudnog značaja. Zato nije čudno što se u borbama za ovo relativno malo područje sukobilo oko 60 000 vojnika od kojih je čak šestina poginula ili teško ranjena, ne računajući pritom više od 4 000 njemačkih (i hrvatskih) zarobljenika koji su tijekom 1945/46. svoje kosti ostavili po stratištima diljem Hrvatske i Slovenije. Visoki časnik iz Štaba Grupe armija „E“, general-major Erich Schmidt-Richberg, dao je poslije rata jednu sasvim novu dimenziju svim njemačkim žrtvama na Balkanu. Na kraju Schramlove knjige, u poglavlju „*Smisao završne borbe*“, pojavljuje se dio teksta iz Schmidt – Richbergove „*Der Endkampf auf dem Balkan*“, u kojem stoji:

„Ako je igdje borba do samog kraja u ovom II. svjetskom ratu imala ikakva smisla, bilo je to na području vojne grupe za jugoistok. Da je jugokomunističkim snagama uspjelo, ma i samo sa čelnim jedinicama svojih armija, prodrijeti u područje južne Austrije, bili bi izgubljeni važni dijelovi Štajerske i Koruške. U takvim se okolnostima zapadne sile, kao već poslije I. svjetskog rata, ne bi mogle uspješno suprotstaviti postavljenim zahtjevima da se ta područja, koja je nastanjivalo miješano stanovništvo, odstupe Jugoslaviji, koju su Rusi najoštrije podržavali. Tako se ta slavensko-komunistička ekspanzija u ovom jugoistočnom dijelu Europe morala zaustaviti pred granicama Austrije. Žrtva, koju se za to i poslije rata s njemačke strane moralo podnijeti, bilo je preko 50.000 njemačkih vojnika, koji su život izgubili u jugoslavenskom zarobljeništvu. Zajedno sa svojim vojnicima svoj je život dao i glavni zapovjednik vojne grupe E i posljednji zapovjednik za jugoistok, general-pukovnik Loehr. Njegova je zadaća bila ispunjena.“

IZVORI I LITERATURA

➤ IZVORI

- 1) HDA, MINORS NDH, Glavni stožer, Operativni odijel, Dnevno izvješće, Broj: 268/44.
- 2) *HRVATSKI NAROD*, br. 1150 - 1200, 1.10. - 30.11.1944.

➤ OBJAVLJENI IZVORI

- 1) ZBORNIK DOKUMENATA I PODATAKA NOR-a; TOM V; KNJIGA 33 - *Dokumenti jedinica Narodnooslobodilačke vojske i partizanskih odreda Jugoslavije - Borbe u Hrvatskoj 1944. godine - Septembar*, Vojnoistorijski institut, Beograd, 1964.
- 2) ZBORNIK DOKUMENATA I PODATAKA NOR-a; TOM V; KNJIGA 34 - *Dokumenti jedinica Narodnooslobodilačke vojske i partizanskih odreda Jugoslavije - Borbe u Hrvatskoj 1944. godine - Oktobar*, Vojnoistorijski institut, Beograd, 1966.
- 3) ZBORNIK DOKUMENATA I PODATAKA NOR-a; TOM V; KNJIGA 35 - *Dokumenti jedinica Narodnooslobodilačke vojske i partizanskih odreda Jugoslavije - Borbe u Hrvatskoj 1944. godine - Novembar*, Vojnoistorijski institut, Beograd, 1967.
- 4) ZBORNIK DOKUMENATA I PODATAKA NOR-a; TOM V; KNJIGA 36 - *Dokumenti jedinica Narodnooslobodilačke vojske i partizanskih odreda Jugoslavije - Borbe u Hrvatskoj 1944. godine - Decembar*, Vojnoistorijski institut, Beograd, 1968.
- 5) ZBORNIK DOKUMENATA I PODATAKA NOR-a; TOM XII; KNJIGA 4 - *Dokumenti jedinica i ustanova nemačkog Rajha 1944. i 1945. godina*, Vojnoistorijski institut, Beograd, 1979.

➤ LITERATURA

- 1) **ANIĆ Nikola**, *Dvanaesta dalmatinska udarna brigada (Prva otočka)*, Domicil 12. Dalmatinske NOU brigade, Supetar na Braču, 1984.
- 2) **ANIĆ Nikola**, *Hitlerov Wehrmacht u Hrvatskoj - Od travnja 1941. do svibnja 1945.*, Dom i svijet, Zagreb, 2009.
- 3) **ANIĆ Nikola**, *Povijest Osmog korpusa Narodnooslobodilačke vojske Hrvatske 1943 - 1945.*, Udruga Antifašističkih boraca i antifašista dalmatinskih županija i grada Splita, Dom i svijet, Split, 2004.
- 4) **BARIĆ Nikica**, *Ustaše na Jadran - uprava Nezavisne Države Hrvatske u jadranskoj Hrvatskoj nakon kapitulacije Kraljevine Italije*, Hrvatski institut za povijest, Zagreb, 2012.
- 5) **COLIĆ Mladenko**, *Pregled operacija na Jugoslovenskom ratištu 1941 – 1945.*, Vojnoistorijski institut, Beograd, 1988.
- 6) **DAMJANOVIĆ Danilo**, *Šesta dalmatinska udarna brigada*, Vojnoizdavački zavod, Beograd, 1969.
- 7) **JELIĆ-BUTIĆ Fikreta**, *Četnici u Hrvatskoj 1941 – 1945*, Globus, Zagreb, 1986.

- 8) **KVESIĆ Sibe**, *Dalmacija u Narodnooslobodilačkoj borbi*, Lykos, Zagreb, 1960.
- 9) **MATOVIĆ Ivo**, *Kninska operacija – Učesnici govore*, Vojnoizdavački zavod, Beograd, 1985.
- 10) **PLENČA Dušan**, *Kninska ratna vremena; 1850 - 1946; Knin - Drniš - Bukovica - Ravni Kotari*, Globus, Zagreb, 1986.
- 11) **POPOVIĆ Jovo**, **LOLIĆ Marko**, **LATAS Branko**, *Pop izdaje*, Stvarnost, Zagreb, 1988.
- 12) **RADOŠEVIĆ Todor**, *Ofanziva za oslobođenje Dalmacije*, Vojnoistorijski institut, Beograd, 1965.
- 13) **ŠALOV Mate**, *Četvrta dalmatinska (splitska) brigada*, Institut za historiju radničkog pokreta Dalmacije, Split, 1980.
- 14) **SCHRAML Franz**, *Hrvatsko ratište; njemačko-hrvatske legijske divizije - 369., 373., 392. pješ. div. (hrv.) - njihove izobrazbene i doknadne izobrazbene postrojbe*, B&S d. o. o., Zaprešić, 1993.
- 15) **TERZIĆ Velimir**, *Oslobodilački rat naroda Jugoslavije, Knjiga 2*, Vojnoistorijski institut, Beograd, 1965.
- 16) **TOMASEVICH Jozo**, *Četnici u Drugom svjetskom ratu*, Liber, Zagreb, 1979.

➤ POVEZNICE

- 1.) <http://www.bbc.co.uk/history/ww2peopleswar/timeline/factfiles/nonflash/a1138376.shtml> (datum ulaza 11.6.2014.)
- 2.) <http://www.cgsc.edu/CARL/nafziger/939GXPB.PDF> (datum ulaza 10.6.2014.)
- 3.) <http://www.feldgrau.com/search-officers1.php?Forename=&Surname=I> (datum ulaza 7.6.2014.)
- 4.) <http://www.lexikon-der-wehrmacht.de/Gliederungen/Infanteriedivisionen/264ID.htm> (datum ulaza 7.6.2014.)
- 5.) [http://www.maparchive.ru/division/part14/373 Infanterie-Division\(Kroatische\).pdf](http://www.maparchive.ru/division/part14/373%20Infanterie-Division(Kroatische).pdf) (datum ulaza 7.6.2014.)
- 6.) <http://www.vojska.net/eng/world-war-2/germany/division/infantry/373/> (datum ulaza 7.6.2014.)
- 7.) <http://www.vojska.net/eng/world-war-2/germany/division/infantry/392/> (datum ulaza 7.6.2014.)
- 8.) <http://www.znaci.net/00001/114.htm> (datum ulaza 10. prosinca 2013.)
- 9.) http://www.znaci.net/00001/239_5.pdf (datum ulaza 10.6.2014.)
- 10.) http://www.znaci.net/00001/4_12_4_218.htm, (datum ulaza 10. prosinca 2013.)
- 11.) http://www.znaci.net/00001/4_12_4_219.htm (datum ulaza 7.6.2014.)